

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2012

AUTOŘI STUDIÍ NR 1/2012:

PhDr. Barbora PŮTOVÁ (*1985) vystudovala kulturologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde také působí jako odborná asistentka. Zabývá se proměnami paradigmat umění v kontextu dějin evropské kultury, antropologickými a etnologickými teoriemi kultury a problematikou pravěkého umění. Kontakt: barbora.putova@ff.cuni.cz

Mgr. Jana JIROUŠKOVÁ, CSc. (*1968) vystudovala historii a afrikanistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, od roku 2007 působí v Národním muzeu – Náprstkově muzeu jako kurátorka africké sbírky. Specializuje se na studium materiální kultury subsaharské Afriky. Kontakt: jana_jirouskova@nm.cz

PhDr. Stanislav BROUČEK, CSc. (*1947) vystudoval historii a češtinu na Filozofické fakultě UK v Praze, od roku 1974 pracuje v Etnologickém ústavu AV ČR. Věnuje se dějinám oboru, vietnamskému etniku a především problematice migrací – publikoval řadu studií i knih o českém etniku v zahraničí. Kontakt: broucek@eu.cas.cz

PhDr. Kateřina ŠTĚPÁNOVÁ (*1984), absolvovala Katedru teorie kultury (kulturologie) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době se věnuje dalšímu studiu a výzkumu v Sainsbury Centre for Visual Art, součásti School of World Art Studies and Museology (Norwich). Dlouhodobě se zabývá vztahem exotického umění a české kultury z hlediska vizuální antropologie a prezentace kulturních hodnot. Kontakt: cat.erin@seznam.cz

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2012

OBSAH

Studie k tématu Cestovatelství a kulturní kontakt

Čeští cestovatelé a etnografové na hranici kultur: Vráz, Frič a Kořenský (<i>Barbora Půtová</i>)	3
Hrdý bojovník, líná služka a pověřivý domorodec. Jeden z evropských pohledů na mimoevropskou kulturu (<i>Jana Jiroušková</i>)	19
Afrika jako cestovatelský zážitek a místo pro život Evropana. (Případ Heleny Šťastné-Bübelové) (<i>Stanislav Brouček</i>)	28
Vliv českých cestovatelů na sbírky exotických artefaktů (od počátku českých sbírek do druhé světové války) (<i>Kateřina Štěpánová</i>)	39

Fotografická zastavení

Fotografie – nedílný průvodce na cestách po vzdálených končinách (<i>Hana Dvořáková</i>)	50
--	----

Proměny tradice

Tančící Izrael (<i>Tereza Indráková</i>)	54
„Vláda padla! Vláda padla! Ktože novú postaví?“ (<i>Eva Šipőczová</i>)	60
Kraslice Anny Rusové (<i>Eva Večerková</i>)	62

Společenská kronika

Olga Danglová jubuluje (<i>Juraj Podoba</i>)	64
Životní jubileum Miloše Tomandla (<i>Jan Pargač</i>)	65
Olga Skalníková (1922–2012) (<i>Zdeněk Uherek</i>)	66
Za Klimentom Ondrejkom (<i>Miroslava Záhumenská</i>)	68
Odešel skladatel Blahoslav Smeškový (1931–2011) (<i>Jiří Jilík</i>)	68

Konference

Valné shromáždění České národopisné společnosti s konferencí „Etnologie současnosti“ (<i>Marie Novotná</i>)	69
25. mezinárodní konference Asociace evropských muzeí v přírodě (<i>Martin Novotný</i>)	70
Konference o regionálních místech paměti v Greizu (<i>Jana Nosková</i>)	71

Festivaly a koncerty

XVII. ročník podujatia Košické folklórne dni (<i>Martina Takácsová</i>)	72
---	----

Recenze

A. V. Frič: Čerwuiš aneb z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu (<i>Barbora Půtová</i>)	72
K. Mildnerová: Můj soused je čaroděj (<i>Marta Ulrychová</i>)	74
M. Bílková: Manka Římanka (<i>Marta Ulrychová</i>)	74
J. Pajer: Novokřtěnecké fajnše z Moravy 1593–1620. Soupis dokladů z institucionálních a privátních sbírek (<i>Alena Kalinová</i>)	75
M. Válka (ed.) a kol.: Lidová kultura a nářečí na Boskovicku (<i>Andrea Zobačová</i>)	76
K recenzi knihy Lidová kultura a nářečí na Boskovicku (<i>Miroslav Válka</i>)	77

Zprávy

Způsoby prezentace tradiční lidové kultury v muzeích v přírodě (<i>Markéta Lukešová</i>)	78
--	----

Resumé

80

ČEŠTÍ CESTOVATELÉ A ETNOGRAFOVÉ NA HRANICI KULTUR: VRÁZ, FRIČ A KOŘENSKÝ

Barbora Půtová

Zatímco verze skutečného světa, které jsou vytvářeny deskriptivními texty, jsou neustále předmětem modifikování a dokazování jejich nesprávnosti, svět fikční – jakožto textově určené konstrukty – změněny ani zrušeny být nemohou.

Lubomír Doležel

Tato studie je věnována třem doposud nedoceneným českým cestovatelům, kteří v průběhu svých výprav do cizích zemí překročili kulturní hranice oddělující svět Evropanů od exotického světa „těch druhých“. Jejich literární odkaz představuje originální naraci, v níž došlo k sepětí etnografických dat a cestopisného literárního žánru. Jedná se totiž o příběhy lidí, kteří dokázali vstoupit do kontaktu s cizími etnickými skupinami se záměrem popsat, pochopit a interpretovat odlišnou kulturní realitu. Tito cestovatelé, balancující mezi krásnou literaturou, etnografií a etnologií, učinili součástí svých cestopisů unikátní etnografický materiál vystupující v podobě zúčastněného pozorování, cizokrajných fotografií a artefaktů. Z tohoto hlediska je možné jejich dílo označit za důležitý mezník v dějinách etnografického myšlení a současně za unikátní zdroj, jehož prostřednictvím do českých zemí pronikl fenomén autentické exotiky.

Topos exotiky¹ charakterizuje přitažlivost a odhalení neznámého, zvláštního i nebezpečného. Cestopisný a koloniální diskurz vznikl jako sekundární důsledek objevování, poznání a dobytí nových území existujících za horizontem židovsko-křesťanské kultury (Connelly 1995). Kromě kolonialismu se na konstrukci fenoménu exotiky výrazně podíleli cestovatelé, kteří do svých cestopisů, deníků nebo reportáží z cest promítli etnocentrickou interpretaci cizích kultur, jejímž důsledkem mnohdy bylo zamlčení, zkreslení nebo potření objektivní cizokrajné reality. Údiv cestovatelů nad exotikou často souvisel s touhou Evropanů intelektuálně si přivlastnit a prostřednictvím vědeckého poznání ovládnout svět „těch druhých“ (Greenblatt 2004). Sociální zkušenost cestovatele konstruuje reprezentaci jiného a odlišného, jejíž forma je sociokulturně determinována, vede k projekci vlastních kulturních hodnot a norem a vyznačuje se setrvačností. Odlišné je v knihách cestovatelů

transformováno v cosi jiného v intencích autorovy osobnosti i kultury. Prostřednictvím cizího a jiného je zároveň zdůrazňována a konsolidována vlastní interpretace světa. Setrvačnost kulturních stereotypů výrazně ovlivňovala cestopis jako specifický literární žánr, který utváří a strukturuje sociální realitu (Gergen 1994). V cestopise je totiž a priori zakódováno hegemonické myšlení jeho autora. Tvorba cestopisu je navíc součástí dynamického procesu vzájemného působení mezi jednotlivými autory. Kdokoliv se totiž tématu jinakosti věnuje, je nucen konkrétní téma vymezit a definovat v kontextu děl jiných autorů. Součástí cestopisných textů se stává i určitý druh narativní promluvy, jež vytváří struktury typických obrazů nebo motivů. Každý předmět zkoumání stejně jako literární text je ve svém důsledku podroben určité narativizaci. Neexistuje sám o sobě, nýbrž jako korelát určité diskurzivní formace. Uvažování a tvorba textu prochází epistemickým násilím a je podrobena moci, která je nad ním vykonávána. Na základě procesů výběru a organizace témat a pojmů dochází ke konfiguraci textu do smysluplného tvaru a je mu vtištěn řád disciplíny, která jej popisuje. Autor cestopisu se podílí na reflexi a reprodukci stanovisek, jež souvisí s jeho vědeckou kompetencí, mírou poznáním a mocí (Miňovská-Pickettová 1998, Foucault 2004, Said 2008). Zpravidla jako opozice k domorodým obyvatelům vystupuje v cestopisech zájem cestovatelů o cizokrajné artefakty, živé a neživé přírodniny (Rozhoň 2005). Při sběru nativního umění a uměleckých artefaktů cestovatelé dané objekty vyjímali z původního kulturního kontextu. Proto jim byla následně připisována adjektiva groteskní, karikaturní, ornamentální nebo ošklivé. Nativní umění představovalo protipól klasickému evropskému kánonu a vymykalo se kritériím krásy (Torgovnick 1991, Rozhoň 2008, Winter 2008). Cestovatelé při sběru exotických artefaktů a v literární tvorbě uplatňovali zejména etické² hledisko, v němž dochází k deskripci a komparaci kultur z perspektivy pozorovatele na základě a priori stanoveného teoretického schématu. Proto byla někdy literární prezentace světa „těch druhých“ diskriminující, nadřazená a zatížená předsudky (Petrusek 2004, Soukup 2011).

Fenomén exotiky vstoupil do českých cestopisů zejména v dílech tří výjimečných osobností, jimiž jsou Enrique Stanko Vráz, Alberto Vojtěch Frič a Josef Kořenský. Jejich život ve světě jiných kultur je ukázkou literární tvorby, v níž se snoubí sběratelský, pozorovatelský, badatelský i antropologický záměr. Analýza jejich cestopisů umožňuje odhalit cenné terénní poznatky, zahrnující deskripci, komparaci a interpretaci exotiky i způsob vnímání neznámé reality. Tradiční cestopisy obsahují zejména popis cizích kulturních zvyků, životního způsobu nebo rituálů nativních kultur, jež byly zpravidla považovány za exotické, nemístné a podivuhodné (Greenblatt 2004). Předmětem cestopisné narace byly i cizokrajné formy vlády, strava, oděvy nebo i nemoci. Různé cestopisy obvykle spojovala aspirace jejich tvůrců poskytnout komplexní obraz odlišného a neznámého světa, neboť *„ten kousek, který cestovatel opravdu viděl, se za pomoci metonymie stává reprezentací celku. Tato reprezentace je pak vyjádřena a přetlumočena publiku sídlícímu jinde, zrakový vjem se mění ve svědectví. Sám svědek se stává styčným bodem, prostředníkem mezi „námi“ a tím, co je za hranicemi našeho vidění.“* (Greenblatt 2004: 147)

E. S. Vráz – Přívoz přes řeku Guarapichi u Maturinu. Venezuela, 1892–1893. Sbirka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

Enrique Stanko Vráz

Mezi průkopníky české etnografie a etnologie zaujímá přední pozici český cestovatel a fotograf Enrique Stanko Vráz (1860–1932). Jeho touha pochopit podstatu své vlastní kultury jej přivedla k dialogu s kulturami cizích národů a etnik. Proto se rozhodl odcestovat do mnoha cizích zemí, kde kromě studia odlišných způsobů života věnoval pozornost sběru exotických artefaktů i cizích přírodnin. Součástí jeho cestopisů a cizokrajných etnografických výzkumů byl jak popis cizí kultury, tak komparace vlastní a nativní kultury. Vráz přitom programově zahaloval svoji osobnost *„rouškou dohadů a leckdy i falešných soudů. Jeho život – to byly jeho cesty. Tam žil, tam tvořil.“* (Jerman 1947: 5)

První cestu Vráz uskutečnil v roce 1880 na území severní Afriky. Z Maroka se snažil dostat do saharského města Timbuktú v přestrojení za arabského obchodníka nebo za chudého Žida. Zde si uvědomil nízkou sociální pozici některých jedinců v jiné kultuře. *„Postavení Žida v Maroku je hrozné. [...] Nemá skoro žádných práv, není občanem, nýbrž jen trpěným, opovrženým tvorem.“* (Vráz 1941: 31) Vráz se nakonec v roce 1883 rozhodl proniknout do Timbuktú ze západoafrického pobřeží. Usadil se proto v dnešním Banjulu v Gambii. Krátce po svém příjezdu ovšem onemocněl a následně se připojil k otrokářské výpravě směřující do afrického vnitrozemí. Cestou potkali příslušníky etnika Fulahů, Mandingů a Bambarů, s nimiž si podali *„kolu ke žvýkání, což zde má týž význam, jako dýmka míru mezi severoamerickými Indiány“* (Vráz 1941: 72). Poté, co Vráz onemocněl úplavicí a horečkou, zanechali ho průvodci samotného na břehu řeky (Vrázová 1937: 26, Jerman 1947: 13). Tato fáze představuje jeho poslední neúspěšnou cestu do Timbuktú. V roce 1885 se Vráz přesunul na Zlaté pobřeží (nyní Ghana) a putoval napříč územím kmene Ga. U příslušníků tohoto kmene si povšiml například účesů. *„Ó, těch podivných účesů, k jejichž zhotovení bylo zapotřebí i – špejlí, kolem nichž si vlasy otáčely. Byly to účesy antilopí, volské, čtyřrohé i dikobrazí [...]“* (Vráz 1941: 133) V osadě Christiansborg si od misionářů pořídil první fotoaparát, jenž vážil několik kilogramů (Todorovová – Klápšťová 2003: 345, Kandert – Todorovová 2010: 38). Dokumentární význam mají jeho *„poznámky napsané občas na papír nalepovaný na skleněný negativ nebo tuší přímo do negativu“* (Scheufler 2001: 201). Zde zahájil sběratelskou činnost a navštívil místa nezakreslená na mapě. *„Zvláště u řeky*

Volty, v Akimu, u řeky Afram vyplňuje na mapě mnohou bílou skvrnu.“ (Jerman 1947: 13) Do roku 1888 cestoval Vráz mezi Ašanty (hlavní město Kumasi) a upozornil na jejich umění, ale i kanibalismus, požívání srdcí statečných nepřátel a lidské oběti. *„Žen se vraždí méně než mužů, avšak mnohdy ani šestileté děti neuniknou nožům katů.“* (Vráz 1941: 190) Vráz zde nasbíral na patnáct tisíc exemplářů hmyzu, více než dva tisíce ptáků a vyšších živočichů a tři tisíce jiných přírodnin, které zasílal do obchodu Václava Friče v Praze a Národního muzea (Todorovová 2006: 9, Kandert – Todorovová 2010: 40).

Na Kanárských ostrovech, jež navštívil již potřetí, se setkal se svým přítelem, českým entomologem Jaroslavem Brázdou (1861–1918), s nímž se poznal dříve v Maroku (Vrázová 1937: 54). Kanárské ostrovy označil za ráj, jenž neváhal srovnat s industriální Prahou. *„Ubohá ‚zlatá‘ Praha ve svém špinavém kouři, jak hluboko bys klesla v přirovnání!“* (Vráz 1941: 199) Za podpory polského knížete Adama Woronieckiho, jehož zde poznal, společně s Brázdou v červenci roku 1889 odcestovali přes souostroví Antily do Jižní Ameriky. Po zastávkách na karibských ostrovech Svatý Tomáš, Martinik, Trinidad a Guadeloupe se vylodili ve Venezuele. Vráz si povšiml vzorců chování typických pro Venezuelany, které komentoval následovně: *„Jeden den by tě svlékli do naha, proč jsi tak hloupý, a zítra by se s tebou rozdělili o poslední sousto.“* (Vrázová 1937: 71) Po úmrtí knížete Woronieckiho se Vráz a Brázda usadili ve východní části země (Maturín, Caripe, Punceres). Vráz se věnoval sběru orchidejí, lovu a vyhledávání přírodnin, jež Brázda prodával evropským obchodníkům. Velké zásilky však Vráz zasílal do odborných institucí (Národní a Náprstkovo muzeum). Od indiánů se naučili zpracovávat mizu balatového stromu (*Mimusops balata*), která sloužila jako substitut gutaperčy určené k výrobě podmořských kabelů (Scheufler 2001: 200). Ačkoliv se nedostávaly očekávané výdaje ze zásob balaty, Vráz z připravované cesty napříč rovníkovou Amerikou nehodlal ustoupit (Vrázová 1937: 88). Cestu zahájil Vráz plavbou 23. listopadu 1892 na parníku *Bolívar*. Nejdříve plul proti proudu Orinoka do Ciudad Bolívar, kde strávil několik dní, seznámil se s jejími obyvateli a poznal formy společenské zábavy. *„Citu zde dost, ale duše vězí v okovech konvenční všednosti. Zdejší kráska může být ženou, nikdy ale družkou v duševním životě.“* (Vráz 1984: 24) Poté pokračoval do Caicary, z níž plul vnitrozemím Venezuely na zakoupené

indiánské curiaře *Praga*, vydlabané z jednoho kmene, po jihoamerických veletocích (osada Periko, Atures, Maipures, San Fernando de Atabapo). Jeho odplutí přihlíželi obyvatelé Caicary. *„Kdejaký pes zuřivě štěkal a zlobil se, že mu poslední siestu pokazili cizinci, neboť mně na pozdrav a sobě pro zábavu někteří z caicarských střelili z pušek a z revolverů.“* (Vráz 1938: 101) V jihoamerických pampách poznával krajinu na koni, *„a dokud ten mi zůstal věren, vesele a bezstarostně mohl jsem se toulat dalekým, širokým lánem“* (Vráz 1938: 188). Jeho pozornost upoutali zejména indiáni Piaroové a Guahibové. Ti ho i doprovázeli část cesty, protože *„jim třikrát denně, ač nerad a vždy pln obav, poskytl něco rumu“* (Vráz 1984: 62). Guahibové totiž *„znají a připravují si nápadně mnoho opojných prostředků. Předně kouří tabák, který si sami pěstují, za druhé šňupají látky otravných účinků [...] a připravují si několik lihových nápojů.“* (Vráz 1938: 333) Vráz se na cestě rovníkovou Amerikou odlišoval od „těch druhých“ a vystupoval jako cizinec. *„Pro obyvatele San Fernanda jsem byl trochu záhadou. Nepil jsem, nehrál a nepořídil jsem si ženu [...]“* (Vráz 1984: 72) Vráz se ovšem musel i *„podrobovat zvykům a kouzelným ceremoniím kmenům, jen aby mu bylo dovoleno proplout je-*

E. S. Vráz na koni. Venezuela, 1892–1893. Sbirka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

jich územím“ (Jerman 1947: 24). Nejvíce ho na cestách po Orinoku oslovili Makiritariové, jejichž košíkářské umění se stalo předmětem jeho obdivu. „*U žádných divochů jsem neviděl vkusnější a dokonalejší výrobky než tyto makiritarské ošatky, košíčky, pouzdra [...]*“ (Vráz 1984: 73). Dne 21. března 1893 Vráz opustil Orinoko a přemístil se k přítoku Amazonky Rio Negro, aby pešky dosáhl 10. května 1893 San Carlosu (Vrázová 1937: 118). Z amazonského přístavu Manaus odplul 3. července 1893 na parníku Perseveranza do městečka Tefé, založeného v roce 1698 českým misionářem Samuelem Fritzem (1654–1725). Cestou proti proudu Amazonky dosáhl 12. července 1893 peruánských hranic. V jeho interpretaci klidný život povodí Amazonky „*kazí víra ve zlé moci pralesa a řek*“ (Vráz 1984: 144). Zde Vráz navštívil

E. S. Vráz – Muž a dvě ženy z kmene Ga, pózující u židle z Thonetovy továrny v Koryčanech. Zlaté pobřeží (dnešní Ghana), 1885–1889. Sbírka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

indiánské kmeny, jimiž byli například indiáni Šuárové, Konibové nebo Kašivové (Vrázová 1937: 127–128). Vráz dokonce i zaznamenal mumifikaci šuárských hlaviček tsantsa, z nichž každá má „*dlouhé lidské vlasy, uši, brvy i lidský nos, ale svými rozměry spíše připomíná opičí lebku střední velikosti nebo lebku dětskou*“ (Vráz 1984: 167). Z pralesních oblastí Peru se vypravil na náhorní planiny a dále na tichomořské pobřeží. Dne 21. října 1893 opustil Vráz město Moyobamba a pokračoval do Chachapoyas, které „*v cizinci budí dojem, že byl přenesen do jiných dob, na sklonek středověku*“ (Vráz 1984: 222). Svou cestu Vráz nakonec ukončil v malém přístavu Pacasmayo na pobřeží Tichého oceánu 30. listopadu 1893, kde se nalodil na chilský parník *Maipo* (Vráz 1984).

V polovině června 1894 navštívil Vráz Prahu a stal se členem vlastenecké společnosti, která se scházela u českého mecenáše Vojtěcha Náprstka. První přednášku pronesl 26. listopadu 1894 na Žofíně. Do jara roku 1895 uskutečnil více než 200 přednášek na území Čech a Moravy. V listopadu 1895 se vydal do Severní Ameriky, kde přednášel pro exulanty v krajanských osadách. Dne 18. ledna 1896 vyplul Vráz ze San Francisca do Japonska. „*Jsem tu dva měsíce a točí se mi z toho hlava.*“ (Vrázová 1937: 161) V důsledku zakořeněného evropocentrismu uvedl, že se jedná o národ, „*o němž jsme představu čerpali z čajových koflíčků, z vějířů, z titěrnůstek, z drobných netzuk, z divadelních scén malovaných na hedvábném papíře, z karnevalových maškar a ohnivých maleb [...]*“ (Vráz 1942: 274). Vráz navštívil i Tokio a povšiml si všední a typické krásy třešňových květů. „*Třešeň právě panuje; i nádherné rozkvetlé momo nebo kamelie, nebo hrušky, pozdní divoké slívy musí ustoupiti a kořiti se nedosažitelné soupeře a vládkyni japonského dozrávajícího jara*“ (Vráz 1942: 315). Z Japonska směřoval do Číny, aby navštívil Hongkong, Singapur a Nanjing. Zde spatřil i hroby Mingů. „*Unesen a s oním pocitem, jež jsme si zvykli nazývat ‚zbožnou úctou‘, stál jsem zde před troskami pravé Číny – Číny mohutné, plodné, svérázné – takové, jak jsem o ní sníval [...]*“ (Vráz 1940: 66).

Dále Vráz směřoval na Borneo (Kalimantan) do Sarawaku, které toužil navštívit z důvodu lovu a pozorování života orangutanů a motýlů. Dva měsíce žil mezi Dajaky („lovci lebek“) u řek Sarawak, Sadong, Sebang, Batang Lupar a Simujan. Jeho cílem bylo poznat i domorodce a jejich kulturní zvyky, vzorce chování a prožívání. „*Rodinný život je tu mnohem srdečnější, žena je tu rov-*

na muži, a všichni jedí společně.“ (Vráz 1942: 108) Vráz komentoval také odění Dajaků, zejména dívek a žen. „Kolem pasu těsně přiléhající, jen na kolena sahající sukýnka, ostatní nahé tělo jest pokryto mosazným drátem [...]“ (Vráz 1942: 183). Ačkoliv se nacházel u lovců lebek, „již před dvaceti lety vzdal se tento kmen ,honby za lebkami“. Spal jsem tedy úplně kliden a spánkem, ne-li spravedlivého, aspoň znaveného tolikerými dojmy. A spal jsem pevně, nedbaje dunění gongu, víření bubnů.“ (Vráz 1942: 184) U Dajaků upozornil na interkulturní proměnlivost statusových symbolů, v jejímž důsledku dajacké ženy dříve požadovaly od mužů lebku na důkaz hrdinství a podmínku k uzavření sňatku, zatímco evropská žena „klade titul doktorský nebo aspoň profesorský za podmínku svého svolení“ (Vráz 1942: 187). Vrázovi se podařilo získat i těla orangutanů. Jako cizinec nedokázal udržet důstojnost při požadavku platby za toto posvátné zvíře, jež zastřelil Vrázův věrný druh Wilson při souboji s mladým Dajakem v zájmu záchrany jeho života. „Svalil jsem se do hamaky a smál jsem se, až se rozhoupala: už jsem se pranic nestaral to, bude-li můj smích našim hostitelům po chuti či nikoli.“ (Vráz 1948: 15) Jeho kulturní zkušenosti ho například vedly k jiným interpretacím nabízeného bratrství (finanční výdaje, úbytek výměnného zboží) za záchranu života mladého Dajaka, zatímco Wilson byl polichocen. „To, o čem četl jen v dobrodružných a cestopisných knihách, se mělo státí skutkem.“ (Vráz 1948: 21) Vráz zaznamenal formu jejich uctívání stromů, v nichž přebývají duchové. „Ubohý divoch! Má tolik skutečných nepřátel a ještě oživuje svou poblouzněnou myslí kdejaký keříček, strom nebo nápadnější kopec člověku nepřátelskými zlobohy.“ (Vráz 1948: 48) Navzdory pověřivosti kladl Dajaky za vzor Evropanům. „A přece mají na jednu špatnou vlastnost tučet dobrých, takže by si i Evropané mohli z nich vzít příklad.“ (Vráz 1948: 126)

V říjnu 1896 odplul Vráz na Novou Guineu a usídlil se v Doré (nyní Manokwari) na severu ostrova, kde sbíral hmyz, lovil a fotografoval (Halászová 1989). Dne 12. prosince 1896 podnikl výpravu do pohoří Arfak na území kmene Hatamů. Ve stopách italského přírodovědce a cestovatele Luigi Maria D'Albertise (1841–1901) navštívil osadu Malý a Velký Hattam.⁴ Nejdále dosáhl pohoří, jež pojmenoval po českém skladateli Bedřichu Smetanovi.⁵ Pobyt doprovázely různé neshody, nedorozumění i překážky. Po příchodu k Hatamcům dokonce začalo zemětřesení, které připisovali jeho příchodu.

„Čarodějové vybíhali ven, zaklínali a pouštěli do vzduchu šípy z luků, aby zahnali zlobohy.“ (Vráz 1942: 114) Vráz usiloval účastnit se některých slavností a fotografovat nalíčené Hatamce, ačkoliv si uvědomoval jejich nespojenost a nedůvěru. „Nebylo pochyby, že má přítomnost byla Papuáncům nemilá, že je dráždila k zlobě.“ (Vráz 1942: 129) Po vyfotografování jednoho „Nuforce“ se musel zodpovídat před radou starší za odebrání jeho stínu (Vráz 1942). Dlouhou dobu trvalo, než domorodci pochopili, že fotoaparát „ani nestřílí, ani nečaruje“ (Vráz 1942: 73). Z důvodu odporu domorodců a nedostatku potravin byl nucen svůj pobyt na Nové Guineji ukončit. Vráz si uvědomoval dopad akulturačních střetů na území Nové Guineje. „Jaký div, že zde lid v každém, kdo je jiného kmene, jiné barvy a jiné řeči, vidí svého nepřítele, jemuž se pomstít je jen odplatou, a nejen právem, ale i povinností.“ (Vráz 1942: 169)

E. S. Vráz – Kněz v masce k obřadnímu tanci. Hopiové, Arizona, pueblo Walpi, 1900. Sběrka Národního muzea – Náprstkovu muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

V březnu 1897 se Vráz vypravil přes Singapur do Siamu (nyní Thajsko) a usadil se v Bangkoku. Vrázovu pozornost upoutala zejména část města na vodě, kde žijí lidé na vorech nebo v džunkách. „Vedle nádherných božíšť spočívá svérázná malebnost Bangkoku v jeho vodních stavbách, plovoucích na řece chýších, v neustávajícím reji přeletných plavidel. Přirovnáme-li rádi velká města k úlu plnému včel, je Bangkok spíše tůň, na jejíž hladině i nad níž prohání se ploský vodní hmyz.“ (Vráz 1901: 14) Vráz komentoval nejenom architekturu, náboženství, trhy, obchody s deštníky, šperky, kroje, ale také bídu města a životní způsob evropských přistě-

E. S. Vráz – Typ mišenky indiána, černocho a bělocho „pinceres“. Bolívar, Venezuela, 1892–1893. Sbírká Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

hovalců. „Evropané v Bangkoku žijí dosti nudný život. Kromě klubovních večírků a vzájemných návštěv nemají v Bangkoku, čím by si ukrátili dlouhé chvíle.“ (Vráz 1901: 159) Vráz byl osloven i návštěvou pozůstatků historického města Ajuttchaja – „Co tu koutů malebných, co pagod ověšených, ba zastřených lepotvárným věncovým úponkovitých rostlin!“ (Vráz 1901: 172)

V polovině května 1897 navštívil Vráz Prahu a následně podnikl svatební cestu do Mexika, kde vystoupal na sopku Popocatepetl. Po svatební cestě realizoval přednášky o Borneu v Nizozemsku a v českých i moravských městech. V letech 1899 až 1900 cestoval na území Spojených států amerických a pobýval u indiánů Hopi v pueblu Walpi na výběžku First Mesa. Fotograficky Vráz zdokumentoval jejich život, každodenní práci (drcení kukuřice a přinášení vody) a náboženské slavnosti. V hopijské společnosti provádějí náboženské obřady tajné společnosti za účelem zajištění životodárného deště a úrody. V tomto období zde tajně vyfotografoval kněze v kostýmu a masce připraveného k náboženskému tanci (Bowen 2002, Bradfield 1995, Todorovová – Klápšťová 2003: 350).

I-che-tchuanské povstání v Číně (1898–1901) v roce 1901 motivovalo Vráze k návštěvě východní Asie (Vrázová 1937: 219). Peking spatřoval jako město nevábne a zpustlé, ačkoliv „je Peking duší Číny, Číny vládní, jediným z divů světa [...]“ (Vráz 1940: 174). Vráz upozornil na roli obřadů a zvyků v životě Číňana – „Pravidla zdvořilosti jsou mu spíše svátečním oděvem, jež obléká kdy je potřeba, aby neupadl v rozpaky, jak si má vésti za všech okolností.“ (Vráz 1940: 243) Poukázal zároveň na zálibu čínského lidu v zábavě, jež zahrnuje anekdotáře, pouliční básníky a herce. „Smyslný, oplzlosti milující čínský lid snese i nejsilnější koření.“ (Vráz 1940: 281) Vráz věnoval pozornost také čínské kuchyni, zahrnující psy, kozy, kočky, slepice, kachny až po kobylky, housenky a larvy brouků. „Také jsem je ochutnal a dokládám, že nevzbudily odpor mého žaludku [...]“ (Vráz 1940: 322). Dne 26. února 1901 se zúčastnil veřejné popravy mandarinů – „K smrti odsouzeného stětím odnášejí na popraviště v košíku zavěšeném na bidle. Z košíku vyčnívá odsouzenčova hlava ven [...]“ (Vráz 1940: 406) Z Číny pokračoval Vráz do Madžuska a Koreje, kde strávil přibližně tři týdny. O návštěvě Koreje uvažoval již v roce 1896 v Japonsku. Patrně jako první Čech je vyfotografován s Korejcem na schodech císařského paláce. Vráz zaznamenal zdejší vzorce chování, kulturní zvyky a obyčeje (Klášlová 2007,

Todorovová 2011). Z přístavu Čemulpcho (nyní Inčchon) pokračoval do Vladivostoku, Moskvy a USA.

V letech 1903 až 1904 cestoval Vráz po městech Jižní Ameriky a Mezoameriky. Cestu zahájil v Brazílii, pokračoval do Paraguaje, Argentiny, Chile, Peru, Ekvádoru, Kostariky, Panamy a Kuby (Todorovová 2002: 167). Zároveň navštívil již podruhé Mexiko, kde v Chichén Itzá asistoval americkému archeologovi Edwardovi H. Thompsonovi (1857–1935) v průběhu výzkumu obětní studně – cenoty (Vrázová 1937: 240). V letech 1907 až 1910 pobýval Vráz v Praze. K návratu do Ameriky jej v roce 1911 vedlo pověření Národní rady k založení její americké větve. Za tímto účelem realizoval bohatou přednáškovou činnost v lokalitách osídlených českými emigranty. V roce 1921 se Vráz vrátil do Prahy, kde mu za jediný zdroj obživy sloužily honoráře z přednášek a publikací.

Vráz byl jedním z nejzáhadnějších českých cestovatelů, jenž svůj původ i pravé jméno bedlivě tajil. Vlastní výpravy a cesty naopak široce popularizoval doma i v zahraničí. Jeho první dopis, zaslaný z území severní Afriky, byl dokonce redaktorem vyhozen do koše. Vráz představoval v úzkém vlasteneckém okruhu neznámého cestovatele a redaktor si navíc nepovšiml exotické známky na obálce. Toto symbolické odmítnutí provázelo Vráze po celý život. Ačkoliv se však v českém prostředí cítil nedoceněn, množství svých artefaktů, přírodnin a fotografií z cest věnoval Náprstkovu muzeu.

Alberto Vojtěch Frič

Zcela výjimečné místo zaujímá mezi českými vědci a spisovateli cestovatel, etnograf a botanik Alberto Vojtěch Frič (1882–1944). Jeho cizokrajné cesty a výzkumy vždy charakterizovala snaha porozumět domorodcům, jejich jazyku, kulturním vzorcům chování, zvykům a obyčejům. Frič se dokázal jako terénní antropolog včlenit do indiánské společnosti, o čemž svědčí řada jeho indiánských jmen, které získal u jihoamerických indiánů, například Bílý krokodýl nebo Bílý Orel u Čamakoků, Bílý indián u Angaitů a Bílý kouzelník u kmene Borórů. Frič si vážil toho, že jej domorodci přijali za člena své společnosti – „já nebyl cizincem, byl jsem jejich přítelem, byl jsem jedním z nich [...]“ (Frič 1957: 115). Frič se i osobně zúčastnil některých, pro bělochy do té doby tabuizovaných obřadů, například mužského čamakokského tance duchů (Frič – Fričová 1997, Fričová 2001). Záhy se dokázal oprostit od evropocentrismu a pohlížel na indiány

z perspektivy kulturního relativismu, ačkoliv se i on sám musel zbavit řady etnocentrických předsudků.⁶ Vzhledem ke svému přístupu, stranickému domorodcům, často získal jejich reflexi bělochů. „Vy běloši jste většinou blázní. Některý více, jiný méně. Ale vnikli jste do naší země, máte zbraně a moc a nám nezbyvá než poslouchat.“ (Frič 1995a: 19)

Frič patřil již v patnácti letech k předním odborníkům na kaktusy, které byly prvním impulsem jeho cesty do Jižní Ameriky (1901–1902). V průběhu osmiměsíční dobrodružné cesty se plavil po řekách Tieté, Paraná, Verde a Verdão do brazilského vnitrozemí (Fričová 2001). V pustinách Mato Grosso se poprvé projevil jeho zájem

Autoportrét A. V. Friče, kolem 1905.
Archiv Fričovy rodiny.

o indiány, který od počátečního chlapeckého okouzlení přerostl v systematické studium. Fričovu první cestu předčasně ukončilo setkání s jaguárem. „*Zabil jsem ho, ale málem jsem o nohu přišel. Ještě po roce rány hnissaly, nemohl jsem ohýbat koleno a nosil jsem dřevěné dlahy.*“ (Frič 2011: 5) Na zpáteční cestu do Evropy si musel vydělat nošením pytlů s kávou v brazilském přístavu.

Jeho druhá cesta do Jižní Ameriky 11. srpna 1903 byla podpořena belgickou kaktusářskou firmou Frantz de Laet. Frič jako první zmapoval řeku Pilcomayo, kterou nedokázala zdolat ani jedna z předchozích expedic (Kandert 1983). Zároveň v močálech na středním toku řeky Pilcomaya objevil místo, kde se nacházel hrob cestovatele a geografa Enriquea Ibarrety (1859–1898), který se stal v roce 1898 obětí útoku indiánů kmene Pilagá. Frič se s nimi naopak sblížil a podílel se na jejich loveckém a válečném životě. Zjistil, že příčinou Ibarretovy smrti bylo překročení několika domorodých vzorců chování. „*Ibarreta se dopustil zločinu tím, že zastřelil jejich koně a jejich psy a ke všemu, místo aby se omluvil a zaplatil vzniklé škody, ještě náčelníky urážel.*“ (Frič 1977: 206) Po této

A. V. Frič s medvídkem kvatí a Čejkolkem z kmene Tobá, 1903–1904. Archiv Fričovy rodiny

scéně byl v kruhu náčelníků zabit ranami palic ze stromu jacaranda, jež Frič od indiánů získal.⁷ Následně navštívil indiánské kmeny Toba, Sanapaná, Angaité, Kađuvejo, Boróro a Čamakoko. Zaznamenával u nich například formy manželství, nevěru, majetek, modifikace lidského těla, obrázkové písmo na kalabasách a počítání. Způsob počítání popsal i u kmene Pilagá, kde domorodci neodpovídají přímo, nýbrž ukazují na vyřezané vruby na nádobě. „*Počítají: dva, dva, dva, ale kolikrát ty dva jsou, to už si neuvědomují. K čemu by to také bylo dobré znát stáří kohokoli.*“ (Frič 1977: 112) Frič se u indiánů setkal i s krádeží, neboť „*ukrást něco bělochovi se stává jakýmsi sportem. Já jsem jim to nemohl mít za zlé, když pomyslím, jak je běloši okrádají a jak využívají jejich nevědomosti a důvěřivosti.*“ (Frič 1957: 179) Cestovatel se zaměřil na příslušníky kmene Kađuvejo, jejichž proslulé ornamenty sám převáděl do keramiky. „*[...] mohl jsem si obkreslovat ornamenty z jejich tváří a těl. Jaká různost, kolik variací, nápadů a přirozeného umu! Ornamenty nejsou vždy symetrické, ale přece jen se řídí určitými pravidly.*“ (Frič 1977: 66) Na tělo malovaly výhradně ženy ornamenty šťávou z plodu stromu genipapo (*Genipa americana*), jehož sytá azurová modř bledne po několika týdnech a ornament lze upravovat k naprosté dokonalosti. Ženy, obratné šičky, Frič oslnil, když jim ukázal, jak se dělá uzel na niti. „*Něco docela obyčejného, samozřejmého, ale Evy, rozsazené kolem mne, vyjekly a vypískly údivem.*“ (Frič 1957: 135) Cestovatel byl přijat mezi indiány Čamakoko a sblížil se zde s indiánkou Loray (Černá Kachna). Ta při jeho odjezdu tesknivě zpívala – „*Loray, Černá Kachna má ráda Bílého Orla, nezapomene ho – bude zpívat svůj smutek. Běloch nemůže zůstat zde – nebyl by šťasten, Černá Kachna by viděla jen smutné oči.*“ (Frič 1918: 215) Loray po Fričově odjezdu porodila jeho dceru Hermínu (1905/1906–2009). Frič se ovšem o své dceři nikde nezmínil a lze i připustit, že o její existenci ani nevěděl (Frič 2011).⁸ Čamakokové ho považovali za čaroděje, například na základě odfouknutí nasátého komára z ruky, jehož váha mu neumožnila vzlétnout. „*Když jsem se druhý den setkal s Čamakoky, chovali se ke mně sice přátelsky, ale přece jinak než jindy. Zdáli se mi upjatí, zaražení, nejistí.*“ (Frič 1957: 186) To, co Friče pozitivně uvedlo u Borórů, byl smích, „*veselý, skoro dětský smích – u nich rozhodl v můj prospěch*“ (Frič 1957: 40). U tohoto kmene poznal zvyk kuvade, jehož zdánlivou směšnost Frič vyvrátil. „*Možná, že ten jejich životní názor není správný – ale můžeme si být tak jisti, že ten*

náš správný je [...]?" (Frič 1977: 24) Zde získal vlastní přístřešek, kouzelnickou výstroj a náčelnické odznaky. Frič si i povšiml, že u Bororů se může stát náčelníkem pouze ten, kdo ovládá zpěv. „*Zpívá-li však své rozkazy ve verších, jež bývá pochopitelně často nucen improvizovat, je jeho zpěv náboženským obřadem a jeho slova zákonem, jemuž se musí podrobit i rada starců.*" (Frič 1977: 21)

Před Fričem mezi indiánskými kmeny Čamakoko a Kaďuvejo na obou březích řeky Paraguay pobýval italský malíř, fotograf a cestovatel Guido Boggiani⁹ (1861–1901), jehož publikované poznatky představovaly pro Friče cenný studijní materiál. V letech 1896 až 1901 zhotovil Boggiani patrně 415 snímků na skleněné želatinové desky různých formátů. Dne 24. října 1901 Boggiani odešel do Gran Chaca, bělochů zvaného „zelené peklo“, odkud se nikdy nevrátil.¹⁰ Frič v letech 1904 až 1908 na různých místech Paraguaye, Brazílie i Argentiny našel a zachránil téměř veškerou Boggianiho pozůstalost, která zahrnovala deníky, kopie korespondence, soupis jednotlivých snímků a přibližně 175 skleněných negativů a jedenáct stereosnímků, z nichž některé Frič používal jako ilustrace k vlastním textům.¹¹ Jednalo se zejména o působivou portrétní tvorbu, tvořící početně největší skupinu negativů, jíž pořídil s plným vědomím a souhlasem modelu (Fričová 1997, Frič – Fričová 1997, Fričová 2001).

V září téhož roku se Frič vrátil do Prahy a počátkem roku 1906 pracoval v berlínském přírodovědném muzeu. Dne 21. srpna 1906 zahájil novou výpravu do Jižní Ameriky, kde nejdříve v Brazílii navštívil indiánské kmeny Kaďuvejů a Kaingánů, u nichž byl svědkem lovu indiánů kmene Ššetá¹² (Crkal 1983). „*Mohou-li běloši prodávat černé otroky, proč bychom my nesměli své uprchlé otroky chytat a přivést zpět do našich vesnic, aby nám pomáhali?*" (Frič 1918: 134) Frič na brazilském pobřeží provedl archeologický průzkum kopců sambaqui.¹³ Vykopávky jej vedly k formulování hypotézy o existenci kanibalismu u původního obyvatelstva v dobách příchodu kolonizátorů (Frič 1977, Crkal 1983, Frič 1995a).¹⁴ Z Brazílie směřoval do Argentiny, aby navštívil kmeny Puelcé, Pikunčé, Pehuenčé, Rankelčé a Tehuelčé. Poté se vydal opět do Brazílie a Paraguaye, kde navštívil znovu kmen Čamakoko, jehož příslušníky postihla neznámá nemoc. Při návratu do Evropy ho doprovázel náčelníkův nemocný syn Čerwuiš Piošád Mendoza zvaný Červíček, kterého se v Praze podařilo vyléčit kalomelem a santoninem. Frič s Červíčkem nejdříve navštívil kongres ve Vídni a v Praze pobývali až

do roku 1909. „*Čerwuiš se ode mne nehnul ani na krok, proměnil se v můj stín. Chápal jsem ho. Vždyť město pro něj muselo být horší než pro nezkušeného Evropana prales.*" (Frič 1993: 27) Některé projevy městského způsobu života jej ale přitahovaly. Čerwuiš si v Praze například oblíbil žebrání a sám rád obdarovával žebráky. Velmi negativně hodnotil ženy z důvodu vůně jejich parfému, neboť příslušníci jeho kmene překrývali nedostatky ve své hygieně přírodními vůněmi. „*Stupňovalo se to tak, že nakonec každou dámskou návštěvu od dveří jednoduše vyhodil.*" (Frič 1993: 63) Postupně odhalil význam sběratelství a například řidiči tramvaje odstříhl knoflík. „*Doma ho dal do cestovní bedny ke klobouku. To byl základ jeho evropských etnografik.*" (Frič 1993: 75) Více než divadlo ho oslovilo varieté. „*Zamiloval se do artistů na hrazdě, škemral, abych ho s nimi seznámil a aby ho naučili také tak skákat. Jak by to bylo užitečné při lovu!*" (Frič 1993: 85) Postupně se adaptoval na nové kulturní podmínky a dokázal aplikovat antropologii naruby. „*Čerwuiš viděl to, co já neviděl už dávno, přetvářku, pokrytectví, falešnou morálku, společenské předsudky.*" (Frič 1993: 122)

A. V. Frič – Loray z kmene Čamakoko, kolem 1905.
Archiv Fričovy rodiny.

Na čtvrté cestě do jižní Ameriky v roce 1909 se Frič mimo jiné znovu vydal ke Kačuvejům a prováděl systematický sběr jejich domorodých artefaktů a fotografoval. U příslušníků kmene Čamakoko se mu podařilo vyléčit zhoubnou nemoc. Čerwuiš, který se s ním vrátil ke svému kmeni, se ale již na svět pod vlivem nových zážitků díval jinak, neboť „pronikl do světa bílých lidí tak hluboko, že se vlastně změnil sám“ (Crkal 1983: 65). Po Fričově odjezdu byl vypuzen z kmene a označen na základě svého vyprávění o Evropě za lháře a mluvku.

Do Evropy se Frič vrátil v roce 1912 a válečné období mu znemožnilo jakékoliv záměry na další jihoamerickou výpravu. Pátou cestu uskutečnil v diplomatických službách ministerstva zahraničních věcí nově založené Československé republiky v květnu roku 1919. Jednalo se o pobyt v Argentině a Uruguayi. V dubnu 1923 podnikl Frič šestou cestu, která byla zaměřena na sběr kaktusů. Na začátku navštívil Washington a New York za účelem prodeje zbytku svých etnografických sbírek, které měly pokrýt náklady jeho následující botanické

„Wigwam“ A. V. Friče v Náplavní ulici v Praze, 1908. Archiv Fričovy rodiny.

expedice do Mexika. Odtud Frič přivezl na 200 druhů sukulentů a kaktusů nebo jejich semen včetně nedosažitelných rarit. Svými nálezy velmi povzbudil dobový zájem o pěstování kaktusů a obchod s nimi. Další cesta za kaktusy do Jižní Ameriky následovala v lednu 1927. V tomto období zamířil do Brazílie, Paraguaye, Uruguaye a Argentiny. Z cesty se navrátil již v červnu téhož roku. Svou poslední výpravu realizoval v říjnu 1928, a to opět do Uruguaye a Argentiny, dále do Bolívie a Peru. Bohatá naleziště kaktusů a dalších vzácných rostlin objevil mimo jiné v andských lokalitách. Tato cesta skončila v březnu 1929 (Crkal 1983).

Frič na své mexické cestě zaznamenal i narkotické a lékařské účinky alkaloidů kaktusů (léčba sklerózy nebo srdečních poruch). Sám vyzkoušel narkotický kaktus a popsal jeho vliv. „*Na obrysech stromů, kamenů a vůbec celého okolí jsem pozoroval barevné vidiny, asi jako kdybychom se dívali skleněným hranolem.*“ (Frič 1995b: 46) Frič křížením, roubováním a ozařováním vytvořil nové druhy kaktusů. Ovšem uznána byla pouze nepatrná část z jeho objevů, neboť odmítal mezinárodně závazná pravidla pro identifikaci rostlin. Od roku 1939 se věnoval pokusnému pěstování užitkových rostlin (Crkal 1983).

Frič shromáždil bohatý antropologický, etnografický a etnolingvistický materiál a pořídil tisíce fotografií. Cenné jsou zejména jeho snímky nikdy nezachycených indiánů, zejména kmene Ššetá (Halászová 1989). Frič zaznamenal mytologie mnoha indiánských kmenů, poznatky o životním způsobu domorodců i kolonistů na horním toku řeky Paraguaye, v jižní Brazílii a v argentinské pampě a sestavil 36 slovníků indiánských jazyků a nářečí podle metodologie německých muzeí. Etnolingvistickým výzkumům v centrální oblasti migrujících kmenů Jižní Ameriky však nepřikládal zvláštní význam, neboť si uvědomoval kontinuální a nezastavitelnou proměnu nativních indiánských jazyků. „*Čamakové při mé druhé návštěvě měli pro jisté věci úplně jiná slova.*“ (Frič 1918: 76)

Frič se nevyhýbal kritice českých poměrů a svou přemočarostí si mnohé lidi znepřátelil. Po návratu z cest často pocítoval, že je „*doma cizincem. Hůř než cizincem. Byl jsem na nepřátelském území.*“ (Frič 2011: 5) Po první jihoamerické cestě se například obrátil na zkušeného cestovatele Vráze s žádostí o radu ohledně přednášky. Vráz ho však označil za nekompetentního a odsoudil jeho naivitu. Ve skutečnosti však rozpoznal, že mu vyrostla nepřijemná konkurence. Širokou veřejností byl Frič

velmi oblíben, vydal několik knih a publikoval v novinách a časopisech bezpočet populárně naučných článků, povídek, vzpomínek na pobyty mezi indiány i praktické rady pro zahradníky a kaktusáře. Některé jeho jednotlivé práce z oboru etnologie a antropologie byly publikovány v jeho době i v zahraničí, kde byl uznáván jako odborník¹⁵ schopný zprostředkovávat unikátní svědectví o zanikajícím světě původního obyvatelstva Jižní Ameriky (Crkal 1983).

Mnohé výzkumy Alberta Vojtěcha Friče nebyly doposud doceněny. Jedná se například o jeho kontakt s příslušníky kmene Kađuvejo, jimž později věnoval pozornost francouzský sociální antropolog a etnolog Claude Lévi-Strauss (1908–2009). V opozici k účelovým etnografickým popisům, jež převažovaly v knihách tehdejších cestovatelů, dokázal nadčasově užít emický přístup, který pohlíží na studovanou kulturu z perspektivy domorodců a uplatnit metody antropologického terénního výzkumu založené na zúčastněném pozorování. Emická deskripce indiánských kultur a interpretativní přístup Fričovi umožnily nejenom popsat, ale také autenticky participovat na životním způsobu nativních obyvatel Jižní Ameriky. „*Kdo z nich – kdo z lidí vůbec měl krásnější život nežli já? Kdo ho dovedl tak gurmánsky vychutnat? Kdo poznal radost z objevu neznámých končin, z odhalení nových tajemství přírody na sklíčku svého mikroskopu?*“ (Frič 1977: 8) Jako člověk, dobře obeznámený s kulturou i jejími členy, vystupoval v roli prostředníka, informátora i „překladatele“.

Pro brazilskou Ligu na ochranu indiánů Frič vytvořil dodnes oceňovaný model indiánských rezervací. Po celý život se zasazoval o práva indiánů (Kašpar 2005). Pro své etnografické sbírky si nechal postavit vilu Božínku¹⁶ v pražských Košířích a v jejím okolí vybudoval rozsáhlé skleníky exotických rostlin (Frič 1977). Indiánské artefakty, které Frič v průběhu svých cest shromáždil, jsou dnes součástí etnologických a antropologických muzeí v Petrohradě, Berlíně, Vídni, New Yorku a Washingtonu. Malá část sbírek se nachází také v Náprstkově muzeu v Praze (Kandert 1983). Komplexní zpracování monumentálního etnografického a antropologického odkazu Alberto Vojtěcha Friče ale i nadále představuje pro českou vědu zásadní badatelskou výzvu. Z perspektivy současné světové sociální a kulturní antropologie a etnologie je totiž evidentní, že tento doma stále nedoceněný vědec patří k výjimečným osobnostem světové vědy.¹⁷

Josef Kořenský

Vedle Friče a Vráze originálním způsobem zobrazil exotický svět „těch druhých“ na stránkách svých cestopisů český cestovatel, přírodovědec a pedagog Josef Kořenský (1847–1938). Jeho životní styl starého mládence, profese pedagoga a dostatek finančních prostředků mu umožnily cestovat. K vlivným podporovatelům Kořenského cest patřil i Vojtěch Náprstek. Kořenský byl zejména přírodovědec, proto v průběhu svých cest věnoval velkou pozornost studiu geologie, flory a fauny. Na svých expedicích nasbíral množství přírodnin a etnografického materiálu, jimiž obohatil česká a moravská muzea nebo i školní kabinet. Kořenského dvě cesty kolem světa charakterizuje důkladné zkoumání a sběratelství, nikoliv

G. Lekegian – Kuřačka vodní dýmky, Egypt. Fotografii přivezl J. Kořenský. Sbirka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

objevování nového a nepoznaného. Jednotlivé kontinenty a kultury popisoval zpravidla holisticky a vytvářel jejich učebnicové modely (Todorovová 1996).

Příležitost k jeho první delší cestě za hranice mu umožnila světová výstava v Paříži v roce 1878, kdy navštívil také území Anglie a Německa. Do roku 1893 Kořenský procestoval Rusko po Ural, Sibiř a břehy Bajkalu. Dne 21. května 1893 zahájili se svým přítelem, statkářem Karlem Řezníčkem (1845–1914), jako první čeští cestovatelé cestu kolem světa. „*I viděl jsem jasně v duchu před sebou vznešené ty obrazy kýžených krajín a národů, a nedočkavě vztahoval jsem po nich ruku jako po rajsém ovoci.*“ (Kořenský 1896: 3) Prvním kontinentem, který navštívili, byla Amerika. Například v New Yorku spatřoval za div světa a symbol civilizované Ameriky Brooklynský most, jenž „*vznáší se v závrtné výši 41 metrů nad hladinou zálivu a jest podnes dílem úžas, projevovaného ode všech lidí*“ (Kořenský 1896: 69). V Chicagu navštívil čínskou čtvrť, kde obrátil pozornost na bídny život jejích obyvatel. „*Bydlí ve sklepích, na půdách, chodbách, na nádvoří, nade dveřmi, pod stropem. Po žebříkách lezou do svých kotců a brlohů. Dům jimi obydlený podobá se vosímu hnízdu, místy holubníku.*“ (Kořenský 1896: 258) Dále pokračovali Havajskými ostrovy, Japonskem, Čínou, Malajským poloostrovem a Jávou. Indickým oceánem se přeplavili na Cejlon (Srí Lanka), ostrov Madura a dále do Indie. Po návštěvě Indie pokračovali plavbou po Rudém moři do Egypta. Na Srí Lance věnoval Kořenský pozornost vlivu kultury na fyzickou modifikaci lidského těla. Například komentoval důsledky žvýkání betelu a úpravu vlasů nebo holení. „*Mnozí si hlavu oholují a vypadají tím šeredněji, čím více jsou uprskáni a uslintáni od žvýkání betlového listí.*“ (Kořenský 1900: 152) V chrámech na ostrově Madura ho fascinovaly indické chrámové tanečnice – bajadéry. „*V pestré směsici lidí neujdou ani zraku ani sluchu. Jsou oděny v bohatý šat a vykrášleny drahými šperky. Zvuk rolníček provází každý jejich krok.*“ (Kořenský 1900: 208)

V září roku 1900 se vydal do jižní Austrálie, Tasmánie a na Nový Zéland (Kořenský 1908a). Kořenský ve svém popisu Austrálie označil vegetaci za úchvatnou, zatímco původní obyvatelé etnocentricky popisoval v kategoriích ošklivosti (Kořenský 1907b). „*Když rozdával Stvořitel krásu, zapomněl na australské plemeno úplně. Nikde neviděl jsem šerednějších tváří.*“ (Kořenský 1907a: 70) Kořenský si ale byl vědom toho, že nativní obyvatelé Austrálie

a Oceánie jsou do značné míry obětí expanze bělochů. „Až do příchodu Evropanů žili domorodí černoši Tasmanova ostrova spokojeně a v mírumilovnosti. Ač byli divoši, přece nejednali té doby nikdy ukrutně a nevěděli, co je krvelačnost.“ (Kořenský 1907a: 120) Na Novém Zélandu popsal obchodní transakce probíhající mezi Evropany a domorodci v rámci kontinua, v němž na jedné straně stál evropský rum a na straně druhé „lenovník, lenovníkové rohože, pláště a kabelky, nefritové sekery, později ženy a dcery a na konec – uřezané hlavy pobitých nepřátel“ (Kořenský 1908b: 28). Kromě fauny, flory, exotické krajiny a cizokrajných artefaktů zaznamenal i maorské mravy. „Dojemně vítají se maorské dámy. Nepadají si sice do náručí, aby se snad líbaly, ale podávají si pravici, přibližují se k sobě obličejem, aby se dotýkaly špičkami svých nosů po delší dobu [...]“ (Kořenský 1908b: 40) Kořenský se vyjádřil také o maorském kanibalství ve vztahu k jejich tetování na obličeji, které podle jeho názoru klidným a mírumilovným Maorům vtiskuje hrozivý lidožroutský vzhled. Pozůstatek kanibalských obřadů spatřoval v jejich divokých tancích. Různé kulturní prvky a komplexy, typické pro maorskou kulturu, Kořenský programově stavěl do protikladu k evropské civilizaci.

Začátkem roku 1901 Kořenský procestoval část Oceánie, zejména souostroví Samoa a ostrovy Tongatapu a Fidži. Na Samoa vtipně komentoval ostrovany, kteří mu nabízeli kávu. „Mají také za to, že bude nápoj bělochovi spíše po chuti, roztlukou-li kořen pepře opojného mezi kameny, než kdyby se připravila káva z kořene v ústech rozžvýkaného.“ (Kořenský 1903: 315) Po plavbě Tichomořím navštívil Kořenský Austrálii, Makassar, Jávnu, Čínu, Japonsko a Koreu. Na Jávě popsal stínové i herecké divadlo a jeho realistický rozměr. „Za nočního představení pořádaného v Solu odehrávali herci porodní výjev tak věrně, že jsem se domníval býti spíše v porodnici nežli v divadle kočovných komediantů.“ (Kořenský 1903: 507) Po druhé návštěvě Japonska upozornil na prolnutí sakrální a profánního světa. „Ráno baví se lid pohledem na tance chrámové, večer pak hrne se houfně do čajoven, aby se díval na alegorické tance světské.“ (Kořenský 1903: 619) Kořenský neopomněl popsat ani nezbytný symbol japonského světa a tradiční doplněk oblečení – vějíř. „Vějíř nescházel nikomu. Bez vějíře nevychází na ulici ani žebrák.“ (Kořenský 1903: 594) Jeho cesta domů směřovala přes Vladivostok, transsibiřskou magistrálu a Moskvu. Kruh jeho pouti kolem světa se uzavřel.

Josef Kořenský se zasloužil o rozšíření a zprostředkování poznatků i zážitků z cest co nejširšímu publiku posluchačů i čtenářů. Poznání světa „těch druhých“, obohacené o transkulturní osobní zkušenost, se zásadním způsobem promítla do jeho pedagogické činnosti. Desítky jeho článků a přibližně padesát knih výrazně přispělo nejenom k poznání cizích zemí, nýbrž i k nastolení edukativní deskripce a interpretace mimoevropských kultur v českém kulturním kontextu. Kořenský v průběhu svých cest nefotografoval a ani neaspiroval na vytvoření reprezentativní etnografické sbírky. Přesto fotografie jako ilustrační složku svých knih na svých expedicích systematicky nakupoval, a co více, přivezl domů mnoho cizokrajných přírodnin, publikací i uměleckých artefaktů.

G. Lekegian – Kmenový náčelník, Egypt. Fotografii přivezl J. Kořenský. Sbírká Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

Vráz, Frič a Kořenský: odlišné přístupy k vnímání kulturních hranic

Cestovatelé Enrique Stanko Vráz, Alberto Vojtěch Frič a Josef Kořenský reprezentují tři vzájemně se odlišující přístupy k vnímání kulturních hranic a studiu odlišných etnik a národů. Vráz reprezentuje postoje typické pro klasičtější evropocentrismem zatíženou etnografii a sběratelství, ačkoliv již dokázal vnímat negativní důsledky etnocentrického přístupu k příslušníkům cizích kultur. Frič se nejvíce přiblížil doktríně kulturního relativismu a emickému hledisku, které při studiu kultury reprezentuje perspektivu studovaných domorodců, neboť byl v průběhu svých cest přijat za člena indiánského kmene. Zároveň svým přístupem ke světu „těch druhých“ naplnil myšlenku, že pokud „*je druhý ego, překrývá se s já a nezahrnuje*

už žádnou jinakost“ (Barbaras 1998: 5). Kořenský se naopak vyznačoval etnocentricky zatíženým pohledem cizince a vědce, který v průběhu svých cest sbíral, popisoval a interpretoval cizost a jinakost v intencích evropské moci a kulturní nadřazenosti. Kořenský, Frič i Vráz navzdory dobově podmíněným teoretickým a metodologickým limitům svých představ o „cizokrajné etnografii“ představují dodnes nedoceněné průkopníky rodící se sociokulturní antropologie. Jejich odvaha potkat „ty druhé“ na hranici kultur totiž předpokládala schopnost konfrontace odlišných myšlenkových světů a způsobů komunikace. Navíc ve svých člancích a knihách tito čeští cestovatelé dokázali předložit svým čtenářům obraz jinakosti domorodců, interpretovat jejich odlišné obyčeje a konstruovat tak osobitý obraz vzdáleného a cizího.

POZNÁMKY:

1. Topos exotiky je myšlenkové a výrazové schéma, které se vyznačuje schopností proměny, oživení a reprodukce způsobu pojetí, stylizace domorodé postavy nebo cizokrajného místa v různém kulturněhistorickém kontextu. Topos exotiky utváří poznání nativních kultur a jejich prostředí. V toposu exotiky jsou příběhy „*implicitně přítomny, v různé míře jím při každém jeho užití prosvitají a v něm ožívají*“ (Hodrová 1997: 20).
2. Označení etické (etic) hledisko vychází z anglického slova *phonetic* a reprezentuje vnější aspekt zkoumané reality.
3. Jednalo se zejména o ošatky nebo košíčky zvané guaky a petaky.
4. Jako první jedinec se zde pohyboval s fotoaparátem.
5. Přestože název publikoval v periodiku *Petermanns Geographische Mitteilungen* 44 (1898, s 234), dodnes není na mapách uveden.
6. Viz <http://www.checomacoco.cz/checo-a-v-fric>
7. Jedna z těchto palic je dnes uložena v majetku Fričovy rodiny.
8. Hermína (Herminie Fric Ferreira) byla objevena v roce 2000. Osobní setkání Hermíny, Fričova vnuka Pavla a jeho manželky Yvonne se uskutečnilo v roce 2002. „*Čekala prý na nás a byla si naším setkáním podivuhodně jistá*“ (Frič 2011: 231). Hermína svým potomkům od dětství říkala, že je jednou vyhledají neznámí evropští příbuzní.
9. Výrazný představitel lombardské naturalistické krajinomalby vystudoval malířství na milánské akademii. Ve fotografii byl samouk, ale jeho mimořádná umělecká vnímavost a smysl pro estetiku ho vedla již koncem 19. století k vizionářskému používání prostředků tzv. přímé fotografie, založené na realistickém, objektivním a ostrém obraze s přirozeným světlem, jak ji chápala o dvacet let později evropská meziválečná fotografická avantgarda.
10. Ačkoliv svědectví a hypotéza byla zaznamenána celá řada, Boggianiho patrně zavraždil indián Tumrahá z nedůvěry k fotoaparátu a ze strachu, že zpodobněním ztratí indiáni svou duši.
11. Bratrovu listinnou a fotografickou pozůstalost Fričovi věnoval Oliver Boggiani za účelem komparace a doplnění jeho vlastních výzkumů a textů (viz korespondence v archivu Fričovy rodiny a Náprstkova muzea v Praze).
12. Označování také jako Kurutoni nebo Botokudi. Kmeni Ššetá, jeho jazyku a dalším poznatkům o jihoamerických indiánech v oblasti lingvistiky věnoval pozornost český lingvista Čestmír Loukotka v knize *Do Brazílie za Indiány* (1961). Loukotka zpracoval a publikoval mnohé Fričovy materiály.
13. Jedná se o hromady škeblí, kamenných nástrojů, lidských kostí (celé kostry i rozdrčené kosti) a později i běžných kuchyňských odpadků.
14. Jeho závěry později potvrdilo znovuobjevené dílo německého žoldáka Hanse Stadena (1525/1528–1576) *Warhaftige Historia und beschreibung eyner Landschafft der Wilden Nacketen, Grimmigen Menschfresser-Leuthen in der Newenwelt America gelegen* (Pravdivá historie a popis země nahých a strašlivých lidožroutských divochů, nalézající se v novém světě Americe, 1557, česky *Dvě cesty do Brazílie*), který ve službách portugalského a španělského krále podnikl v letech 1548 a 1550 dvě cesty do Jižní Ameriky.
15. Friče uznávali například americký antropolog českého původu Aleš Hrdlička (1869–1943), ruský etnograf a lingvista Vasilij V. Radlov (1837–1918) a němečtí amerikanisté Eduard Seler (1849–1922) a Karl von den Steinen (1855–1929).
16. Vila Božíinka byla v roce 2005 zbourána novým majitelem.
17. Děkuji PhDr. Yvonně Fričové za cenné rady a připomínky, které mi poskytla při zpracování kapitoly o A. V. Fričovi.

PRAMENY A LITERATURA:

- Barbaras, Renaud 1998. *Druhý*. Praha: Filosofia.
- Bowen, John R. 2002: *Religions in Practice: An Approach to the Anthropology of Religion*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bradfield, Richard Maitland 1995: *An Interpretation of Hopi Culture*. Derby: Richard Maitland Bradfield.
- Connelly, Frances S. 1995: *The Sleep of Reason: Primitivism in Modern European Art and Aesthetics, 1725–1907*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Crkal, Karel 1983: *Lovec kaktusů*. Praha: Academia.
- Foucault, Michel 1994: Řád diskursu. In: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, s. 7–39.
- Gergen, Kenneth J. 1994: *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frič, Alberto Vojtěch 1918: *Mezi Indiány*. Královské Vinohrady: Alois Koniček.
- Frič, Alberto Vojtěch 1957: *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Mladá fronta.
- Frič, Alberto Vojtěch 1977: *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Orbis.
- Frič, Alberto Vojtěch 1993: *Červíček aneb Indiánský lovec objevuje Evropu. Vzpomínky A. V. Friče*. Praha: Global – Nakladatelství Titanic.
- Frič, Alberto Vojtěch 1995a: *Hadí ostrov*. Praha, Jihlava: Nakladatelství Titanic – Madagaskar.
- Frič, Alberto Vojtěch 1995b: *O kakttech a jejich narkotických účincích*. Praha: DharmaGaia – Maťa – Nakladatelství Titanic.
- Frič, Alberto Vojtěch 2011: *Čerwuiš aneb Z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu*. Praha: Nakladatelství Titanic.
- Frič, Pavel – Fričová, Yvonna 1997. *Guido Boggiani: fotograf*. Praha: Nakladatelství Titanic.
- Fričová, Yvonna 1997: Poselství od primitivů. *Baraka* 1, č. 2, s. 50–55.
- Fričová, Yvonna 2001: ...e procuri che non mi dimentichino i comuni amici... In: Duhajská, Alena (ed.): *Dobré dílo českých rukou: sborník první části poznatků shromážděných na půdě kontinentů o působení našich vědců, odborníků a humanistů v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky ve 20. století, ale i dříve, určený k inspiraci a poučení nám všem*. Praha: Kontinenty – Dar Ibn Rushd, s. 41–60.
- Greenblatt, Stephen 2004: *Podivuhodná vlastnictví. Zázraky Nového světa*. Praha: Karolinum.
- Halászová, Věra 1989: *Nejstarší fotografie ze zámoří. 150 unikátních snímků tří českých cestovatelů – Enrique Stanko Vráze, Bedřicha Machulky a Alberto Vojtěcha Friče z let 1883–1905 ve sbírkách Náprstkova muzea*. Praha: Národní muzeum v Praze – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.
- Hodrová, Daniela 1997: Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie. In: Hodrová, Daniela a kolektiv autorů: *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Praha: Hynek, s. 5–24.
- Jerman, Zdeněk 1947: *E. St. Vráz*. Praha: Klub českých turistů.
- Kandert, Josef 1983: Alberto Vojtěch Frič – On the Centenary of his Birth. *Annals of the Náprstek Museum* 11, s. 111–146.
- Kandert, Josef – Todorovová, Jiřina 2010: Sojourn of Enrique Stanko Vráz on the Gold Coast. *Annals of the Náprstek Museum* 31, s. 37–54.
- Kašpar, Oldřich 2005: Alberto Vojtěch Frič: Usmiřovatel brazilských indiánů. *Western World* 6, č. 6, s. 30–31.
- Klášlová, Zdenka 2007: E. St. Vráz – první český cestovatel v Koreji. *Nový Orient* 62, č. 4, s. 44–47.
- Kořenský, Josef 1896: *Cesta kolem světa 1893–94. Díl I. Atlantický oceán. – Amerika. – Tichý oceán. – Ostrovy Havajské. – Žaponsko*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1900: *Josefa Kořenského Cesty po světě. Z Číny oklikami do vlasti (Čína, Malajské souostroví, Cejlon, Indie, Egypt)*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1903: *K protinožcům: cesta do Austrálie, Tasmanie, na Nový Zéland, Ostrovy Přátelské, Samojské a Vitijské a návrat Celebesem, Javou, Korálovým mořem, Siamem, Čínou, Žaponskem, Koreou a Sibiří. Díl 2*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1907a: *Cesty po Australské Viktorii a Tasmanii*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1907b: *Na labutí řece*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1908a: *Na jihu Nového Zélandu*. Praha: J. Otto.
- Kořenský, Josef 1908b: *Na severu Nového Zélandu*. Praha: J. Otto.
- Miřovská-Pickettová, Vanda 1998: Popis v uměleckém cestopise – český cestopis 19. století. *Česká literatura* 46, č. 4, s. 370–405.
- Petrusek, Miloslav 2004: Století extrému a kýče. K vývoji a proměnám sociologie umění ve 20. století. *Sociologický časopis* 40, č. 1–2, s. 11–35.
- Rozhoň, Vladimír 2005: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Praha: Aleš Skřivan ml.
- Rozhoň, Vladimír 2008: Zámoří v povědomí české společnosti. In: Bláhová, Kateřina – Petrbok, Václav (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 22.–24. února 2007*. Praha: Academia – KLP, s. 38–53.
- Said, Edward W. 2008: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Scheufler, Pavel 2001: *Galerie c.k. fotografů*. Praha: Grada Publishing.
- Soukup, Václav 2011: *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.
- Todorovová, Jiřina 1996: Josef Kořenský – nejen cestovatel. *Český lid* 83, č. 1, s. 48–51.
- Todorovová, Jiřina 2002: Enrique Stanko Vráz – cestovatel a fotograf. *Český lid* 89, č. 2, s. 161–172.
- Todorovová, Jiřina 2006: *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel fotograf*. Praha: Národní muzeum.
- Todorovová, Jiřina 2011: *Enrique Stanko Vráz: a mysterious man and his photographs*. In: Olša, Jaroslav, jr. – Hong-Bin, Kang (eds.): *1901 njön čhekochoin Pulačūi Sōul pangmun: čhekocho jōhngkatūlii Sōul ijaki. Soul roku 1901 objektivem E. St. Vráze a jak viděli Koreu další čeští cestovatelé. 1901 photographs of Seoul by Enrique Stanko Vráz and other early Czech travellers' views of Korea*. Seoul: Seoul Museum of History – Velvyslanectví České republiky, s. 013–029.
- Todorovová, Jiřina – Klápšťová, Kateřina 2003: Indiáni kmene Hopi ve fotografiích Enrique Stanko Vráze. *Český lid* 90, č. 4, s. 345–357.
- Torgovnick, Marianna 1991: *Gone Primitive: Savage Intellectuals, Modern Lives*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vráz, Enrique Stanko 1901: *V Siamu, zemi bílého slona. Cestopisné črty*. Praha: Bursík & Kohout.
- Vráz, Enrique Stanko 1938: *Za poklady El Dorada: napříč rovníkovou Amerikou I*. Praha: Toužimský a Moravec.
- Vráz, Enrique Stanko 1940: *Bílý d'ábel v Pekingu: toulky a dobrodružství v Číně*. Praha: Toužimský a Moravec.
- Vráz, Enrique Stanko 1941: *U králů temné pevniny: osm let dobrodružství v Africe*. Praha: Toužimský a Moravec.
- Vráz, Enrique Stanko 1942: *V sedmém moři: Nová Guinea, Borneo a Japonsko*. Praha: Toužimský a Moravec.

Vráz, Enrique Stanko 1948: *S lovci lebek na Borneu*. Praha: Toužimský a Moravec.
Vráz, Enrique Stanko 1984: *Napříč rovníkovou Amerikou*. Praha: Panorama.
Vrázová, Vlasta 1937: *Život a cesty E. St. Vráze*. Praha: Československá grafická Unie.

Winter, Tomáš 2008: „Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...“. K charakteristice mimoevropských kultur v českých cestopisech 19. století. In: Bláhová, Kateřina – Petrbock, Václav (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 22.–24. února 2007*. Praha: Academia – KLP, s. 54–66.

Summary

Czech Travellers and Ethnographers on the Boundary of Civilizations: Vráz, Frič and Kořenský

This study is a theoretic analysis of lives and works of three Czech travellers - Enrique Stanko Vráz, Alberto Vojtěch Frič and Josef Kořenský. These pioneers of the nascent social and cultural anthropology found themselves on the boundary of different civilizations and were among the first white men who set their foot on the exotic world of “the others”. With their travels, vividly described in their literal work, they not only did an extraordinary job when gathering authentic ethnographic material in the form of literature, photographs and exotic artefacts in Czech cultural context, but they also deconstructed the doctrine of Eurocentrism. The study focuses mainly on their literal heritage and their desire to describe, understand and interpret a different cultural reality. Works of these travellers represent original effort to integrate collecting, observing and research intentions. The study presents their travel books as a specific gnoseologic tool enabling to analyse their field findings ranging from the description to the comparison and interpretation of the exoticism and unknown socio-cultural reality. The study also points out the fact that the travellers transformed the different in their books into a cultural construction created within the author's personality and his own civilization. Through the strange and different, the travellers thus gave rise to an authentic and complex picture of a different and unknown world including, however, also the author's own description and interpretation of different forms of cultural reality. This study also aspires to prove that the works of these travellers represent their different personal approaches to perception of cultural boundaries and to their studies of different ethnicities and nations.

Keywords: travellers, travel book, ethnographic research, cultural contact, cultural boundaries, exoticism.

HRDÝ BOJOVNÍK, LÍNÁ SLUŽKA A POVĚŘČIVÝ DOMORODEC. JEDEN Z EVROPSKÝCH POHLEDŮ NA MIMOEVROPSKOU KULTURU

Jana Jiroušková

„Musím Vám konečně zase něco o nás napsati, sic byste se mohla domnívati, že nás zde snad už buď domorodci zabili a nebo nějaká divá zvíř roztrhala aneb dokonce, že jsme na naše milé známé v vzdálené vlasti již docela zapomněli.“ (18. 8. 1905, Náprstek 53/368) Takto s lehkou nadsázkou, ironizující dobové představy o životě ve východní Africe, začíná bývalý misionář Martin Lány v roce 1905 svůj dopis adresovaný paní Josefě Náprstkové. Oblasti ležící na jih od Sahary byly ve všeobecném povědomí průměrně vzdělaného Středoevropana chápány jako nebezpečné a neprobádané kraje, jež obývají nepředvídatelní a pověřčiví domorodci a kde o napadení či pozření divokou šelmou není nouze. Tyto zkreslené představy, které byly přizívány senzačními, více či méně přibarvenými zprávami o dobrodružných zážitcích odvážných cestovatelů v nitru „temného“ kontinentu, dokazují, jakým způsobem byly vnímány „exotické“ kraje, které se svou přírodou a způsobem života výrazně odlišovaly od evropských zemí. Málokdo věděl (či chtěl vědět), že v mnohých oblastech Afriky již v době prvních kontaktů s Evropany existovaly vyspělé státní útvary se složitou a propracovanou administrativní strukturou, bohatou historií a rozmanitou kulturou. Přes veškeré změny, k nimž došlo v Evropě i ve světě během stovky let, jež od té doby uběhla, i dnes houževnatě přetrvávají v myslích Evropanů mnohá klišé vztahující se k „divoké“ Africe.

Zkreslené a často naivní představy o životě v neznámých krajinách mohou v člověku vyvolat snahu uzavřít se do svého důvěrně známého a bezpečného světa, ale na druhou stranu mohou také povzbudit touhu přesvědčit se na vlastní oči o tom, zda historky o lidojedech, tajemných rituálech a nepochopitelných zvycích odpovídají skutečnosti. Touha poodhalit roušku tajemství a udělat pomyslný krůček v poznání jiných kultur byla vždy spojena nejen s dobrodružstvím, ale také se značnou odvahou, která je nezbytná pro překonání strachu z neznáma. Důvody poznání cizích krajů mohou být různé. Někteří překonávali hranice z osobních pohnutek, chtěli upozornit na svoji vlastní výjimečnost nebo byli puzeni nezkrotnou touhou zanechat v dějinách lidstva po své osobnosti alespoň ne-

patrnou stopu, či si chtěli potvrdit své vědecké hypotézy. Jiní odjeli do cizích krajů v rámci tzv. civilizačního poslání, neboť byli přesvědčeni, že povinností Evropanů je přinést zaostalým domorodcům „světlo civilizace“. Do této skupiny patřili i misionáři a lidé sloužící na misijních stanicích jako lékaři, učitelé či řemeslníci. Jedním z misionářů, kteří byli vysláni do zahraničí, aby tam šířili západní kulturní hodnoty, byl i Martin Bohdan Lány (1876–1941). Ačkoli jeho touha poznat a co nejvíce pochopit místní kultury byla velká, bylo jeho vnímání Afriky determinováno dobovým myšlenkovým zázemím a získané informace promítal do vytváření vlastního obrazu kultur obyvatelstva žijícího na úpatí Kilimandžára. V průběhu svého působení ve východní Africe se snažil svým krajanům v Čechách zprostředkovat znalosti o tamním způsobu života a pravidelně zasílal soubory předmětů, které podle jeho názoru charakterizovaly místní kultury.

Rodina Lányových

„Otec Lány“, jak Martina Bohdana Lányho nazývali lidé v okolí Kilimandžára, se narodil v roce 1876 v Černílově u Hradce Králové. Vystudoval vyšší hospodářskou školu v Chrudimi a svá studia zakončil v Lipsku. Zde se setkal s ředitelem evangelického misijního ústavu a po krátké době se rozhodl vstoupit do služeb Lipské misijní společnosti, jejíž hlavní působiště bylo v Západní Indii. Od roku 1892 však tato společnost rozšířila svou činnost i na území tehdejší Německé východní Afriky, do oblasti v okolí hory Kilimandžáro v dnešní Tanzanii.

Dne 5. října 1895 odjel téměř dvacetiletý M. B. Lány do východní Afriky. Jeho působištěm se stala misijní stanice Mamba na úpatí Kilimandžára. Po osmi letech, v roce 1903, se vrátil na dovolenou do Čech, kde se oženil s Emou Pospíšilovou, dcerou evangelického faráře Kristiána Pospíšila a Cecílie Pospíšilové, rozené Dresslerové (dcery barona Jana Dresslera z Vídně). Před svým návratem do Afriky se Lány ještě zastavil u paní Josefy Náprstkové v domě u Halánků, předal jí několik fotografií ze svého afrického pobytu i etnografických předmětů shromážděných ve východní Africe a nabídl jí další spolupráci.

Martin Lány se oženil s ženou, kterou nikdy před sňatkem neviděl. Vybrala mu ji misijní společnost. Sňatek z rozumu se ukázal v budoucnu být velmi šťastným svazkem. Paní Lányová byla vzácná žena. Nejen že našla zalíbení ve svém muži, kterého si sama nevybrala, ale velice statečně snášela útrapy života v tropech. S mnohými těžkostmi se vyrovnala s obdivuhodnou lehkostí a smyslem pro humor. Její korespondence s paní Josefou Náprstkovou je malým literárním dílem, popisujícím život v rovníkové Africe. O prvních kontaktech Emy Lányové s „divokou Afrikou“ píše Martin Lány do Prahy v roce 1905 následující informaci: „Co se nás dvou, mé ženušky a mne týče, mohu Vám velectěná paní sdělit, že jsme se beze vší nehody a beze vší nemoci šťastně dne 25. lis-

Ema a Martin Lányovi se synem Martinem. Archiv Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

top. sem do Manury dostali. Náš domeček není dosud zcela zařízený ale předce je nám v něm dobře. Zvláště má ženuška velmi si zde v Africe libuje. Líbí se jí tu volný život i krajina a zde také mnohem veselejší než v Evropě. Byla se mnou už také 14 dní v pralese, kde jsme spolu bydleli v boudě, kterou nám naši dělníci ze dřeva a banánové kůry za 1 ½ dne postavili. Právě velmi pohodlné to tam nebylo ale předce se jí v pralese líbilo ještě mnohem více nežli ve zděném domku v Mambě. Zvláště si libovala ten svěží čerstvý vzduch (byli jsme asi 3 000 m vysoko) a tu čistou ledově studenou vodu. Chtěla by tam se mnou býti pořád, kdyby to bylo možné – bude z ní pomalu malá divoška.“ (Dopis z 13. 5. 1905, Náprstek 52/367)

Josefě Náprstkové psala především paní Lányová, neboť Lány byl příliš zaměstnán svou prací a čas na delší korespondenci mu nezbýval. „Můj muž je tak zaměstnaný se stavbami a truhlářskou školou a prací, že byl tyto dny již celý nemocný a zemdlelý. Je ale pádné pořekadlo, čím více člověk dokáže, tím víc mu druzí nakládají a tak se vyplňuje i na mém choti toto říkání, práce se mu hrne ze všech stran.“ (Dopis ze dne 31. 10. 1906, Náprstek 41/15a)

Život v Africe nebyl nikdy pro evropské usedlíky příliš pohodlný. Dny byly od rána do večera naplněny těžkou prací a životní standard byl zde nesrovnatelný s podmínkami, na které byli přistěhovalci zvyklí z Evropy. Manželé Lányovi však našli ve východní Africe velké zalíbení. Navzdory těžkým životním podmínkám se zde rozhodli usadit natrvalo. Martin Lány odešel z misijních služeb a splnil si svůj dávný sen, založit si vlastní hospodářství. Důležitou součástí jeho podnikání představoval také obchod s kožešinami, které dodával firmě Schmidt do Prahy. Ani přes každodenní problémy a těžkou práci, která byla spojena se zakládáním farmy, nezapomínala rodina Lányových na Náprstkovo muzeum. Paní Lányová se snažila Josefou Náprstkovou informovat o životě pod Kilimandžárem a seznamovala ji s všedními starostmi evropských usedlíků.

Do života rodiny Lányových osudově zasáhla první světová válka, jejíž ohlasy se citelně projeví i na dalekém africkém kontinentě. V roce 1915 byl Martin Lány jako rakousko-uherský státní příslušník Angličany internován v táboře Sidi-Bisher nedaleko Alexandrie v Egyptě, zatímco jeho manželka byla s dětmi odvezena na půl roku do keňské Mombasy. Po skončení války byl Martin Lány deportován do Československa, kde strávil období mezi lety 1919 a 1921. Na svou farmu do Maranga se

mohl vrátit až po třech letech. Jeho pracně nashromážděný majetek byl zpustlý, avšak jeho rozsah zůstal zachován. Později se Martin Lány přestal věnovat farmaření a s neutuchajícím elánem se vrhl do nového oboru podnikání, který se mu jevil jako nesmírně perspektivní. Oblast východní Afriky totiž začala být stále vyhledávanějším cílem zámožných turistů, kteří tam přijížděli za divokou africkou faunou, malebnou přírodou a místními obyvateli, jejichž obyčejy byly pro tehdejší Západ ztělesněním exotické a tajuplné Afriky. Příliv návštěvníků, kteří vyžadovali standard služeb, na jaký byli zvyklí ze zavedených turistických destinací, podněcoval rozvoj nezbytné infrastruktury v cílových oblastech, mezi něž patřila také krajina v okolí Kilimandžára. Martin Lány, který brzy pochopil ohromný potenciál, skrývajícím se v rozvoji cestovního ruchu, se stal hoteliérem a založil penzion nazvaný Boarding-House, jenž poskytoval pohodlné útočiště všem zájemcům, kteří chtěli poznávat kouzlo daleké Afriky.

Během svého dlouhodobého afrického pobytu Martin Lány systematicky získával pro Náprstkovo muzeum předměty spojené s tradičním způsobem života tamních obyvatel. Díky dochované korespondenci je tak možné rekonstruovat nejen život farmářů ve východní Africe na počátku 20. století, ale také získat cenné informace o vzniku této sbírky.

„Otec Lány“ zůstal východní Africe věrný až do smrti. Když se v roce 1941 uzavřel jeho život, naplněný usilovnou prací, byl pochován na hřbitově nedaleko městečka Marangu, ležícího severovýchodně od tanzanského města Moshi (Kandert 2008: 122–123).

Památka M. B. Lányho zůstala v krajích východní Afriky živá i mnoho let po jeho smrti. Jeho manželka, která spolu s dvěma dcerami provozovala malý penzion na úpatí Kilimandžára, vítala cestovatele z daleké země ve středu Evropy libozvučnou češtinou. Zmínku o této ženě nalezneme v mnoha českých cestopisech. Když Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund na své cestě Afrikou zavítali v lednu 1948 do okolí Kilimandžára, byli příjemně překvapeni, když tam našli „pevný ostrůvek češství“. Mladší z obou dcer, Ruth Lányová, se proslavila svým výstupem na vrchol Kilimandžára, který podnikla ve svých šestnácti letech jako nejmladší žena, již se podařil tento horolezecký výkon. Kromě dvou dcer měli manželé Lányovi ještě tři syny. Nejstarší syn zemřel v mladém věku a je pochován na stejném hřbitově jako otec. Druhý syn se odstěhoval do Nairobi a třetí syn se usadil v USA (Hanzelka – Zikmund 1955/II: 93).

Vytváření iluzí exotiky

Martin B. Lány vždy myslel na své rodné Čechy a v rozmezí let 1903 až 1910 poslal do Prahy stovky etnografických předmětů, dokumentujících místní tradice, jež se pomalu rozpouštěly v kulturních nánosech, které s sebou přinášely stále nové vlny evropských usedlíků. M. B. Lány byl velmi pečlivý sběratel a většinu předmětů, které posílal do Čech, opatřoval cedulkami s krátkým popisem okolností, za nichž je získal. Díky těmto informacím je možné mnohdy určit nejen místo původu, ale i sociální postavení původního majitele a účel, k němuž byly předměty používány.

M. B. Lány systematicky nakupoval předměty přímo od místního obyvatelstva žijícího v oblasti kolem Kili-

Ema Lányová s dcerou Ruth. Archiv Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

mandžára. Výběr předmětů, které se staly součástí jeho sbírek, byl ovlivněn několika faktory. Hlavní důraz byl kladen na autentičnost. Již na počátku 20. století se začalo mnoho předmětů vytrácet z každodenního a rituálního života tradiční společnosti a jejich obstarávání bylo i pro samotného Lányho stále obtížnější. Výrobky tradičních místních řemesel byly ve stále větší míře nahrazovány evropským importem nebo napodobeninami evropských produktů, které zhotovovali místní výrobci.

„Na musejní sbírky pamatuji. Mám už zase mnoho cenných předmětů a jiné snad během příštích dnů obdržím. Máte pravdu velectěná paní, že všechny tyto zvláštnosti rychle mizí jakmile europané mezi domorodce vkročí. Mnohé z těch věcí, které Vaše museum ode mne má

již se nenosí a některé nejsou už vůbec k dostání a jest a také nyní už velmi těžko takové věci ještě sháněti a já musím každodenně černochům říkat, aby to neb ono přinesli a prodali. Nabízím slušné ceny a předce se to jen velmi pomalu schází. Doufám však předce že za 2–3 měsíce aspoň jednu bednu budu moci odeslati.“ (Dopis z 13. 5. 1905, Náprstek 52/367)

„Pochybuji velmi že mi bude možno od Džaggů ještě něco sehnati kromě snad nějakých amuletů a kouzelných prostředků. Vše co zde původního bylo mizí velmi rychle a ani za drahé peníze není nic k dostání.“ (Dopis z 31. 10. 1906, Náprstek 41/15)

Oblast východní Afriky byla díky svému přírodnímu bohatství i výhodné poloze osídlena velkým množstvím

Stádo skotu na farmě u Lányů. Archiv Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

přistěhovalců z Evropy a zvyky místního obyvatelstva se velmi rychle přizpůsobovaly evropskému způsobu života. Martin Lány měl jedinečnou možnost tuto proměnu sledovat nejen díky svým etnografickým sběrům, ale také díky tomu, že strávil dlouhé období v relativně malém regionu východní Afriky. Žil zde s krátkými přestávkami v období od roku 1895 až do roku 1941, tj. téměř půl století, a mohl poznávat, jakým způsobem se každodenní život, materiální i duchovní kultura Afričanů během tohoto časového úseku transformovala. Často pohlížel velmi kriticky na působení Evropanů a s nelibostí viděl, jak Afričané opouštějí zvyklosti, které zdědili od svých předků. Uvědomoval si, že tradiční kultura místních obyvatel představuje nenahraditelnou součást jejich bohatství a poukazoval rovněž na

negativní vliv západních zvyklostí nejen na zdravotní stav, ale také na morálku Afričanů: „*Za několik let už zde nebude docela nic původního k dostání. Evropanů a jejich výtečné!!! kultury rapidně zde přibývá a ty krásné, staré zlaté časy se trátí, mně se zde aspoň čím dále té kultury přibývá tím méně líbí. Dokud chodili Džaggové nazí byli mnohem otužilejší a v jistém smyslu mravnější než jsou nyní. Toto mi domorodci sami doznávají. Dříve pokud viděli své ženské stále nahé před sebou nebyl chtíč jejich tak drážděn jako nyní když před nimi ženy své „vnady“!! do hadrů ukrývají. Dříve spávali domorodci nazí a ani v deštivé době nebylo jim zima teď už žádají si vlněné pokrývky na noc a nemoce z nachlazení jsou na denním pořádku – inu kultura!*“ (Dopis z 31. 10. 1906, Náprstek 41/15)

Misijní stanice v Marangu. Archiv Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

Hrdý bojovník

Ačkoliv byl Martin Lány všímavým pozorovatelem okolního světa a kriticky hodnotil postupující proces kulturní unifikace, nevyhnul se při pohledu na Afričany některým tradičním západním klišé, zobrazujícím příslušníky mimoevropských etnik v podobě několika zjednodušených typů, charakterizovaných specifickými soubory vlastností. Obyvatelé východní Afriky byli v jeho době (a jsou dodnes) v obecném povědomí západní společnosti chápáni především jako hrdí bojovníci, kteří považují válku za základní aspekt svého života. Z této představy vychází také struktura Lányho sbírky, v níž hrají prominentní úlohu zbraně a další předměty související s válčením.

Martin Lány ml. na procházce s místní chůvou. Archiv Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

Sbírka obsahuje dýky, luky, oštěpy, šípy a štíty, pocházející většinou od etnika Džagga a v menší míře od Masajů. Do této skupiny předmětů vážících se k životu válečníků patří také cca 15 % ze sbírky šperků, neboť v tradiční africké společnosti se nezdobí jen ženy, ale také muži. Součástí sbírky spojené s válečnictvím jsou rovněž různé doplňky a součásti oděvu bojovníků. V souboru je zastoupeno několik plášťů, čapek a čelenek ze pštrosích per. Jejich majitelé je mohli používat jen při válečných tancích nebo při lovu a boji. Oděv válečníka či lovce nebo jeho části mohou sloužit k demonstraci postavení a síly majitele, mohou svého majitele chránit a dávat mu magickou moc, a nebo mají dodávat svému nositeli co nejohroživějšího vzezření.

„Ty pláště ze supích per nosí zdejší Džaggové (hlavně v Marangu, při válečných tancích, které se pořádají při různých příležitostech když se náčelník žení, když se má některá vysoká osobnost uctítí anebo také před válečnými taženími.“ (Dopis z 31. 10. 1906 Náprstek 41/15)

„Onu ozdobu na hlavu už asi znáte, ta se nosí do bitev kdy se také obličej ku zvýšení divokého výrazu ještě červenou a bílou hlínkou bohatě pomaluje.“ (Dopis z 31. 10. 1906, Náprstek 41/15)

Líná služka

Zjednodušený pohled na Afričany zahrnuje také představu, že příslušníci afrických etnik jsou vzhledem k vrozené nižší inteligenci a lenosti předurčení pouze k vykonávání podřadných prací, které jsou navíc schopni provádět pouze pod dohledem „inteligentních a pracovitých“ Evropanů. Obraz „líné služby“ se objevuje především v několika dopisech paní Emy Lányové, která obstarávala styk se služebnictvem místního původu. Její popis domorodého personálu zcela odpovídá dobovému klišé. *„Často se přimísí mráček do denního živobytí ať ji třeba i malicherného druhu někdy. Já mívám často s mým černým služebnictvem mnoho zlosti. Černoši jsou líní a pohodlní a nejsme-li celý den jim v patách, nestalo by se nic kloudného v domácnosti. Jak často nám něco rozbijou neb poškodí a tu je třeba každý den nová trpělivost a shovívavost.“* (Dopis z 31. 10. 1906, Náprstek 41/15)

Také Martin Lány dospěl ke stejnému názoru, když se po narození prvního syna musel starat o dítě, ženu i celý chod domácnosti: *„Máme sice černé sluhy a služebnice, ale ti vykonávají vždy jen, co se jim jednotlivě rozkáže, samostatně se nedovedou starati o nic.“*

Jediný kuchař zastává svoje povinnosti tak dobře, že aspoň v kuchyni má člověk pokoj, ale za těmi ostatními stále aby člověk stál a jim říkal, co musí dělati.“ (Dopis z 18. 8. 1905, Náprstek 53/368)

V jiném z dopisů považuje Martin Lány za důležité upozornit paní Josefu Náprstkovou na negramotnost a „zaostalost“ místního obyvatelstva: *„Knihy nemají domorodci zdejší žádné. Jest to národ, který stál doposud snad na nejnižším stupni. Číst a psát zde žádný neuměl a muži a ženy chodili zde ještě před 10ti lety skoro úplně nazí.“ (Dopis z 13. 5. 1905, Náprstek 52/367)*

Pověřivý domorodec

Obecná představa obyvatel Západu o „divokých domorodcích“ je neoddelitelně spjata s obřady, které jsou pro západního člověka nepochopitelné a často i odpudivé. Afričan, stejně jako obyvatel jiných „exotických“ kontinentů, je vykreslován jako uctíváč duchů, jehož život je spoután nesčetnými pověrami. V souladu s touto představou věnoval M. B. Lány značnou pozornost předmětům, které byly spojeny s rituálním životem etnických skupin žijících v okolí Kilimandžára. Jedná se o málo početný, ale velmi významný a reprezentativní soubor artefaktů, v němž jsou zastoupeny strážní figury, kalebasy na magické směsi, amulety a ochranné zvonce pro dobytek.

K nejvýznamnější části této podsbírky patří dvě hliněné figury strážných duchů. Jsou velmi hrubě opracované a představují sedící lidské postavy s otevřenými ústy a roztaženými krátkými končetinami. Větší z těchto sošek se umísťovala před dům a chránila jeho obyvatele před nevítanými návštěvníky, a to nejen lidmi, nýbrž i zvířaty. Druhá, menší soška, se nacházela uvnitř domu a jejím hlavním úkolem bylo odhánět zloděje. Tyto figury se dnes již ve východní Africe nepoužívají a vzhledem k tomu, že mnoho západních turistů a sběratelů je považuje za zcela nezajímavé z estetického hlediska, nenabízí se na současném trhu ani žádná varianta určená pro západní klientelu.

Ve sbírce nalezneme i několik nádob z kalebas, které jsou pokryty figurálními nebo abstraktními motivy. U těchto nádob bylo rukou sběratele připsáno slovo „mganga“. Výraz mganga je ve svahilštině používán jako označení pro tradičního léčitele. Nádobky sloužily k přechovávání různých magických a léčivých směsí, jejichž složení znal pouze léčitel. Jedna z kalebas je zdobena korálovým dekorem a představuje těhotnou ženu.

Exotismus jako projekce vlastní kultury do cizího prostředí

Percepce kultur založených na odlišných principech je zpravidla spojena s neuvědomělou projekcí představ a hodnot, které jsou vlastní poznávajícímu subjektu jakožto nositeli určité kulturní tradice, do prostředí jiné kultury. Tato sebereprojekce vede k souběžné konstrukci celé řady individuálních hybridizovaných kultur. Proces kulturního kreativismu, který každodenně probíhá na úrovni jednotlivců i celých společností, je ovlivňován informacemi, které subjekt získává ze zdrojů rozmanité hodnoty a charakteru.

Martin Lány ml. s místní chůvou. Archiv Národního muzea – Náprstkovu muzea asijských, afrických a amerických kultur.

V rámci evropské literární a umělecké tradice se slovo exotismus vztahuje k předmětům pocházejícím z jiných kultur a souvisí s evokací představ vzdálených a neznámých zemí. Fascinace „exotickými“ kulturami se projevuje v dějinách moderního evropského myšlení na rozmanitých úrovních. Hluboké rozdíly ve způsobu myšlení a chápání okolního světa, které se projevovaly mezi moderním člověkem a „člověkem primitivním“, se staly předmětem výzkumů, které usilovaly o definování hlavních rysů „primitivního myšlení“, jež bylo svou mystickou a iracionální povahou stavěno do nepřekonatelného protikladu k „modernímu myšlení“, jež bylo charakterizováno jako racionální. Lucien Lévy-Bruhl, čelný představitel studia psychologie „primitivních“ etnik, uvádí ve své klasické studii *Myšlení člověka primitivního* tento závěr: *Z předchozí analýzy faktů – jejíž správnost by jistě mohly potvrdit nespočetné další skutečnosti – znovu vyplývá, že myšlení člověka primitivního má povytce mystickou povahu. Tento jeho stěžejní rys je výrazně patrný ve veškerém myšlení, cítění i jednání domorodců. Sotva překoná stadium vjemů, které jsou u člověka primitivního podobné jako u nás, následuje prudký obrat a jeho myšlení se začne ubírat cestami jinými nežli myšlení naše. Brzy mu zcela přestáváme rozumět. Když se snažíme uhodnout, proč něco dělá, nebo naopak nedělá, jakými zájmy se v konkrétní situaci řídí, z jakých důvodů zachovává určitý zvyk, s největší pravděpodobností se zmýlíme. Nepochybně najdeme více či méně přijatelné vysvětlení, to však bude v devíti případech z deseti chybné.* (Lévy-Bruhl 1999: 339).

Proces projekce vlastních kulturních hodnot může být ovlivněn přímým kontaktem s nositeli cizí, „exotické“ kultury, který může v závislosti na osobních preferencích i celkovém kulturním milieu, z něž poznávající subjekt vycházel, nabývat rozmanitých forem. Západní cestovatelé, kteří se v minulosti vypravovali na dlouhé cesty za poznáním cizích krajů, byli motivováni především snahou shromáždit maximum informací, které se týkaly kulturních tradic a zvyklostí místního obyvatelstva, aby přinesli svým krajanům zajímavé a často i „senzační“ zprávy o domorodcích, jejichž životní styl je v příkrém rozporu s tím, na co byli příjemci těchto informací zvyklí ze své každodenní zkušenosti.

K nositelům cizích kulturních tradic přistupovali zvědavě a jejich hodnoty posuzovali prizmatem vlastní západní kultury. Kulturní prvky, které byly pro místní obyvatele ty-

pické, hodnotili v závislosti na tom, do jaké míry se shodovaly či naopak rozcházely s hodnotami, které v jejich době vyznával západní svět. Kultury mimoevropských zemí tak byly chápány jako směs často vzájemně izolovaných a nestrukturovaných prvků, z nichž některé byly hodnoceny jako pozitivní, zatímco jiné byly ostře odsuzovány jako „primitivní“ a „barbarské“. Cestovatelé tak na jedné straně vysoce oceňovali „nezkaženost“ mimoevropských etnik, která podle jejich názoru žila v souladu s přírodou a nepropadala zhoubným neřestem, které přispívaly k morálnímu rozkladu západní industrializované společnosti. Představa „ušlechtilého divocha“, který je protikladem „zkaženého Západana“, jako by se neustále skrývala v pozadí takovýchto hodnotících popisů. Současně se však cestovatelé při svých pobytech v cizím prostředí setkávali s celou řadou zvyklostí, které byly pro tehdejšího „civilizovaného“ obyvatele Západu nepochopitelné, ba dokonce odporné a odsouzeníhodné. Tradiční obřady související s uctíváním přírodních sil či zemřelých předků a doprovázené tanci v maskách byly pokládány za relikty barbarského způsobu života, který provázel rané formy vývoje západní civilizace a které vzdělaný a kultivovaný západní člověk již dávno ze svého života i myšlení beze zbytku vytěsnil.

Kultura mimoevropských etnik se tak v myšlení těchto cestovatelů často jeví spíše jako změť obskurních prvků, aniž by si tehdejší obyvatele Západu uvědomovali, že tyto prvky jsou navzájem propojeny složitým předivem často velmi subtilních pout, a vytvářejí tak ucelený komplexní systém, který byl výsledkem dlouhodobého vnitřního vývoje, ovlivňovaného neustálou konfrontací s vnějšími vlivy.

Vzhledem k tomu, že myšlení obyvatel jiných kontinentů bylo pro obyvatele Západu obtížně pochopitelné, vytvářeli si zjednodušený obraz tamních kultur, který redukoval složitost duchovního světa jejich nositelů na několik základních typů. Afričané a příslušníci jiných „divokých“ národů jsou v dobových západních pramenech zobrazováni jako lidé, jimž nechybí hrdost a odvaha, ale na druhou stranu jsou pověrčiví, nevyzpytatelní, méně inteligentní a pracovití.

Z těchto představ vyplývaly i závěry, které cestovatelé i příjemci jejich poselství v západním světě vyvozovali v souvislosti se vztahem k nositelům mimoevropských kultur. Podle tehdejších představ bylo zapotřebí rozvíjet v cizích zemích především ty složky jejich kulturních tra-

dic, které byly hodnoceny jako přínosné, zatímco „barbarské“ zvyky bylo nutno za každou cenu vykořenit.

Zvláštní případ představovali obyvatelé Západu, kteří nepřicházeli do mimoevropských krajů jako krátkodobí návštěvníci a nezúčastnění výzkumníci, nýbrž měli v úmyslu spojit s těmito vzdálenými oblastmi svůj život. Přicházeli do cizích krajů jako učitelé, misionáři nebo odborníci nejrůznějších specializací. Přesto že se snažili v maximální možné míře pochopit myšlenkový svět

místních obyvatel, kteří se měli stát jejich sousedy často na celý zbytek života, neubránili se snaze o hodnocení jejich kulturních tradic vlastními měřítky. Martin Lány, který strávil ve východní Africe velkou část života, může sloužit jako příklad upřímné snahy o splnutí s místními obyvateli, avšak jeho popisy života místních obyvatel i způsob, jakým vybíral předměty, jež podle jeho názoru vhodně reprezentovaly tamní kulturu, svědčí o tom, že také on podléhal dobovým klišé exotismu.

PRAMENY:

Knihovna Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur, fond Náprstek, dopisy inv. č. 52/366, 52/367, 53/368, 52/368, 41/15a.

LITERATURA:

Beuchelt, Eno 1987: Exotische Reise. In: *Exotische Welten, Europäische Phantasien*. Stuttgart: Institut für Auslandsbeziehungen, s. 98–105.
Grijp, Paul van der 2009: *Art and Exoticism. An Anthropology of the Yearning for Authenticity*. Münster: LIT Verlag.
Hanzelka, Jiří – Zikmund, Miroslav 1955: *Afrika snů a skutečnosti*. Praha: Orbis.
Jiroušková, Jana 2010: *Two Men at the Foot of Kilimanjaro. African Collections of Martin Lány and Hans Fuchs*. Praha: Národní muzeum.

Kandert, Josef 2008: *Personalities of African Collecting in the Czech Lands in the Times of the Habsburg Monarchy (16th century – 1918)*. Praha: Národní muzeum.

Lévy-Bruhl, Lucien 1999: *Myšlení člověka primitivního*. Praha: Argo.

Pieterse, Jan Nederveen 1992: *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven – London: Yale University Press.

Rhodes, Colin 1994: *Primitivism and Modern Art*. London: Thames and Hudson.

Slavíková, Zdenka 1988: *Umění subsaharské Afriky jako předmět uměleckého a badatelského zájmu*. Praha: Univerzita Karlova.

Varnedoe, Kirk 1984: Gauguin. In: William Rubin (ed.): *„Primitivism“ in 20th Century Art. Affinity of the Tribal and the Modern*. New York: The Museum of Modern Art, s. 179–209.

Summary

A Proud Warrior, a Lazy Maidservant and a Superstitious Native: One of the European Views of Non-European Culture

The article focuses on the historical reconstruction of a vision of “exotic” reality. The example chosen is that of former missionary, Martin Bohdan Lány (1876-1941), a man whose determination is documented by the surroundings and the time he lived in. M. B. Lány was a long-term co-worker of the Náprstek Museum to which he sent several hundred objects from 1903 to 1911 from East Africa in the area around Mount Kilimanjaro. His choice of objects influenced the perception of East African culture in Bohemia and contributed to the creation of several stereotypes associated with the local population: a proud warrior or a patient, less intelligent governess. The study is based on an evaluation of the primary sources stored in the archives of the National Museum - Náprstek Museum of Asian, African and American Cultures.

Key words: Martin Lány, cultural stereotypes, East Africa, exoticism, mission.

AFRIKA JAKO CESTOVATELSKÝ ZÁŽITEK A MÍSTO PRO ŽIVOT EVROPANA. (PŘÍPAD HELENY ŠTASTNÉ-BÜBELOVÉ)

Stanislav Brouček

Úvod

Cestovatelství se stalo součástí procesů přirozeného srůstání lidstva. Tak bývá někdy eufemisticky nazývána globalizace. Internetové stránky jsou plné návodů, jak se stát cestovatel a jak cestovatelství účelově využít (např. se můžeme setkat s hesly podobného typu: *How to become a professional travel writer*). Cestovatelství se ale většinou proměňuje v bezbřehý cestovní ruch a do pozadí ustupuje cestovatelství jako stav duše.

V české literatuře a v českém prostředí vůbec má cestovatelství ovšem stále silnou intelektuální pozici (viz Borovička 2010, Rozhoň 2005). Také zkušenosti antropologové vybízejí studenty k poznávání jiných kultur. Činí tak třeba ve své knize Robert Gordon, profesor antropologie na University of Vermont (USA), když nabádá své žáky

k zahraničním pobytům a k cestování nejen z potřeby konzumovat jinakost, ale poznáním jiných kultur objevovat v sobě „správnou“ kombinaci kritičnosti a pokory (Gordon 2010).

Helena Šťastná-Bübelová (narozená v Berlíně 1920 českým rodičům, krejčímu Ludvíku Bübelovi a jeho ženě Blaženě) vnímala nejprve Afriku jako cestovatelka (1946–1947), po únoru 1948 se stala exulantkou, pracovala v Keni, provdala se a se svým druhým manželem žila dlouhá léta na Madagaskaru (1953–1964), než se natrvalo usadila na jihu Francie nad Cap Feratem u Nice (1965).

K případu Heleny Šťastné-Bübelové jsem měl možnost shromažďovat dokumenty v jejím sídle ve Francii. Bylo to při několika mých návštěvách v letech 1999–2001. Výsledkem jsou její osobní zkušenosti s porovnáváním dvou kultur a dvou civilizací jednak při cestovatelském zážitku a pak zkušenosti z její vlastní existence žitého prostoru dvou kultur sdělované mi ústně v našich rozhovorech. Použil jsem také postřehy Heleniných přátel, francouzských krajanů, a také jejího přítele cestovatele Miroslava Zikmunda. Významnými prameny mi byly písemné materiály: korespondence, zápisky a její africký deník, který vyšel knižně (Brouček 2001).

Cestovatel a Afrika

Na svou africkou cestu vyjela v automobilu, který uměla nejen řídit, ale také opravovat. Na startu před Autoklubem v pražské Opletalově ulici nebyla ovšem sama. Vyjížděla s ní dvojice tehdy známých afrických poutníků, manželů Stanislava a Marie Škulínových. Původně ale měly cestovat dva manželské páry. Vedle Škulínových také Helena se svým prvním manželem, motocyklovým závodníkem Josefem Lukešem. Na Afriku se společně připravovali už během války. Do nadějných plánů zasáhla tragická událost, když se mladí manželé Lukešovi zapojili do Pražského povstání. Na barikádě před vršovickými kasárnami 5. května 1945 Josef Lukeš padl. Uctěním jeho památky se stal den odjezdu zbývajících tří členů expedice, a to 5. května 1946 přesně rok po tragické události.

O další rok později (1947) ze stejného místa, od Autoklubu v Praze, vyjížděla zřejmě nejznámější česká

Jan Zrzavý: Portrét třináctileté Heleny Bübelové. Foto S. Brouček 2000.

cestovatelská dvojice Miroslav Zikmund a Jiří Hanzelka. Ti se do Afriky „snů a skutečností“ vydávali s podstatně větším zájmem nejen přítomného publika, ale také českých sdělovacích prostředků. Měli už lepší auto značky Tatra, zatímco Škulínových stará škodovka Rapid, o niž dokonce pro její žalostný technický stav neměli zájem ani němečtí okupanti, byla již před válkou na svých cestách po Africe. Členové obou výprav se částečně znali. Manželé Škulínovi s Helenou promítali za okupace v Denisově ústavu v Praze diapozitivy z předválečných Škulínových cest Afrikou a na tyto projekce docházeli v roce 1942 také Zikmund s Hanzelkou. O Vánocích 1947 se pak obě výpravy setkaly v keňské Nairobi.

Než k tomu ale došlo, Helena se Škulínovými vykonala cestu napříč rovníkovou Afrikou. Když vyrazili z Prahy a projeli Německem, zamířili nejprve do Paříže pro víza do francouzské Afriky a pak do Bruselu pro stejné dokumenty pro vstup do belgického Konga, potom lodí z Bordeaux přes Casablancu, Dakar, Konakry do kamerunské Doualy, kde se vylodili a započali vlastní více než roční pouť vozem Škoda Rapid s přívěsnou dvoukolkou až na druhý břeh do Mombasy a zpět do Nairobi.

Cestovatel se bez dopravního prostředku neobejde, pokud by se ovšem nejednalo o zdatného chodce, pro něhož je rytmus vlastních kroků nenahraditelnou časovou jednotkou k poznávání cizí krajiny a lidí, či dokonce pro ztotožnění se s nově vnímaným prostředím. Byli a budou tací, kteří zvolí pěší turistiku, tento pro jiného méně pohodlný způsob. Avšak automobil byl a pravděpodobně bude pro cestovatele ze všech dopravních prostředků ta nejvyhledávanější varianta.

Evropský cestovatel, přicházející z industrializované společnosti do situace, kde je vše uspořádáno zcela odlišným způsobem, v jiné hodnotové orientaci, nutně srovnává. První silný dojem a zároveň hlavní zjištění v tomto ohledu, které si Helena odnesla až do dnešních dnů, formulovala cestovatelka tak, že přijela z umělého prostředí do prostředí přírodního. Dalo se to předpokládat a ona to také předpokládala, ale zároveň prožitek z odlišnosti těchto dvou světů byl pro ni nepřenositelným existenciálním stavem, který se stal základním kamenem její duchovní výstavby pro další neafrická období jejího života.

Všichni tři cestovatelé byli sice v Africe reálně přítomni, avšak pomocí malého prostoru automobilu byli zároveň někde jinde, oddělení od tohoto přírodního světa, a vlastně stále v jiné (respektive ve své vlastní) civiliza-

ci, kdy je občasně problémy s karburátorem, Hardyho spojkou nebo zlomenou poloosou upozornily, že to, co prožívají, je v podstatě divadelní představení. A ačkoli se nepochybně snažili své nové okolí, poznávané na cestách, zažívat co možná nejhloběji a autenticky, každým dnem se učili znova a znova přijímat také své vlastní specifikum cizího pozorovatele. Přiblížit se autochtonům nebylo možné v té míře, jak to častěji probíhá v jiných situacích vědomého dlouhodobého nebo trvalého přesídlení do druhé kultury ve stejné civilizační úrovni. Zůstávali v relativně pohodlných sedadlech svého hlediště s nápisem Škoda Rapid. K tomu je však třeba zároveň dodat, že tato výprava nepřišla do Afriky zjevně s předsevzetím trvalého přesídlení. Pozorovatelství zůstávalo bezpochyby dominující složkou jejich existence v Africe a oni se chovali podle tohoto scénáře, zcela přirozeně a obdobně, jak to dělávali cestovatelé před nimi a také po nich. Heleně Šťastné-Bübelové to vyhovovalo a vycházelo vstříc všem tvůrčím schopnostem, které zdejšími pobytem využívala, počínaje fotografováním, malováním či sepisováním poznámek do deníku.

Když se později ocitla mimo kontinentální Afriku, na Madagaskaru, odehrálo se v jejím vědomí nové seřazení událostí ve vlastní systém vzpomínek na Afriku. Teprve tehdy jakoby se zpožděním prožívala Afriku a přivlastňovala si ji ve svých stále fixnějších idejích. Africké motivy v její práci a úniky do afrického terénu se stávaly a stávají až do dnešních dnů jejími návraty k sobě samé. Můžeme tak s úspěchem zpětně dovodit, že dlouhá pouť za pozorovatelstvím vnějšího světa africké existence, když byla u svého konce, naplnila a obsadila všechny složky intelektuálního života této ženy (Brouček 2001: 38).

Pozorovatelství neznamenal, že by se nenechala vlastní existenci v Africe zcela pohltnout a prostoupit. Afrikou byla nepochybně „zmámena“, jak se sama vyjadřovala. Avšak každý její vstup mezi domorodce pro ni samotnou i pro manželé Škulínovi zůstával v podstatě anonymní. Tato Evropanka byla pro místní lidi možná raritou a náhlým zpestřením, ale její pobyt v určité vesnici nepřekročil ze strany domorodců rámec jejich vztahu k jednomu z mnoha dalších cestovatelů, kteří těmi kraji projížděli jako právě ona. Cestovatelé obdarovávali místní lidi (třeba i solí) a dostávali za to, co pak mohli dál zobchodovat – fotografie či různé předměty, neboť jejich pobyt v africké odlišnosti byl do značné míry také obchodní záležitostí. Pravděpodobně málokdo z domorodců by si na působení

Heleny Šťastné-Bübelové v Africe vzpomněl a lze předpokládat, že téměř nikomu z nich nepřinášela její návštěva – např. v konkrétní kikujské vesnici – takové hodnoty jako jí samotné, zvláště pak později, když žila mimo Afriku.

Afrika vstoupila silně do její mysli, duše a do všech úrovních intimního života. Je to přirozeně Afrika transformovaná z vnějšího rozměru, v němž dominuje obdiv a údiv, do uzavřené intimity jedince, kam se dá nahlédnout podstatně obtížněji. Mé pohledy zůstávají víceméně jen interpretačními dohady a utěšuje mne pouze fakt, že s nimi Helena Šťastná-Bübelová souhlasila.

Navzdory možným pochybnostem, zda lze vstupovat do intimních prožitků před šedesáti lety v africké realitě této ženy, zvolil jsem vlastní interpretace jejích životních osudů, a to minimálně ze dvou důvodů. Jednak mne na textech a vyprávěních Heleny Šťastné-Bübelové upoutal právě přenos každodenní reality třeba keňských Kikujů do soukromé subjektivní polohy citového i racionálního vnímání Středoevropany. Druhým mým důvodem je spíše autorská touha projít zákoutími osobních výpovědí o vnějším africkém světě, abych co možná nejbližší dosáhl na nebezpečí či alespoň se částečně přiblížil záludným nástrahám, jež musí vykonat cestovatel nebo poutník africkou krajinou. Uvědomuji si silně, že interpretace textů přes dobré badatelské výsledky současné vědy bude totiž nadlouho připomínat cesty nepoznaným

územím, docela podobně nebezpečným jako sama africká realita. A tak i tento můj pokus po desetiletém „oddech“ od formulací, které jsem použil v publikaci o jejím africkém deníku (Brouček 2001), bude i nadále jen jakousi zhuštěnou revizí, reformulováním toho, co tato mimořádná osobnost českého cestovatelství ve mně zanechala, ať už pod vlivem přímého sdělování, nebo toho, co jsem mohl získat z pramenů vypovídajících o její zkušenosti s Afrikou.

Její cestovatelství a její originální reflexe africké zkušenosti by měly být zařazeny do kontextu českého a možná celosvětového poznávání tohoto kontinentu. Posouzení významu a zásluh její cesty si však nekladu za hlavní cíle svých úvah. Důvodem nejsou pochybnosti o přínosech, které vzešly z afrického pobytu cestovatelky. Je to jen a jen proto, že středem pozornosti, která mne poutá od prvních kontaktů s touto ženou, je ona sama a především Afrika v ní, a nikoli obráceně: Helena Šťastná-Bübelová v Africe.

Své úmysly s dalším výkladem Helenina pobytu v Africe naznačím připomenutím jednoho významného momentu v historii vztahu „bílého muže“ k tomuto kontinentu. Jedná se o setkání dvou mužů v africké Udžidži. Jeden se jmenoval Henry Morton Stanley, druhý David Livingstone. Stanley byl angloamerický novinář New York Herald. Jeho zaměstnavatel jej vyslal do střední Afriky, aby našel ztraceného doktora Livingstona, skotského misionáře. Vzrušení, které Stanley líčí ve své knize (Stanley 1972) v okamžiku, kdy po dlouhém putování Afrikou v hloučku domorodců zahlédl v roce 1871 bělocha, jímž byl právě Livingstone, bylo nepochybně silným podnětem k nové vlně zvědavosti po Africe. Když se pak oba po společném putování loučili, zachoval se každý zcela jinak. Livingstone Afriku neopustil, zůstal a mizel v ní, protože to mělo pro něho smysl. To bylo víc než citové rozhodnutí. Představovalo životní poslání, které bylo srozumitelné nejen v této době. Livingstonovo zmizení v Africe, respektive jeho ztotožnění se s Afrikou představuje rozhodnutí intelektuálního světa, že tomuto kontinentu je třeba pomoci. Naopak Stanley jako novinář odcházel zpět do euroamerické civilizace, aby pomohl rozšířit africké téma o nové záhady tohoto světa, který bude přístupnější pro další cestovatele a pozdější turisty. V těchto postavách lze proto spatřovat dvojí symbol vztahu k Africe. Na jedné straně mobilizace vlastních sil až po odevzdání se a totální oběť ve prospěch záchran,

Helena Šťastná-Bübelová ve svém domě v Nice.
Foto S. Brouček 2000.

na straně druhé zvyšování kultu zájmu prostřednictvím vnímání atraktivnosti, odlišnosti a jedinečnosti afrických realit.

Zkušenost Heleny Šťastné-Bübelové prošla oběma polohami naznačené dichotomie, a to s rozhodnutím na první pohled překvapujícím. Když se uzavřela na Côte d’Azur s poznatky o Africe, které si třídila do vzpomínek doprovázených kresebnou a fotografickou dokumentací, byla si jistá, že se už do Afriky nikdy nevrátí, ani jako cestovatelka, ani jako turistka. Důvody, které tato žena uvádí, můžeme interpretovat různě. Lze se třeba domnívat, že odchod z africké pevniny na Madagaskar po svatbě (1953) a založení rodiny znamenaly absolutní přítrž jejímu ztotožnění vlastní svobody s divokou africkou volností. Pravděpodobných vysvětlení významu afrického pobytu v jejím osobnostním vývoji bude víc. Jedna její celoživotní deklarace však dobře zapadá do souvislostí obecnějších a vede nás k poměření s Livingstonem. Livingstonova doba v Africe, to znamená šedesátá a sedmdesátá léta 19. století, a čas, kdy Šťastná-Bübelová žila ve střední Africe, to je doba o osmdesát až devadesát let pozdější, jsou mezníky důležité periody se zvláštní charakteristikou vztahu zbytku světa k Africe.

Když střední Afriku na zlomu čtyřicátých a padesátých let 20. století H. Šťastná-Bübelová poznávala, ještě věřila, že je třeba pomoci. O deset let později jako francouzská občanka došla podle sebe k definitivnímu názoru, že Africe už není pomoci. Jak mi sama několikrát opakovala, vše se změnilo, všechno bylo zdevastováno, lidé se vysmekli životu v původních místních souvislostech. Cestovatelka byla přesvědčena, že vše, co přichází z venku, dokáže Afrika využít dokonale proti sobě. Ještě při poslední společné revizi textu připravovaného vydání *Afrického deníku* v roce 2001 mi do tohoto místa připsala sdělení: „*Moje Afrika je převážně přátelská, usměvavá a hlavně je to populace ‚brusu‘ [brus, brouse – savana, obecně divočina, pozn. SB]. Dnes už převládá korupce, krádeže, přepady a permanentní válečný stav mezi kmeny. Ten pouští Africe žilou.*“

Není důležité rozebírat objektivitu a absolutní platnost konstatování o rozkladu africké reality, kterou H. Šťastná-Bübelová znala a kterou pak na dálku hodnotila jako bezvýhodnou. Berme její výroky o kardinálních změnách afrických společností jako důležité východisko pro pochopení vztahu Středoevropanky k tomuto prostoru, pro její soukromý subjektivní zápas o její Afriku.

Na cestě: ze svědectví deníku

Písemná svědectví z cest se nepochybně řadí k nejvyhledávanějšímu čtení. Obsahovala a obsahují kromě nepřehledného množství kuriózních reálií také fenomén změny. Člověk se vydává na cestu jednak proto, že je k ní nucen z různých důvodů a za různých okolností, a také z vlastní vůle. Muset, nebo chtít cestovat je jistě podstatný rozdíl. Jsou ovšem případy, kdy rozlišit jedno nebo druhé ani dost dobře nejde. Na cestě se tak ocitají lidé obklopeni zcela příjemnými okolnostmi. Mohou však cestu protrpět jako marný pokus v slepé uličce. Být na cestě je často zažíváno v odlišných, nebo dokonce protichůdných rozměrech. Je to dáno také tím, že cesta obsahuje kromě fyzického putování neznámým prostorem zároveň stav duše, vyjádřený již mnohokrát literárně i jinými uměleckými prostředky. Pro mnohé to nejsilněji vyjádřil Jack Kerouak (2009).

Cesta Heleny Šťastné-Bübelové Afrikou fixovaná textem deníku nabízí osobitý prožitek cestování, pozorovatelsství a objevování. Sdělení pak odpovídá poválečné atmosféře let 1946–1947. Je to z různých úhlů představovaný rozměr svobodné vůle pokračovat naplánovanou cestou. Jít dál a nenechat se odradit. Téma auto a cesta (putování s přísným ohledem na auto) je ve vyprávění Heleny Šťastné-Bübelové velmi silně akcentováno. Pouto k automobilu počíná přípravou na cestu s důkladnou generálkou, která byla nezbytnou podmínkou, bez níž by se cesta nedala

Helena Šťastná-Bübelová ve svém domě v Nice.
Foto S. Brouček 2000.

uskutečnit. Odtud se odvíjel základní vztah k autu během cesty. Neboť stále s nimi putovala obava, zda starý vůz vydrží náročné podmínky. Patří-li mezi ústřední součásti cestovatelství očekávání toho, co přinese nejbližší okamžik, pak v jejich případě se právě auto stalo významným podmiňujícím faktorem tohoto očekávání.

Zápisy deníku jsou tak zaplněny úzkostlivým sledováním povrchů silnic, nákladu na vlečném voze (ještě na česko-německých hranicích s ohledem na auto zno-va zvážili potřebnost věcí pro výpravu a pak 9kg poslali zpět do Prahy). Problém s opatřením pohonných hmot na lístky taktéž poznamenává text a je dalším dokladem svázanosti cestovatelů s tímto dopravním prostředkem v poválečné době. Proto si autorka deníku všimne později v Africe barelů, v nichž se tam za války vozil benzín a které pak sloužily k jinému účelu. Tato zásilka benzínu z USA byla během války životodárnou záležitostí a po válce se stala dutou mírou, užitnou nádobou, a pro ni samotnou symbolem problematiky pomoci Africe. Vedle toho je schopnost soběstačné údržby auta v divoké přírodě jistotou, od níž se odvíjí další existence na cestě.

Po překročení hranice na trati Cheb-Mühlbach se počíná odvíjet sled obrazů dokumentujících kontakty s cizím světem ještě nestabilizované situace v míru. Jsou to úsečné zmínky o Američanech na německé straně, o Němcích pracujících na polích a odklizejících ruiny nebo o vysídlených rodinách z českého pohraničí. Zapisovatelka si uvědomuje nenormálnost líčených situací, z nichž vyvozuje tři pocity. Je to především všeobecná úleva, že válka je minulostí. Tato úleva je doplněna o bezprostřední poznatek, že jejich československá příslušnost znamená svobodný pohyb po Německu třeba přes francouzskou okupační zónu. Avšak v přítomnosti sudetských Němců zažívá třetí, tentokrát nepříjemný pocit, že válka sice už není, ale nepřátelé po ní zůstávají. Noc strávenou se sudetskými Němci v jednom hostinci shrnuje do tří vět: „*Máme nepříjemný pocit, že jsme mezi nepřáteli, třebaže všichni zde jsou jaksi unavení. Nikdo se nezasměje, v lokále několik mužů popíjí pivo. Spíme s nabitým revolverem na dosah ruky.*“ (Brouček 2001: 52)

Průjezd Německem dokumentuje několika dalšími postřehy, v nichž obdivuje plíši Němců roztřídit alespoň částečně spousty kamení a cihel. Vnímá slušnost starších lidí, u nichž cítí snahu napravit minulé chyby. Naopak se pozastavuje nad neochotou mladých Němců. Když ale

Německo opouští, poznamenává si v Luxemburgu, že teprve teď jsou v cizině. Na můj dotaz, jak si její větu vysvětlovat, zda tím, že se narodila v Německu a prožila zde prvních šestnáct let života, považuje tuto zemi za domov, to znamená opak ciziny, odpověděla, že to vyplynulo z jazykové bariéry ve frankofonním prostředí. Později k tomu dodala, že by v tom mohl hrát svou úlohu i celkový vliv protektorátu a tendence Čechů učit se povinně němčině.

Popis francouzského prostředí postrádá skutečně bezprostřední kontakt s živými obyvateli (neboť francouzsky se naučila až později). Právě tehdejší neznalost francouzštiny ji nutila k vnějším popisům přes okno automobilu. Všimá si tak z domnělých francouzských vlastností pouze toho, že Francouzi mají na vše dost času, dále liduprázdných ulic, anglických nápisů pro spojenecké vojáky a především módy v Paříži, od níž jako pracovnice v reklamě mnoho očekávala. Nepochybně by její zápis dopadl jinak, kdyby se na módní záhady mohla zeptat ve francouzštině stejně tak, jako byla schopna ptát se v Německu, a nebyla odkázána na němé pozorování. Jak ale dodatečně vysvětlila, nebyla to jen neschopnost komunikovat, která způsobila cizinecký dojem z Francie. Nabízelo se srovnání s Belgií, která vzornou čistotou vytvářela dojem pohostinnosti a přispívala k pocitu, že se v Belgii cítili víc doma než ve Francii.

Při zastávkách v Maroku a pak Dakaru jsou to především lidé, architektura, kuriozity a také krajané, kteří cestovatelku přivedou k zápisům do deníku. Do textu vstupuje již silně cestovatelské podivování. Například se pozastavuje nad tím, proč se v Dakaru vyrábí tak neumělým způsobem čokoláda, když je kolem hojnost materiálu. Nebo proč černoši nosí kaskety (korkové helmy), a běloši nikoli. A údiv se stupňuje až k pozorování arogance u té části domorodého obyvatelstva, která je zaměstnána v koloniální správě. Helena se dokonce pouští do vize o brzkém konci francouzského koloniálního systému: „*Všude slyšíme nářky, že je málo Evropanů v koloniích [...] Vzhledem k životním potřebám Evropana nejsou platy nějak zvlášť výhodné. Bytů je málo a drahé, i živobytí kromě tropického ovoce je poměrně drahé [...] Je neuvěřitelné, co černochoů se proměňuje ulicemi naparáděno, a zřejmě nemají nic na práci. Na Avenue Ponty shodou okolností v zabraném krámu jablonecké firmy Jäckel je velký sekretariát komunistické strany pro domorodce. Ve výloze samozřejmě výstava fotografií sovětského zázraku [...] Starousedlíci nadávají na laxnost Francie, ale nemohou*

nic dělat. Tato naprosto shnilá politika je nařízena z Francie. Povšechně si lidé myslí, že jsou černoši vykořisťováni, ale to není pravda. S těmi „právy“ to došlo tak daleko, že si žádný Evropan nedovolí ostřeji popohnat lelkujícího zaměstnance. Ve městech se pomalu domorodci zpolitizují. Přijde doba, kdy Francie ztratí všechny své kolonie vlastní vinou.“ (Brouček 2001: 65)

Podobně jako v Dakaru i později (19. srpna 1946) v Sassandře na Pobřeží slonoviny se Helena střetne se situací, v níž spatřuje nepochopitelný postoj Francie: „Vylodujeme jednoho plantážníka, který vlastní pozemky 12km proti proudu Sassandry. Dostal se do téže situace jako všichni plantážníci v západní Africe. Francie zrušila zákonem všechny dlouhodobé pracovní smlouvy s domorodci. Tím okamžikem se domorodci považují za úplně volné a svobodné a odešli do svých domovů. Tak zůstali plantážníci na holičkách. Náš společník ze Sassandry si jel do Dakaru koupit traktor, aby nahradil práci dělníků. Nové traktory nejsou, tak musel koupit starý, který si teprve bude muset dát do pořádku. Zaměstnával dvě stě černochů. Když odjížděl, měl jich dvanáct a myslí, že po návratu nenajde ani jednoho. Někdo ve Francii vymyslí nařízení, a zřejmě nemá ponětí, co tím zaviní hospodářsky. Když nejsou ještě stroje, mělo tohle nařízení počkat, až budou moci dodat mechanickou náhradu za lidskou sílu. Místo aby podpořila vhodnými zákony pracovní morálku, tak si Francie podkopává základy svého koloniálního panství. Ouřední šiml řehťá všude, jak se zdá.“ (Brouček 2001: 69)

Srovnání situace ve Francii, kterou poznala při průjezdu automobilem, se situací v koloniích během ještě kratšího pobytu uzavírá velmi rychle. Jsou to momentální reflexe viděného a z prvních dojmů činěné závěry. Bezprostřednost úsudků tehdy šestadvacetileté ženy je sice plná krátkých spojení, ale výsledný text právě představuje realitu v onom intenzivně prožívaném splývání obou rovin: pozorujícího subjektu a pozorovaného objektu. To, co v textu zaznamenává, je prosto jakýchkoli záměrů, stylizací nebo politického zaujetí. Vyjadřuje pouze pohled mladého člověka, který si o své vůli, a tudíž svobodně bere právo říkat, co si myslí o věcech kolem sebe. Dopouští se tak, hodnoceno z pohledu dnešní etikety rasové snášenlivosti, jistých prohřešků, které však náleží spíše do zvolání oné dívenky v pohádce Císařovy nové šaty: „Dakar má černého starostu. Je to také jeden z důvodů, proč jsou černí měšťané tak nafoukaní. Na

radnici je jich stále plno a člověk má dojem, že radnice je sídlem nějakého černého vladaře. Před několika dny se tam odbývala domorodá svatba.“ (Brouček 2001: 66)

Výběr argumentace k bezprostřednímu hodnocení situace a detailů, z nichž je situace vystavěna, vyplývá v případě Heleny Šťastné-Bübelové zpravidla z jednoduché normy. V ní je základním pravidlem její vlastní (subjektivní) stanovisko, které pak rozhoduje, zda se jedná o záležitosti rozumné, nebo nerozumné, pošetilé, zajímavé atd. Na zmíněné svatbě ji upoutalo několik detailů, které to dokumentují: „Bylo tam hodně přepychových aut, ale také malých domorodých kočárků. Zajímavé jsou cedule na těchto vozidlech. Každé má označení majitele, a sice přes celou tabuli MONSIEUR a pod tím domorodé jméno a adresa malým písmem. To je typicky černošské. Hlavní důraz kladou na slovo „pán“. Na svatbu spěchaly domorodé krasavice naparáděné po způsobu kmene Wolof, ale bosé. Pantofle si navlékaly až před radnici.“ (Brouček 2001: 66–67)

Zároveň do textu vstupují pasáže popisující oděv, řemeslnické dílny, stravu apod., které jsou doplňovány zmínkami o přístavech, v nichž jejich loď zastavila s cestujícími: Dakar (Senegal), Conakry (Guinea), Sassandra, Port Bouët, Grand Bassam (Pobřeží slonoviny), Lomé (Togo), Cotonou (Benin) až do Dualy (Kamerun), kde byli vyloděni jako první pováleční automobilisté.

Helena Šťastná-Bübelová ve svém domě v Nice.
Foto S. Brouček 2000.

Při výjezdu z Dualy po vlastní ose zamířili nejprve po okruhu kamerunských lokalit, o nichž v textu podává svědectví. Jsou to Kompina, Mbanga, Kumba, Victorie, Nkongsamba, Bouea a pak znova Mbanga a Duala. Cesta trvala od 6. do 27. října 1946.

Dne 1. listopadu opustili Dualu definitivně. Automobil Škoda Rapid poslali jako „spoluzavazadlo“ vlakem nejprve do Edei a pak až do Eseky. Následovala cesta do hlavního města Kamerunu Yaoundé a dále přes Nanga Eboko, Bertua, Batouri a přes hranici Středoafričké republiky (tehdy Oubangui Chari) do Gambouly, první vesnice na novém území, kam dorazili 27. prosince. Odtud vyjeli

po trase Berbérati, Carnot, Boda, Bangui, Bambari, Bangassou a přes hranici s Belgickým Kongem (od 1960 Zair) do města Bondo, v němž se ocitli 2. března 1947. Potom jejich automobil zamířil do Buty a příšly lokality Banalia, Stanleyville (přejmenovaný na Kisangani), Mambasa, Beni, Goma a vstup do země sopek Ruanda Urundi, do lázeňského místa Kisenyi (dnes Gisenyi). Do Ugandy vstoupili 23. května a drželi se trasy Kabale, Kampala, Masaka a zpět na Kampalu, odkud se vydali začátkem června směr Keňa, přes Limuru do cílového místa Nairobi.

Ptáme-li se na závěr této úvahy o textu *Afrického deníku* Heleny Šťastné-Bübelové, jaký je to vlastně dokument,

Helena Šťastná-Bübelová ve svém domě v Nice. Ve svých obrazech, soškách a keramice ukryla Afriku, jakou poznala po válce.
Foto S. Brouček 2000.

musíme konstatovat, že zápisy jsou především svědectvím autorčiny vlastní existence v Africe. Jsou pramenem k cestovatelství tehdejší doby a pramenem k osudům emigrantky a výtvarnice. Je-li předmětem zájmu etnologů člověk a skupina lidí v sociálním kontextu a naopak není-li v centru tohoto zájmu výzkum vlastností člověka, ale hledání systému nepřetržitého řetězení reakcí člověk versus sociální situace, pak jako pramen pro etnologii Afriky slouží její text v úzkém výkladu jejího osobnostního vývoje během pouti napříč rovníkovou Afrikou.

Deník je třeba chápat v naznačené poloze už jenom proto, že záměrem Heleny Šťastné-Bübelové nebyl ani vědomý etnografický popis, přestože se jím místy stával. Avšak posuzovat váhu etnografického popisu, tak jak jej čteme v některých náznacích, by mělo význam jen v komparaci s další ověřenou konkrétní faktografií reality z afrického lokálního prostředí. Text by tak dostal zátěž v podobě bohatého poznámkového aparátu přeplněného daty, které by čtenáře osobních výpovědí autorky spíše rušily.

Mezi výrazné dominanty textu deníku patří cíl a výsledek cesty. Autorka na jedné straně vyjadřuje dobový poválečný pocit, který vedl cestovatelskou trojici ke snaze a potřebě prospět nedávno osvobozené republice svou africkou anabází. Kromě šíření dobrého jména vlasti v cizině, entomologických sběrů či fotodokumentace si chtěli prověřit své schopnosti. Výbava cestovatelů čítající tato dvě předsevzetí (prospěšnost vyššímu celku a zároveň víra ve vlastní schopnosti) znamenala zároveň i závazné normy jejich existence v Africe. Ty se poprvé zachvěly ve svých základech po změnách v ČSR po únoru 1948.

Když se dozvěděli, že nová politická orientace v Československu nereflektuje jejich odhodlání prospět republice a že dokonce smysl jejich pobytu v Africe zpochybňuje, zbyla pouze z jejich předsevzetí zásada poradit si vlastními silami. Své rozhodnutí zvolili bez okázalých gest a pocitů hrdinství. Československá republika nesouhlasila s jejich pobyt v zahraničí a vyzývala je k návratu. Oni chtěli naopak dál zůstat v Keni a zaobírat se svými plány. Na jedné straně to byl de facto odchod do emigrace, na druhé straně to bylo rozhodnutí jít pouze svou vlastní cestou, s jejímž směrem se naplno ztotožnili...

Dispozice pro vnímání druhé kultury

H. Šťastná-Bübelová žila v několika kulturách: německé, české, keňské, malgašské a francouzské. Problematiky lidské identity z hlediska času a geografické polohy se mnohokrát dotýkala přímo v praktických po-

stojích. Jednak chtěla zcela jednoduchým, logicky dobře zvládnutelným způsobem a hlavně bez okolků a brzy odhalit podstatu věcí. Zároveň však přijímala svou další vnitřní výzvu dívat se za okraj vžitých norem, ustálených zvyklostí a zaručených návodů. Byla přesvědčena, že fyzické věci a všechny další součásti života mají význam jen tehdy, může-li poznat jejich smysl, o němž si alespoň krátkodobě lze myslet, že je ten pravý. Tíhla k potřebě ne-li naprostého, tak alespoň velmi silně pocítovaného ztotožnění. Zároveň a vedle toho také zvažovala, může-li ji toto poznání přivést až na samý okraj platnosti poznání podstaty zkoumané věci či záležitosti. Navíc si nechávala jakousi rezervu na nové a nové ověření podstaty. Přála si v tom být aktivní. V důsledcích ji to pak vedlo k přirozené netrpělivosti a k nové potřebě jít dál a dívat se na onu podstatu jaksi z okraje platnosti a netrápit se příliš vznikajícími pochybnostmi. Protože bylo nakonec pro ní dostačující zjištění, že život je už takový a není tudíž věčných pravd.

V případě dostupných svědectví H. Šťastné-Bübelové se opakuje několik témat, která mají společného jmenovatele. Je to její permanentní důraz na to, čemu ona sama říká radost ze života. Tato na první pohled téměř floskule prochází v jejích vlastních textech mnohými souvislostmi a nabaluje na sebe další existenciální úvahy. H. Šťastná-Bübelová si uvědomuje při třídění svých zkušeností z různých kultur a společností (ať už se jedná o Německo, Čechy, africké země, Madagaskar nebo Francii) škály odlišností reálného života. Rozlišuje je podle dvou hledisek, která si zvolila spontánně a která odkrývají dva prapůvodní momenty, impulsy, podstatně identické s výše uvedenou dichotomií jejího usilování o poznání podstaty věcí a permanentního ověřování platnosti získaných poznatků v čase a prostoru. Jedním je, navzdory kosmopolitní identifikaci, vědomí první kultury a mateřského jazyka, tedy české kultury a češtiny. Druhým je potřeba ověřovat zdroje a limity svobodné vůle člověka (svobodné existence člověka) žít v jiné kultuře než v původní mateřské.

K prvnímu impulsu. Školní vzdělání má H. Šťastná-Bübelová německé, ale vlivem rodinného prostředí a českého krajanského okolí v Berlíně a především vlivem přímých příbuzenských vazeb s českým prostředím v Čechách zůstalo češství zřejmě východiskem nebo potřebou konfrontovat další kultury, které chtěla buď poznat, nebo v nich žít. Její touha po komparaci kultur z hlediska české zkušenosti nepřamenila z nějakého vlastenecké-

ho odkazu, ať už předaného v podobě krajanské solidarity a vztahu k češství, jak to viděla mezi Čechy v Berlíně, nebo jako zbudovaného souboru vztahů načerpaných z literární produkce. Princip vlastního konkrétního návratu k češství chápe spíše jako biologickou náhodu, že se narodila právě v české rodině. Tuto biologickou náhodu pak proměnila ve svobodnou kulturní volbu. Česká kultura pro ni nefunguje jako závazné dědictví, statek, o nějž je třeba pečovat a předat další generaci dále zvelebený. Je to varianta individuální existence, vzešlá z kombinace náhody a volby (svobodného akceptování náhody).

K druhému impulsu. Přestože nežila v totalitním světě (kromě několika let dětství v nacistickém Německu před druhou světovou válkou), rychle poznala z kontaktu s příbuznými v Čechách v padesátých až osmdesátých letech rozdíl existenciálních pocitů. Odhalila pro sebe falešnou vázanou radost lidí žijících v socialismu, předstíranou prezentaci radosti z prožitků v socialistické vlasti, nebo spíše povinného nadšení z věcí, které však člověku de facto nedělaly prázdnou radost. Rozkryla také neupřímnou hru na jedinou dávno objevenou pravdu o údajně spravedlivém uspořádání vztahů v komunistické společnosti. Nepřipustila a nepřipouští si, že by se život skládal z otázek a odpovědí, kdy jedna jediná odpověď je ta správná. Naopak, objevila pro sebe život jako nepřetržitý svobodný výběr, který představuje kladení otázek podle vlastního uvážení a rozhodnutí.

Podobně jako v případech mnoha dalších emigrantů, také i u Heleny Šťastné-Bübelové je v rozhovorech s ní patrná značná míra vědomí nezávislosti. Nezávislost není absolutní hodnota, je pouze a jen subjektivně kvalifikovatelná podle individuálních kritérií každého emigranta. A pokud ji lze odhalit, pak samozřejmě naopak při nějaké formě vnější prezentace. Nejsilněji při styku s původním prostředím, například při návratu či reemigraci vystěhovalců do původního domova.

Tato situační identifikace dočasných navrátilců s původním domovem, s prostředím původní vlasti, nepředstavuje jen komplex, stres, šok nebo jen vypjatou situaci nového navázání (navazování) po oddělení prožitém časem, kdy emigrant většinou bez přímých kontaktů s původním prostředím žil delší dobu v jinoetnické kultuře. V těchto interpersonálních kontaktech známých po roce 1989 nejde ani tak o onen poznatek, že totiž navrátilci uvažují v úrovních politických, společenských a kulturních situací z doby, kdy společnost opustili. Ota Ulč to vystihuje obrazem hodiněk, které si emigrant rozbije o hraniční patník, když

do ciziny utíká, a tímto zastaveným časem pak poměřuje domov při svém pozdějším návratu (Ulč 1995: 474–475). Snad kromě tohoto jevu se jedná při nových kontaktech spíše o jakési utvrzení kvalit vlastní nové zahraniční existence proti kvalitám existence těch doma. Nezávislost je pak často vědomě (případně podvědomě) tou jistotou, kterou navrátilci intenzivně prožívají. Je pro ně hodnota takového významu, že podléhají často pokušení tuto jistotu a hodnotu prezentovat před těmi doma.

Helenino dětství a dospívání v Německu obsahuje několik důležitých událostí. Předně se tehdy formoval její základní vztah k českému prostředí. Na jedné straně při svých vzpomínkách respektuje rodičovskou výchovu jako česky vlasteneckou a podtrhuje při tom větší roli matky než otce. Vzpomíná si na matčino vyprávění o vzniku Československa, především na to, jak se matka vyjadřovala o T. G. Masarykovi, o zásluhách prvního prezidenta o stát, o československých legionářích a o snaze českých vystěhovalců vyniknout ve světě. Témata z matčiny sdělení korespondují s dobovým postojem naprosté většiny Čechoslováků žijících v zahraničí, a naznačují odpovědnost vůči československému státu za vlastní konání v cizině. Uvádí také celkem tradiční projevy tohoto rodičovského vlastenectví na příkladu prázdninových návštěv ČSR v první polovině třicátých let. Konstatuje to vždy lakonicky, jasně a s pocitem dávno již zařazené skutečnosti: Od hranic v Podmoklech z nás nikdo nedostal německé slovo. Československo pro nás bylo jako zaslíbená země.

Zároveň si je vědoma, že s odstupem let a s ohledem na další životní zkušenosti chce tyto projevy vidět především jako postoje svých rodičů. Jejich názory sice v jisté míře sdílela, avšak přece jen jako záležitost situačně a dobově podmiňovanou. Následným životem v dalších kulturách dostávaly životní postoje rodičů charakter dobových rad pro praxi.

Vztah k češtině a Přibyslavi, rodišti matky i otce, proto částečně vyvažuje respektem k německému. Od dětství se učila oddělovat a pak po celý život oddělovala nacisty a jejich přívržence od běžných rodin sousedů, které znala z Berlína. Je to uznání kolektivní akceschopnosti Němců, které znala z doby svého pobytu v Berlíně i těsně po válce. Najdeme to v deníkových záznamech, když cestovatelé projíždějí na jaře 1946 rozbitým německým územím a obdivují pracovní shon Němců mezi ruinami téměř v beznadějných situacích (Brouček 2001: 51–54). Ideologický a politický tlak nacismu přicházel z jiného prostoru,

než byl ten, kterým v polovině třicátých let žila čtrnáctiletá česká dívka v německé škole v Berlíně. Onen jiný, nepřátelský a nesmyslný prostor nezasahoval do její rodiny přímo, rodina s ním neměla nic společného, žila dojmem, že si tento prostor do svého prostředí zkrátka nevpuště. Zafixovala si to ve vzpomínkách, že se cosi muselo: Kam si chodit, „heilovat“ a občas poslouchat nepravdy. Když došlo na spor o pravdu, dostaly v její vyprávěné příhodě zúčastněné osoby šanci se domluvit. Nalezení rozumného východiska ze vzniklé situace znamenalo pro ni celoživotní naději, že lidé mají vždycky po ruce dostatek prostředků na to, aby našli bezkonfliktní řešení.

Kdykoli hodnotila svou osobnostní výbavu v souvislosti se svými životními zkušenostmi člověka prožívajícího několikrát adaptaci v novém, etnický, politický, společenský, kulturní i jinak odlišném prostředí, naznačovala, že spontánně a pak i vědomě respektovala nutnost rozeznávat, kdy si může dovolit vystoupit z pozice pasivního pozorovatele a aktivně se podílet na dané situaci. V dodatcích k vlastnímu životopisu mi v jednom z dopisů napsala: *„Žít v různých kulturách mi nikdy nedělalo potíže. Zajímáte-li se o své sousedy všech možných ras, náboženství a tradic, je dobrý styk s lidmi samozřejmostí. Tím, že jsem se stýkala s tolika různými lidmi, respektuji jejich způsob života, pokud mi nikdo nechce vnucovat, jak mám žít či co si mám myslet nebo říkat. Výhody světoběžníka jsou veliké. Má větší rozhled, větší toleranci a ze všeho, co viděl, si může vždy vybrat nejlepší. Nekritizuje vše šmahem, ale jasně vidí nedostatky, kterých je všude dost. Dnes se už pomalu nedá mluvit o nějaké diferencí v kulturách. Obchodní zájmy jaksi ubíjejí schopnost rozeznat, co je morálně správné, a s čím se musíme spokojit, protože je to ekonomicky výhodné. S nastávající sjednocenou Evropou se všechno hodí do společné polévky, každý tam nasype své koření a uvidíme, zda nám to bude chutnat.“*

Pokusy rekapitulovat pobyt v druhé kultuře provádí tak vlastně spíše na objednávku a hlavně na popud českého prostředí a při návratu do něho, jsou k takovým úvahám především vybízena. Nemůže tomu být ani jinak už s ohledem na skutečnost, že naprostou většinu své existence (to znamená více než sedmdesát let) prožila mimo českou kulturu a český prostor. Její výpovědi v tomto ohledu skrývají dvě roviny dějů, jichž se účastnila. V první rovině se odehrává zaběhlý či měnící se řád společnosti, kterou přece jen spíše nahlíží, než se s ní ztotožňuje. To znamená kulturu společnosti, v níž hledá své místo. Druhou rovinu tvoří systém jejích vlastních

reakcí na konkrétní podněty s ústřední zásadou, kterou lze pojmenovat jako tolerance. Jedná se o toleranci vůči prostředí, společnosti a vůči kultuře, v níž chce žít. Avšak zároveň předpokládá, že společnost, do které právě vstupuje, jí bude vracet zpět stejnou toleranci. Je ale také odhodlána takovou toleranci cizího prostředí vůči sobě dokonce nárokovat, jak prokázala při pobytu v Nairobi (Brouček 2001: 21–31).

Místo závěru

V září 1999 jsem se dozvěděl od českého lékaře Miloše Šlesingera, který dříve působil v Nice a později v Paříži (Šlesinger 1998), první informace o Heleně Šťastné-Bübelové. Obsahovaly doporučení, abych ji rozhodně nevynechal v řadě interview s Čechy ve Francii pro práci nazvanou *Emigrace jako způsob života*. Miloš Šlesinger shrnul svá doporučení: výborná informátorka, sportovkyně, malířka, jakási jednatelka spolku bývalých Baťovců, která má další adresy Čechů na jihu Francie. Jenže první telefonický kontakt s ní potvrdil, že se některých českých emigrantů na konci devadesátých let 20. století skutečně příliš dotkly jisté nevstřícné kroky české společnosti vůči navrátilcům. Část české emigrace nabyla dojmu, že je původní domov ignoruje, a pokud vůbec stojí o nějaký vztah, tak se jedná většinou o ziskové záměry domácího prostředí. Po desetileté zkušenosti s pokusy o návrat domů do českých zemí mi několik kontaktovaných zahraničních Čechů dávalo své pocity najevo odmítnutím rozhovoru. Zpočátku se zdálo, že k nim bude patřit i Helena Šťastná-Bübelová.

Přes úvodní pochybnosti o smyslu našeho setkání, které jsem si vyslechl a které jsem již tehdy uměl pochopit, došlo k mé první návštěvě v jejím domě nad Cap Ferratem u Nice. Úvodní krátká rozmluva se pomalu a postupně měnila v důvěrný pracovní vztah. Když totiž člověk vstoupí do prostor, které ve svém domě Helena Šťastná-Bübelová obývá, je zcela stržen k neobyčejné zvědavosti. A tak hostitelka by musela být mimořádně rázná, aby návštěvníka ihned vyprovodila. Dům doslova zavalený kresbami, obrazy, sochami a soškami autorů je zároveň muzeem věcí, které si přivezla ze střední Afriky a z Madagaskaru. K tomu je třeba si domyslet kufry a krabice s fotografiemi a nejruznější korespondencí.

Helena Šťastná-Bübelová je výjimečná žena a pozoruhodná exulantka. Její případ není jen svědectvím o mimořádném životě české cestovatelky, vypovídá také o významu exulantů pro českou kulturu.

Studie vyšla v rámci výzkumného záměru Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, AV0Z90580513.

LITERATURA:

- Borovička, Michael 2010: Velké dějiny zemí Koruny české. Cestovatelství. Praha: Paseka.
- Brouček, Stanislav 2000: *V Čechách chybí firemní hrdost*. Český dialog 10, č. 2, s. 8–11.
- Brouček, Stanislav 2001: *Africký deník Heleny Šťastné-Bübelové*. Praha: Nová tiskárna s.r.o. v Pelhřimově a Etnologický ústav AV ČR.
- Brouček, Stanislav 2004: *Kandidáti další existence. Z osudů české novodobé emigrace*. Praha: F&J Mediaservis.
- Brouček, Stanislav 2007: *K druhému břehu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Giddens, Anthony 1999: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gilroy, Peter 1993: *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
- Geertz, Clifford 2000: *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gordon, Robert 2010: *Going Abroad: How to Travel Like an Anthropologist*. Boulder: Paradigm Publisher.
- Halbwachs, Maurice 1992: *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hall, Stuart 1990: Cultural Identity and Diaspora. In: Rutherford, Jonathan (ed.): *Identity, Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, s. 222–237.
- Hanzelka, Jiří – Zikmund, Miroslav 1997: *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus.
- Hanzelka, Jiří – Zikmund, Miroslav 1955: *Afrika snů a skutečnosti II*. Praha: Orbis.
- „How to Help Africa.“ *eHow* [online] [cit. 3.5.2011]. Dostupné z: <<http://www.selfhelpafrica.org/selfhelp/Main/Home.asp?sCountryCode=US>>.
- Kerouak, Jack 2009: *Na cestě*. Praha: Argo.
- Konopásek, Zdeněk 1996: Text a textualita v sociálních vědách. *Biograf*, č. 8, s. 9–23.
- Rozhoň, Vladimír 2005: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Praha: Aleš Skřivan.
- Safran, William 1991: Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1, s. 83–99.
- Self Help Africa* [online] [cit. 3.5.2011]. Dostupné z: <<http://www.selfhelpafrica.org/selfhelp/Main/Home.asp?sCountryCode=US>>.
- Stanley, Henry Morton 1972: *Jak jsem našel Livingstona*. Doslov I. Hrbek. Praha: Orbis.
- Šlesinger, Miloš 1998: *Co je za oponou. Odysea českého chirurga*. Doslov S. Brouček. Brno: Doplněk.
- Ulč, Oto 1995: Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století. *Sociologický časopis* 21, s. 474–475.

Summary

Africa as a traveller's experience and a place to live for a European (Story of Helena Šťastná-Bübelová)

The study is based on the thesis that travelling has become a part of the process of globalization. On the one hand, it covers the unbridled tourism while on the other hand one can see wanderlust as a state of soul. The text pays attention to the second line, observing the fortunes of Helena Šťastná-Bübelová, an important Czech traveller, who was travelling through Central Africa between 1946 and 1947. After February 1948, she became an expatriate; before settling in the south of France at Cap Ferat near Nice (1965), she worked in Kenya, got married, and lived with her second husband in Madagascar for many years (1953–1964). The study is based on the personal experience of the traveller in various civilizations. In addition to the materials obtained from Helena Šťastná-Bübelová, (written materials: correspondence, notes, and her African diary published in book form), the study also includes the observations of her friends, for example traveller Miroslav Zikmund.

Key words: travelling, wanderlust, emigration, comparison of civilizations, Helena Šťastná-Bübelová.

VLIV ČESKÝCH CESTOVATELŮ NA SBÍRKY EXOTICKÝCH ARTEFAKTŮ (OD POČÁTKU ČESKÝCH SBÍREK DO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY)

Kateřina Štěpánová

Úvodem

Kategorii exotických artefaktů¹ není v české kultuře věnováno dostatek pozornosti, přestože se jedná o téma velice zajímavé, podnětné a v našich sbírkách výrazně zastoupené. Tento příspěvek se dotýká pestrého tématu exotiky přítomné v české kultuře a vlivu, který na českou společnost měla a má. Pozornost bude věnována těm českým cestovatelům, kteří do naší země exotické artefakty dováželi a jako jedna ze společenských skupin tak výrazně přispívali k utváření povahy multikulturních postojů české veřejnosti zejména v období od 18. až 20. století. Záměrem je nastínit potenciál této kulturní interakce a vzbudit utichající zájem o jedinečné sbírky a jejich příběhy, které jsou v České republice k dispozici.

Užité pojmy

V české kultuře nepříliš frekventované slovní spojení *exotické artefakty* považuji po několikaletém studiu této oblasti za nejvhodnější označení kategorie předmětů vzniklých mimo jedincovu domovskou kulturní tradici. Mám na mysli výsledky lidské tvůrčí činnosti, prvotně realizované v jiné kulturní oblasti než v té, z níž pochází současný divák (kategorie exotického je v tomto případě nahlížena z geografického hlediska). Zahrnuji do této oblasti rovnocenně všechny umělecké, užitkové, sakrální i sekulární předměty, které se nacházejí v našich sbírkách (označované nejednotně za umění, či za etnografika). V rámci kategorie exotických artefaktů pak můžeme diskutovat o originalitě či autenticitě díla, zejména u předmětů vzniklých po druhé polovině 19. století. Originální artefakty jsou primárně vytvářeny pro členy vlastní kultury, ale díky migraci kulturních předmětů se dostaly do odlišného kulturního prostředí, než ze kterého vzešly.

Termín *exotické*² mohou přiblížit jeho synonyma, jako slovo *odlišné, zvláštní, divné, pestré, tajemné a cizokrajné*. Takovéto dojmy vyvolávají artefakty napříč celým světem, předměty vytržené ze svého kulturního kontextu, artefakty, které již neslouží svému původnímu účelu a jsou obdivovány jako kuriozity a etnologické důkazy odlišných tradic. Dle mého názoru označuje tato

kategorie dnes zcela přesně oblast předmětů vzbuzujících rovný zájem etnologů, antropologů, teoretiků a historiků umění a dalších odborníků zabývajících se lidskými uměleckými projevy a kulturní diverzitou. Výhodou zvoleného označení je jeho mezikulturní srozumitelnost – v každé společnosti najdeme nějaký předmět původem z kultury jiné, tedy pro domorodce exotický (alespoň v první etapě své asimilace). Čistota tohoto tvrzení je již narušena globalizačním procesem, který kulturní identity s úspěchem stírá, nicméně ještě stále se jedná o kategorii uchopitelnou. Nevýhodou tohoto označení je možná trochu komerční nádech slova exotika, který zejména cestovní kanceláře natřely lakem kýče, proto může tento výraz působit lacině. Věřím však, že častější užití tohoto slovního spojení může přispět k zájmu a vážnosti jedinečné kategorie cizího v domácích kulturách celého světa. „*Exotismus je trend, který má dávnou tradici, souvisí se složitými peripetiemi kulturní výměny mezi kontinenty a jejich částmi, které byly důsledkem řady dramatických dějinných zvratů a událostí. Vynořoval se v různých dobově podmíněných vlnách, které se od sebe odlišovaly historickými a společenskými souvislostmi, motivacemi i různou mírou komplexnosti či naopak dílčího působení na evropské i české umění.*“ (Potůčková in *Exotismy ve výtvarném umění...* 2008: 8)

Cestovatelství je jednou z oblastí, která ve spolupráci se sběratelstvím, výzkumem a uměleckou činností nejvýrazněji ovlivnila sbírky exotických artefaktů na české kulturní scéně. Čím těsněji byly záměry některých zmíněných oblastí provázány, tím intenzivnější exotiku si mohla česká veřejnost na výstavách prohlédnout.

Po stopách exotiky na našem území

První doklady o sbírkách předmětů exotické povahy v českých zemích nacházíme v soupisech šlechtického majetku z 16. století (Kandert in *Exotismy ve výtvarném umění...* 2008: 18–23). Jedná se převážně o předměty z Blízkého východu, které byly směňovány mezi příslušníky české a cizí aristokracie, v rámci jejich sbírek nebo

obdrženy jako dary. Sběratelství a hromadění cenností, původně chápané jako kapitál pro případné zlé časy, změnilo v průběhu 16. století svůj charakter a stalo se základem reprezentativních sbírek a kabinetů kuriozit šlechtických rodů. Této renesanční zálibě ovšem nepodléhali zdaleka jen ti nejbohatší, jak je všeobecným přesvědčením, ale i drobná šlechta a měšťanstvo. Nebývalý zájem o řemesla tak dal později vzniknout zcela novému typu obchodu s „uměleckými předměty“ – trhu s exotickými artefakty (Belk 1995: 14–70).

1. Sbírky císaře Rudolfa II.

Pravděpodobně nejvýznamnější kolekci, která na začátku 17. století obsahovala předměty ze vzdálených ob-

Kopie španělské lodi, která dovážela exotické artefakty z Latinské Ameriky do Evropy. Foto K. Štěpánová 2009.

lastí, byla tehdy sbírka královská, sbírka císaře Rudolfa II. V té se nacházelo několik desítek předmětů z Afriky, Ameriky a větší množství předmětů z Dálného a Předního východu. Velkou část těchto „trofejí“ získal císař mezi lety 1607–1610 (Kandert in *Exotismy ve výtvarném umění*... 2008: 18–23). Rudolf II. vytvořil unikátní síť císařských vyslanců, kteří cestovali po celé Evropě a sháněli vybraná umělecká díla do jeho kolekce. Díky nim se tak do sbírek dostaly i některé oficiálně první exotické artefakty, získané od cestovatelů, překupníků a sběratelů v evropských velmocích.

Ve sbírce se nacházely například indiánské předměty jako oštěpy, malované truhly, aztécké misky, náradí, nádoby, šperky a magické předměty. Roku 1619 byla rudolfínská sbírka oceněna na neuvěřitelných 17 milionů zlatých (Janáček 2003: 449–506). Tato jedinečná sbírka byla však postupem času po panovníkově smrti rozebrána a rozprodána. O tom, kde skončily jednotlivé exotické artefakty, se dnes můžeme ve většině případů jen dohadovat.

2. Umění z kolonií

Kolonie jsou jednou z nejvýraznějších kapitol nejen ve vývoji evropského postoje k mimoevropským národům, ale i v tématu rozvoje evropských sbírek exotických artefaktů. V českých zemích „...*pocit nadřazenosti, vyplývající z technické a vojenské převahy Evropy, tehdy ještě neexistoval a ostatně u nás nikdy nenabyl tak obudných rozměrů jako v zemích, které vlastnily kolonie*“ (Herold 1983: 19). Exotické artefakty z koloniálního obchodu se do české kultury dostaly z evropských trhů ve větší míře v 17. století prostřednictvím šlechty a českých sběratelů, nakupujících předměty zejména v Paříži, Londýně a Benátkách za účelem obchodu či pro své sbírky.

3. Šlechtické kabinet

V 17. století začali aristokraté s oblibou demonstrovat svá postavení cestovatelskými zážitky a svoji osvěcenost sběratelskou činností, která jim byla hmatatelným důkazem (a pro některé snad i romantickou připomínkou) vlastního dobrodružství. Zlatou dobou šlechtického cestovatelství byla první polovina 18. století, kdy mnohé aristokratické sbírky dosáhly svého vrcholu.

Nejvýznamnější ukázky aristokratických sbírek exotického umění z období 16.–19. století najdeme dnes opět v sálech a depozitářích řady sídel, většinou se však

jedná o sbírky, které byly založeny nebo budovány zejména německými, rakouskými či uherskými šlechtickými rody. Velmi cenné sbírky jsou umístěny například na zámcích Blatná, Březnice, Bruntál, Český Krumlov, Hluboká, Horšovský Týn, Hořovice, Hrádek u Nechanic, Hrubý Rohozec, Chrást u Chrudimi, Kynžvart, Lednice na Moravě, Libochovice, Lysice, Mnichovo Hradiště, Nové Město nad Metují, Opočno, Velké Březno a Vranov nad Dyjí.

Od druhé poloviny 19. století připadaly postupně šlechtické sbírky majetku vědeckých společností, oficiálních přírodovědeckých a etnografických muzeí a knihoven, a to z důvodu rušení velkých rodinných sídel, emigrace a finanční tísně majitelů kolekcí. Obrozenecké hnutí a *Společnost vlasteneckých přátel umění*, založená roku 1796, přispěly výrazně k záchraně rozprodávaných českých sbírek v době kulturní krize, ovšem jejich zájem se týkal zejména děl evropského původu, exotických artefaktů jen v ojedinělých případech. Mnoho předmětů bylo také rozkradeno či zničeno v období válek. Jiné byly poškozené, rozprodané či ztracené následujícími režimy. Po konci totalitního období byla snaha vrátit umělecké předměty do zámeckých sbírek, proto byly některé depozitáře obnovovány. Málokdy se však podařilo shromáždit alespoň polovinu původních sbírek.

4. Cestovatelé

Kromě cestovatelů z řad šlechtických rodů (ovšem většinou cizího původu), má česká kulturní historie další zajímavé a významné osobnosti, které přispěly k obecnému povědomí o exotických kulturách. Zaměřme se nyní na kategorii českých cestovatelů a představme si nejdůležitější osobnosti jejich zástupců.

Osobnosti vybrané pro účel této studie jsou cestovatelé, tedy jedinci cestující více než jednou do vzdálených, exotických míst. Je třeba zdůraznit, že mnozí z nich měli povolání, jehož charakter byl často intencí, která je přiměla cestovat (např. botanici, etnografové, geologové, kartografové či lékaři). Společným jmenovatelem jejich činnosti byl sběr exotických artefaktů během cest a následné vystavování těchto předmětů některou českou institucí. Mezi cestovateli nacházíme rozmanité osobnosti s širokou škálou individuálních zájmů a zaměření, ovšem se společným citem či nadšením pro cizokrajné předměty kulturní povahy.

Průkopníci

Jedním z prvních cestovatelů, kteří přispěli do českých sbírek exotických artefaktů, byl botanik, lékař, etnograf, kartograf a objevitel **Tadeáš Xaverius Peregrinus Haenke** (1761–1817). Jako botanik byl doporučen na proslulou Malaspinovu výpravu (1789) do Jižní Ameriky a Tichomoří, podnikl také řadu cest po Jižní, Střední, ale i Severní Americe, navštívil Filipíny, Austrálii, Nový Zéland a tichomořské ostrovy. V roce 1809 se definitivně usadil v Bolívii (Martínek 1998). Náprstkovo muzeum v Praze vlastní jeho sběry z oblasti severní Ameriky, zejména předměty kultury Tlingitů (území Kanady a Aljašky).

Zajímavou osobností dvacátých a třicátých let 19. století v oblasti cestovatelství byl **Franz Wilhelm Sieber** (1789–1844). Tento amatérský archeolog a etnograf byl ve skutečnosti profesionálním přírodovědcem a pravděpodobně také prvním Čechem, který v moderní době (v letech 1822–1824) odcestoval na druhou stranu zeměkoule: podnikl tedy jako první Čech cestu kolem světa (Martínek 2008). Byl však velkou výjimkou a česká veřejnost se o tolik vzdálenou exotiku téměř nezajímala, upřednostňovala spíše Orient a Egypt. Sieber přivezl ze svých cest (zejména z Austrálie, Jižní Afriky a z ostrova Mauricius) mnoho domorodých artefaktů, také on však upřednostňoval egyptské, o nichž dokonce vydal odborný katalog se studií o mumifikacích. Sieberovy kolekce byly vystaveny v Praze a ve Vídni. Vážnost jeho práce poněkud bledne vzhledem k duševní nemoci, kvůli níž byl koncem života hospitalizován v pražském ústavu pro chomyslné, kde také zemřel (Martínek in Bláhová 2008).

Zlatý věk cestovatelů

Klíčovou osobností v oblasti sbírek exotického umění a cestovatelství byl bezesporu „renesanční“ velikán **Vojtěch Náprstek** (1826–1894), který zanechal svou stopu v mnoha oblastech kulturního života české společnosti. Náprstek se narodil v Praze, v rodině majitelů pivovaru U Halánků, v němž byly později umístěny etnografické sbírky. Po předčasně ukončených studiích ve Vídni musel Náprstek pro účast v revolučním hnutí emigrovat do USA. Jeho knihkupectví v Milwaukee se stalo významným krajským střediskem pro české přistěhovalce (Martínek 1998: 305–307). Náprstek se zúčastnil mírových jednání s indiánským kmenem Dakota, což byl pravděpodobně první impuls, který ho nasměroval k etnologii. V roce 1858 se po udělení amnestie vrátil do Prahy a změnil

rodinný pivovar na centrum české inteligence. „V roce 1863 založil první České průmyslové muzeum, které ještě před jeho smrtí změnilo svůj charakter na muzeum národopisné; ve větší míře zde byly zastoupeny i sbírky asijské, především pak japonské a čínské. Náprstková knihovna a jeho muzeum se staly jedinečným místem, kde bylo možné získat jinde nedostupnou literaturu, poučení o životě pražské společnosti minulého století, o krajském světě, a především o mimoevropských kulturách.“ (se 1996) Náprstek se zasazoval o šíření osvětové činnosti, propagoval emancipaci žen, podporoval rozvoj v českých domácnostech a roku 1888 spolu s Vilémem Kurzem založili Klub českých turistů. Do sbírek Náprstkovy muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze (celý dnešní název muzea v domě U Halánků) přispívali spisovatelé, umělci, Češi žijící v zahraničí a celá řada významných osobností.³

Socha věnovaná fenoménu cestovatele, Oviedo, Španělsko.
Foto K. Štěpánová 2011.

K českým kolekcím exotických artefaktů přispěl cenným kartografickým materiálem a bohatými národopisnými sbírkami cestovatel a objevitel pramenů Tigridu **Josef Wünsch** (1842–1907). V roce 1881 navštívil severní Afriku, později se na radu Vojty Náprstka zaměřil na tehdy nedostatečně prozkoumanou oblast Arménie a Kurdistánu, především pramenitou oblast Eufratu a Tigridu. Zmapoval oblast zhruba o rozloze 20 000 km² a uskutečnil také etnografické výzkumy. O svých cestách referoval v našich i zahraničních časopisech. Ještě před odchodem do penze v roce 1902 věnoval všechny své sbírky Náprstkovu muzeu, později i fotografie z cest a knihy (Borovička 2009).

Na ostrově Nias v Indonésii působil sedm let český lékař a cestovatel **Pavel Durdík** (1843–1903). Studoval život a kulturu Bataků a Niasanů, shromáždil zajímavou etnografickou sbírku, která byla významná již ve své době a z korespondence Pavla Durdíka s Vojtou Náprstkem vyplývá, že mezi Náprstkovskými sbírkami zaujímala významné postavení. Sbíрка obsahuje téměř 1200 předmětů, které byly součástí každodenního života Niasanů v 19. století. Najdeme zde nádoby, nástroje, zbraně, oděvy a šperky. Nejvýznamnější částí sbírky jsou figury zvané *adu*, představující předky a ochránce proti nejruznějším nemocem a životním příkořím. Tato kolekce je stále uložena v Náprstkově muzeu. Durdík psal postřehy o Sumatře a výklady ke své sbírce např. roku 1884 do časopisu Lumír (článek *O domácím životě Niasovců*) a své poznatky pak shrnul v roce 1893 ve spisu *Pět let na Sumatře* (Pospíšilová 2010).

V Indonésii působil ještě jeden český vzdělanec – lékař a cestovatel, **František Czurda** (1844–1886), jenž pobýval ve vojenských posádkách na Jávě, Sumatře a ostrově Sulawesi. V mládí cestoval po Německu, Norsku, Dánsku, Skotsku a Švýcarsku, kde se věnoval převážně geologickým sběrům. Pak roku 1876 odcestoval do Indonésie, kde pracoval jako vojenský lékař a zároveň studoval místní faunu, flóru i tradiční kulturu (zejména kulturu jižní části ostrova Sulawesi) s cílem založit soukromé *East Indies Museum*. Své sbírky však nakonec přivezl roku 1882 do Čech a v Praze k nim vydal komentovaný katalog – jedno z prvních etnografických děl o národech Indonésie. Na Jávě se však záhy po příjezdu do Čech zase vrátil (Kuhnt-Saptodewo 2010: 48–65). Czurdovy sbírky jsou uloženy v Náprstkově muzeu v Praze.

Osobnost **Emila Holuba** (1847–1902) je u nás dobře známá. Holub byl lékařem, přírodovědcem, amatérským etnografem a také cestovatelem. Čtyři měsíce po promoci se vypravil na první cestu do Afriky. V roce 1872 přistál v Kapském Městě, odkud se vydal do Port Elizabeth a do Du Toitspanu, kde se věnoval svojí lékařské praxi. Na další cestu se vydal v listopadu 1873, kdy přešel území dnešní Botswany (Martínek 199: 200). Tak podnikl první dvě kratší zkušební cesty po centrálních částech jižní Afriky. Během nich shromáždil zajímavý přírodovědný a etnografický materiál, který zaslal do Prahy, kde jej Vojta Náprstek vystavil. Hlavní Holubovou představou bylo prozkoumat celý tok řeky Zambezi a přejít Afriku od Atlantského oceánu k Indickému. Na tuto první velkou výpravu se vydal roku 1875. Během této cesty poznal Jihoafrickou republiku, Botswanu, Zimbabwe a mimo jiné i Viktoriiny vodopády. Nashromáždil přes 30 000 exponátů, které připravil k odeslání do Čech, kam se sám vrátil roku 1879 (s sebou přivezl osmiletou černošku Bellu, která vzbudila zájem i otázky českého publika; Rozhoň 2008). Ve stejném roce uspořádal v Praze výstavu svých exponátů; protože však pro ně doma nenalezl vhodné trvalé umístění, převezl je do vídeňského Prátru a věnoval se psaní rozsáhlého cestopisu, přednáškám a shromažďování finančních prostředků na další výpravu. Tu uskutečnil 1883, kdy se do jižní Afriky vypravil se svou ženou a šesti průvodci: Josefem Špíralem ze Štáhlav, Antonínem Halouskou z Rajhradu, Oswaldem Söllnerem, Karlem Bukačem z Vídně a Ignácem Leebem z Harmansdorfu a Jánosem Fekete z Uher (Martínek 1998: 202). Jejich cílem bylo projít Afrikou od Kapského Města až na sever do Egypta, tedy to, co se zatím nikomu nepovedlo. Ovšem po příjezdu do Afriky začaly nepříjemnosti, které výpravu stíhaly po celou dobu jejího trvání: byrokracie britské koloniální správy, nečekaný úhyn velké části tažného dobytka na počátku cesty nebo onemocnění některých členů výpravy malárií. Nejhorší však bylo přepadení expedice výbojnými Mašukulumby za řekou Zambezi. Holub přišel o většinu sbírek, zásob, vědeckých přístrojů a nenahraditelných deníků. Výprava také ztratila několik svých členů. Přesto „*Holub přivezl 1887 do Prahy bohaté sbírky, které vystavil 1891 ve Vídni a následujícího roku v Praze. [...] Sbírký se však bohužel nedochovaly v celku a byly rozdány různým muzeím a školám. Cestovatel přednášel v letech 1894 a 1895 mj. také v USA a byl poctěn mnoha mezinárodními vyznamenáními. Jeho přínos ocenil i Charles Darwin. Vyčerpá-*

ní z afrických cest, nemoci a úmorné shánění finančních prostředků ukončily Holubův život v nedožitých 55 letech. Zemřel ve Vídni, kde je také pohřben.“ (oh, 1996)

Holub vydal o svých cestách několik knih, nejznámějšími jsou *Sedm let v Jižní Africe* (díl 1 a 2, 1880–1881), *Druhá cesta po jižní Africe – Z Kapského Města do země Mašukulumbů* (1890), *Cesta do země Mašukulumbů* (1973) a *Z Afriky. Příspěvek k rozhledu po nejnovějším stavu „temné pevniny“* (1899). Ojedinelý přínos osobnosti E. Holuba byl nejen v objevitelské a sběratelské činnosti, ale i v jeho kresbách, které si na svých cestách pořizoval. Jeho nákresy afrických masek (především zambijských kmenů) byly použity Leo Frobeniem v první publikaci o afrických maskách vůbec, v roce 1898. Jejich ukázka byla vystavena v Holubově památníku v Holicích před jeho rekonstrukcí (započaté roku 2011).

Prvním Čechem, který uskutečnil dvě náročné cesty kolem světa, byl **Josef Kořenský** (1847–1938). První cestu realizoval v roce 1893, spolu s cestovatelem **Karlem Řezníčkem** (1845–1914). Poznali Severní Ameriku, Japonsko, Čínu, Hongkong, Jávou, Cejlon, prošli okrajem Himaláje a pak se přes Indii a Egypt (jehož umění Kořenského nesmírně zaujalo) vrátili domů. Záhy uspořádali i první výstavu předmětů, které přivezli ze své cesty. Konala se v prostorách obecné a měšťanské dívčí školy v Husově ulici (dnes Kořenského) na Smíchově v roce 1894, jak píše J. Todorovová ve svém článku *Tichý společník Karel Řezníček* (2006). Druhá cesta (1900–1901) Kořenskému otevřela Austrálii, Nový Zéland, Indonésii, Vladivostok, transsibiřskou magistrálu a Ural. Na Novém Zélandě se seznámil s českým malířem Bohumírem Lindauerem, který zde žil, maloval podobizny maorských obyvatel a později se stal jedním z nejdůležitějších umělců Oceánie. Kořenský nebyl senzacechtivým dobyvatelem, jako mnozí jeho současníci, ale důkladným pozorovatelem, vědcem a sběratelem. „*Ze svých cest přivezl Kořenský spoustu uměleckých i etnografických předmětů a přírodnin, aby jimi obohatil česká muzea, ale i školní kabinet. Za jeho celoživotní dílo mu byl roku 1927 udělen čestný doktorát na Karlově univerzitě.*“ (pa 1996)

Kořenský nasbíral na svých cestách i nezanedbatelnou řadu hodnotných dobových fotografií, zachycující místní kultury (zejména Japonskou). Sám nefotografoval, ale snímky na svých cestách kupoval a fotografie pak používal během svých přednášek a v publikacích.⁴ Publikoval množství knih, například *Světlem a přírodou* (1918), *Cesta*

kolem světa I, II (1894), *K protinožcům* (1904), *U cizích národů* (1927), *Ze všech končin světa* (1930).

Exotické artefakty z Orientu dovezl také méně známý cestovatel **Josef Zounek** (1856–1927) z Mrzek u Českého Brodu, kde je dnes vystavuje Podlipanské muzeum pod názvem *Antické starožitnosti Josefa Zounka*. Zounek se roku 1910 účastnil expedice, během které navštívil Alexandrii, Káhiru, putoval po Nilu v Egyptě, přes území historické Palestiny a Balkán. Artefakty, jež ze své cesty přivezl, věnoval Podlipanskému muzeu. Byl mezi nimi soubor antického skla z 1.–4. století z oblasti Předního Východu, z území Egypta přivezl dvě malé egyptské mumie a sošky vešebtů.⁵

Osm let v Indii, v geologickém ústavu v Kalkatě, strávil český cestovatel **Otakar Feistmantel** (1848–1891). Během svých výzkumů sbíral minerály, ale i etnografika, kterých přibližně pět set kusů velice dobře popsanych předmětů věnoval Náprstkovu muzeu a stal se tak zakladatelem indické sbírky. Publikoval cestopisy, například *O náboženství a posvátných místech obyvatel Východní Indie* ve Světozoru (1884) nebo knihu *Osm let ve Východní Indii* ze stejného roku (do tohoto cestopisu údajně přidal mnohé rady pro své následovníky; vedle zeměpisných, kulturních a odborných poznatků popisoval i fyziognomii obyvatel. Své popisy doplnil i vlastnoručními kresbami a náčrtky). V květnu roku 1884 pak ze svých sbírek uspořádal v nově zrekonstruované budově na Novotného lávce (dnešní Smetanovo muzeum) v Praze výstavu, na které uvedl i deník ze svých indických cest, spojený s průvodcem po výstavě. Byla to první výstava o Indii u nás. Krátce před svou smrtí byl Feistmantel jmenován členem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (Martínek 1998).

Enrique Stanko Vráz (1860–1932) byl záhadnou osobou české cestovatelské scény (Todorovová 2006). Jeho jméno i příjmení jsou smyšlené, svou totožnost nikdy neprozradil. Vráz byl náruživým dobrodruhem, několikrát se snažil dostat do muslimského města Timbaktu v dnešním státě Mali, a při těchto pokusech musel čelit mnoha útrapám. Během svého pobytu v západní Africe nasbíral nesmírné množství přírodnin a asi 800 kulturních předmětů. Velkou část z této sbírky zakoupil britský guvernér, který ji nechal vystavit v Dublinu. „*Řadu beden s přírodninami věnoval pražskému Českému muzeu.*“ (Martínek 1998: 460) V letech 1892–1893 podnikl cestu přes Jižní Ameriku a v roce 1895, po prvním přednáškovém turné v českých

zemích, se z Ameriky znovu vydal na náročnou výpravu po Asijských zemích a ostrovech Oceánie. V letech 1903–1904 navštívil Brazílii, pobřeží Chile, Peru, Paraguay, Ekvádor a památky předkolumbovských kultur v Mexiku a ve Střední Americe. „*Z předmětů, které z cest přivezl, byly pořádány výstavy. Zajímal se o přírodu, společnost i každodenní život obyvatel, propagoval úctu k lidem odlišných ras. Přírodniny i etnografický materiál ze své sbíratelské činnosti sice musel používat i k finančnímu krytí nákladů svých výprav, nicméně jeho ctižádostí bylo rozšiřování českých muzejních sbírek. Jeho dary pro Museum Království českého a pro muzeum V. Náprstka patří ke sbírkovým základům těchto institucí. Psal cestopisné črty do Vesmíru, Květů, Národních listů, Zlaté Prahy, Světozoru.*“ (bb 1996) Vráz procestoval celý svět jako nadšenec. Nepěstoval sice tak četné aktivity jako Holub, ale publikoval řadu děl, např. *Z cest E. St. Vráze* (1897), *V Siamu, v zemi bílého slona* (1901), *Exotické povídky* (1910) a práce *Z dalekých světů* (1910) (srov. Martínek 1998). „*Vráz se rychle stal členem Vlastenecké společnosti, která se scházela u Náprstků. V listopadu 1894 začal s přednáškami o svých cestách.*“ (Martínek 1998: 461) Vráz je také považován za prvního českého cestovatele-fotografa. Fotografie, jako nástroj dokumentace exotiky, vzdálených kultur a také jejich umění, je obsahově k tématu exotického umění v české kultuře velice přínosné médium. Vráz se stal fotografem ke konci 19. století, jeho snímky zachycují kultury a umění Afriky a jižní Ameriky (Todorovová 2006). Tato záliba se osvědčila jako přínosná v tématu utváření vztahu české veřejnosti k exotickým kulturám. Někteří cestovatelé si fotodokumentaci osvojili natolik, že jejich dílo vykazuje i výrazné umělecké hodnoty.

Znám z tisku, především díky dramatickým okolnostem své smrti, český cestovatel **Filip Oberländer** (1876–1911) poznal USA a Kanadu i mnohé africké země. Vypravil se i do Grónska a na Špicberky a ze všech cest vozil cenné trofeje, které věnoval různým muzeím (exponáty obdaroval např. školy v Hronově, gymnázium v Broumově, Národní muzeum a Náprstkovu muzeu dodal sbírku umění Indiánů severozápadní Ameriky – unikátní dřevorezby Nutků a koše Sališů). Za svého krátkého života stihl napsat jen jednu publikaci s názvem *Lovecké jízdy v Severní Americe* (1911). Spolupracoval s redakcí Národní politika, kam měl psát reportáže o svých afrických cestách. Zemřel ve věku 35 let, roztrhán buvolou v blízkosti Nilu ve východní Africe (srov. Motýl 2011).

Dalším, velice poutavým příběhem je opředen životní osud jednoho z našich významných cestovatelů – **Alberta Vojtěcha Friče** (1882–1944). V roce 1901 odjel do Jižní Ameriky s cílem sbírat kaktusy. Během osmiměsíční dobrodružné cesty se plavil po řekách Tieté, Paraná, Verde a Verdao do brazilského vnitrozemí a botanický zájem ustoupil po setkání s domorodci etnografickému nadšení. „*Původní obyvatelé Ameriky se dostali do popředí Fričova zájmu. Po návratu domů se pochlubil přivezenými kuriozitami, jež byly hlavním ziskem jeho první Americké expedice.*“ (Martínek 1998: 151) „*Studiu indiánských kmenů laplatské oblasti se poté věnoval na třech dalších cestách: 1903–1905 (Uruguay, Argentina, Paraguay, Brazílie, Bolívie), 1906–1908 (Brazílie, Argentina, Paraguay), 1909–1912 (Paraguay, Brazílie, Argentina). Shromáždil několik tisíc sbírkových předmětů, sestavil slovníky 36 indiánských jazyků a nářečí, zaznamenal autentické mytologie a poznatky o životním způsobu domorodců i kolonistů na horním toku řeky Paraguaye, v jižní Brazílii a v argentinské pampě. Výrazně přispěl ke geografickým výzkumům neprobádaných území v severní oblasti Gran Chaca*“ (yř 1996). Na svých cestách po Paraguayi, Brazílii a Argentině pořizoval Frič fotografickou dokumentaci, jeho dílo je považováno za průkopnické v oblasti české cestopisné a zejména krajinářské fotografie. V roce 1913 vystavil ve své nově zbudované vile Božinka v Praze-Košířích rozsáhlou sbírku etnografik, např. kmenů Chamacoco, Angaité, Pilagá, Toba, Kaďueo (srov. Martínek 1998). Ze svých výprav přivezl mnoho dokumentárního fotografického materiálu i dalších hmotných artefaktů, určených původně pro Náprstkovo muzeum v Praze, ale pro nesoulad je postoupil postupně muzeím v Berlíně, ve Vídni, v Petrohradě, New Yorku a dalším.

Alberto Vojtěch Frič v očích české veřejnosti dokonale naplňoval představu cestovatele-dobrodruha. Do konce při třetí návštěvě Jižní Ameriky přivezl z kmene Chamacoco do Prahy indiána jménem Čerwuiš, u něhož chtěl zkoumat záhadnou chorobu, jíž členové jeho kmene trpěli (srov. Frič 2000). Po zjištění příčin nemoci dal poslat do Paraguaye patřičné léky, a tím kmen zachránil. Čerwuiš byl inspirací řadě českým uměleckým a intelektuálním osobnostem, například Jaroslav Hašek napsal podle jeho „předlohy“ svou povídku *Indián*. A. V. Frič pravidelně přispíval do časopisu *Pestrý týden*, v němž byly nejpopulárnější právě články o každodenních situacích s indiánem kmene Chamacoco ve městě.⁶ Tyto články

jsou vůbec prvním etnologickým záznamem o asimilaci jedince z přírodního národa ve velkoměstě.

První polovina 20. století

Čeští cestovatelé se na své výpravy vydávali také v období před a mezi světovými válkami. Jejich výpravy jsou často poznamenány technickým pokrokem. Etnograf, cestovatel, pedagog a publicista **František Pospíšil** (1885–1958) v letech 1930–1931 systematicky studoval hmotnou a duchovní kulturu indiánských kmenů jihozápadu severní Ameriky. Ze své výzkumné cesty mimo jiné přivezl množství etnografických předmětů, zejména kultur indiánských kmenů tzv. Pueblanů (indiáni Hopi, Zuni, Tewa), Navahů a Apačů. Jím přivezené artefakty jsou jedinečným dokladem kulturní produkce v době před rozšířením indiánské rukodělné výroby vedené turistickou poptávkou. Pospíšil byl členem španělské etnografické a antropologické společnosti.⁷

Jedinečnou osobností, zejména v oblasti sběratelství a historie umění a exotických artefaktů, je bezesporu **Joe Hloucha** (1881–1957). Hloucha začal spolupracovat s Náprstkovým muzeem, motivován obrovským ohlasem fenoménu Emila Holuba. Tento finančně zajištěný obdivovatel umění, jehož příbuzným byl cestovatel Josef Kořen-ský, sbíral exotické artefakty (zejména africké, oceánské, a japonské, dále pak v menší míře předměty z oblasti Barmy, Thajska, Vietnamu, Tibetu a Persie). Přestože většímu exotickým předmětů nakupoval na evropských trzích, byl také náruživým cestovatelem, zajímala ho především oblast Japonska, odkud si přivezl zajímavé unikáty. Procestoval většinu evropských zemí a zemí severní Afriky, v letech 1906 a 1926 navštívil na deset a sedm měsíců Japonsko. V meziválečném období byla Hlouchova sbírka největší soukromou sbírkou v Československu (Kandert in *Exotismy ve výtvarném umění...* 2008: 21). Jádrem jeho sbírky se stala japonská kolekce. „*Vedle osvětové, hlavně přednáškové činnosti působil též jako poradce pro mimo-evropské umění (galerie, muzea a aukční síně ve Vídni, Paříži, Hamburku, Berlíně ad.) a japonskou architekturu, např. ve spolupráci s arch. J. Kotěrou nebo ing. M. V. Havlem. Za jeho spolupráce vznikla Japonská čajovna na Jubilejní výstavě Obchodní komory (1908), Japonská čajovna v Paláci Lucerna (1909) či jeho vlastní vila ‚Sakura‘ v Roztokách u Prahy (1924)*“ (dc, sm 1996). Až do konce padesátých let se na starožitnickém trhu nevyskytovalo z Afriky téměř nic, co by neprošlo jeho sbírkou. Jak píše Jiří

Martínek (1998), své sbírky uvedl Hloucha na souborných výstavách: *Svatováclavské výstavě* na Pražském hradě (dílní expozice, 1929), *Výstavě mimoevropského umění a uměleckého průmyslu* ve Veletržním paláci v Praze (1929–1930) a výstavě *Primitivní umění mimoevropských zemí* v pražském Mánesu (1935). Časem Hloucha cítil, že se jeho sbírka začíná vymykat možností jednotlivce, a chtěl ji prodat. Náprstkovo muzeum však bylo v té době přeplněné materiálem a pražská muzea měla nedostatek prostředků i odborníků. „V roce 1930 proběhla v Berlíně (3. a 4. prosince v *Internationales Kunst- und Auktions-Haus*) dražba části jeho sbírek.⁸ Roku 1943 odkoupilo další části sbírky Náprstkovo a Zemské muzeum v Praze, 1955–57 se uskutečnil ne zcela vyjasněný převod zbytku sbírek do majetku Náprstkova muzea, část japonské knižní pozůstalosti do Orientálního ústavu (1976 převedena do Orientální sbírky Národní galerie). Zbytek odborné literatury byl rozprodán po antikvariátech“ (dc, sm 1996). Hloucha také publikoval, psal cestopisné črty a beletrii, většinou s námětem z Japonska. Mezi nejznámější díla patří *Sakura ve vichřici* (1905), *Vzpomínky na Japonsko* (1908) a *Moje Paní Chrysanthema* (1936).

Po vzoru cestovatelských legend začalo být v první polovině 20. století atraktivní nekupovat exotické předměty ve starožitnictvích, ale jezdit si pro ně do místa jejich původu. Tak se proto nejen cestovatelé, ale například i umělci vydávali do cizích krajů, odkud přiváželi předměty různé kvality.

Společně se do Afriky v roce 1898 vydali **Bedřich Machulka** (1875–1954) a **Richard Štorch** (1877–1927). Machulka již v mládí z nadšení navštěvoval přednášky známých cestovatelů – Holuba, Steckera, Kořenského, ale nejvíce obdivoval Vráze a toužil stát se jako on výzkumným cestovatelem. Spolu se Štorchem procestovali část Afriky, při druhé cestě projeli Blízký východ až do Indie. Oba během cest fotografovali, Štorch této vášni propadl a nafotil řady zejména afrických námětů. V zahraničí, kde oba cestovatelé delší dobu pobývali (Tripolis, Súdán), se živili podnikáním a sbírali také hodnotný materiál, jehož podstatnou část, zejména africké sběry, věnovali Náprstkovu muzeu (srov. Todorovová 2012).

Vojtěch Suk (1879–1967) byl významným lékařem, antropologem, etnografem, cestovatelem a spisovatelem, také však bojovníkem za rovnoprávnost lidských ras. Setkání tohoto mladého chlapce s populárním cestovatelem Emilem Holubem v roce 1892 upevnilo jeho rozhod-

nutí pokračovat v objevování Afriky. Na antropologickém kongresu v Ženevě (1911) se přihlásil na výzvu Aleše Hrdličky, který hledal badatele pro antropologický výzkum původního obyvatelstva jižní Afriky. Po dvou letech příprav se Suk vydal roku 1913 v Holubových stopách na jih afrického kontinentu. Pobýval v Diamantových polích i na okraji pouště Kalahari. Projel Natal, Zulsko i Tongaland a dostal se na pomezí portugalských kolonií v této oblasti. Prováděl antropologický popis zdejších obyvatel a sbíral přírodní materiály i předměty denního života Afričanů. V srpnu 1926 odcestoval do Severní Ameriky – přes Newfoundland a Nové Skotsko na sever poloostrova Labrador. Na této výpravě shromáždil hodnotnou inuitskou sbírku, kterou spolu s dalšími předměty a knihovnou věnoval Náprstkovu muzeu v Praze. Je autorem díla *Po stopách Holubových z cest po Africe – Lékařem na Labradoru* (vydáno 1975). Založil a dlouhá léta vedl Antropologický ústav Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jeho osobní fond je uložen v Archivu Národního muzea v Praze (srov. Martínek 2011).

Cestovatelem umělcem byl sochař **František Vladimír Foit** (1900–1971). Ten spolu s přírodovědcem Jiřím Baumem podnikl napříč Afrikou propagační cestu pro automobilku Tatra. Foit modeloval Afričany a sbíral etnografický materiál pro potřeby Antropologického muzea Univerzity Karlovy, Baum dělal přírodovědecké výzkumy. Napsali o svém dobrodružství cestopis *Autem napříč Afrikou* a natočili film. Podruhé se Foit vydal do Afriky s manželkou roku 1947, jeho záměrem bylo nasbírat etnografický materiál pro Náprstkovo muzeum. Cestovali více než dvacet let po celém kontinentu, díky nešťastným okolnostem doby se z velkého množství nasbíraných předmětů dostal do Čech jen zlomek, dnes umístěný v Náprstkově muzeu (více než 900 exotických artefaktů) a v pobočce Muzea Vysočiny v Telči – kolekce předmětů z Foitovy pozůstalosti (srov. Jiroušková 2009).

Ve druhé polovině 20. století fenomén cestovatelů pokračoval, nejvýznamnějšími osobnostmi se stali Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund a Miloslav Stingl.

Institute vystavující dnes sbírky cestovatelů

Kromě zámeckých sbírek, jež nashromáždily šlechtické rody, můžeme dnes exotické umění přivezené českými cestovateli najít převážně v několika institucích, z nichž k nejdůležitějším patří **Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur**. Toto jedinečné muzeum,

dnes jako součást Národního muzea, bylo i je nejcennější institucí v oblasti sběratelství a výstavnictví exotických artefaktů v České republice. Slavná počáteční éra pivovaru U Halánků byla komentována již v souvislosti s jeho zakladatelem, Vojtěchem Náprstkem. Po smrti Náprstka se objekt dostal, tak jak ho sám odkázal, pod patronaci hlavního města Prahy. V této době se specializovalo etnografické oddělení muzea na konkrétní exotické celky. Již během první světové války, a zejména po ní, se muzeum potýkalo s velkými finančními problémy. Náprstkův odkaz musel být převeden pod majetkovou správu země České. Od roku 1946 se muzeum zaměřilo výhradně na artefakty neevropských kultur⁹ a v roce 1962, při oslavě stého výročí vzniku muzea, dostala instituce oficiální název platný dodnes. Většina předmětů v expozicích a v depozitáři muzea je ze sbírek zmíněných cestovatelů nebo jejich nástupců. I dnes však nemá Náprstkovo muzeum dostatek prostor pro výstavní účely, proto je mnoho unikátů uloženo v depozitářích a v expozicích je jen nepatrné množství předmětů. Situace se ještě vyostřila po povodních v roce 2002, kdy byl podmáčen zámek v Liběchově, v němž Náprstkovo muzeum vystavovalo od roku 1977 jedinečnou expozici Asijských kultur. Ta je nyní uložena v depozitáři a zámek je uzavřen. Stejně tak není trvale vystaven žádný z exponátů Afrického okruhu pro nedostatek výstavních prostor. Veřejnost je tak může zhlédnout jen při krátkodobých výstavách (např. v roce 2008 výstavu *Poslové magie – Africké loutky a masky*).

Africké loutky, haptický exponát na výstavě Africké loutky a masky v Náprstkově muzeu. Foto K. Štěpánová 2008.

K další z důležitých institucí zaměřených na cestovatelské sbírky patří **Památník Emila Holuba v Holicích – Africké muzeum**. Památník byl v rodném městě významného cestovatele otevřen v roce 1964. Velká část výstavních prostor byla věnována africké fauně, dále byly zastoupeny artefakty připomínající každodenní život v dalekých krajích, oděvy a zbraně afrických domorodců. Důležitou součástí expozice byla také Holubova dokumentace, zápisky z cest a část expozice ze světové výstavy v Paříži. V roce 2010 přišel památník o některé exponáty při krádeži. Od roku 2011 je v rekonstrukci, díky níž plánuje představit veřejnosti osud a význam tohoto cestovatele v moderní a atraktivní podobě. Připomenout je třeba již výše zmíněné **Podlipanské muzeum v Českém Brodě**, které vystavuje *Antické starožitnosti Josefa Zounka*. Unikátní prostředí nabízí také Brněnský **Pavilon Anthropos**, který jako muzeum lidského rodu a kultury vybudoval český antropolog Jan Jelínek po druhé světové válce. V současné době pavilon vystavuje *Umění australských domorodců*, s artefakty právě z Jelínkovy sbírky, z jeho expedice do Austrálie roku 1969.

V neposlední řadě je třeba zmínit **Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně**, kde jsou k vidění exotické předměty, které získali cestovatelé během svých cest ve druhé polovině 20. století. V roce 1995 věnovali Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund svůj rozsáhlý archiv zlínskému muzeu a o rok později zde byla otevřena stálá expozice, představující slavnou cestovatelskou dvojici včetně různých trofejí z jejich cest. V archivu H + Z se nacházejí rovněž artefakty spojené s odkazem dalších dvou cestovatelů – Eduarda Ingríše a Jana Havlasy.

Na jednotlivé exotické artefakty je možné narazit i v různých regionálních muzeích (nejen umělecko-průmyslových), státních i soukromých galeriích, školách a dalších institucích, které většinou předměty obdržely z pozůstalosti cestovatelů nebo darem.

Další výstavy exotických artefaktů, nepocházejících však z cestovatelských sbírek, může veřejnost zhlédnout v expozicích Paláce Kinských či Západočeského muzea v Plzni nebo při krátkodobých výstavách soukromých galerií a dalších institucí. Také řada českých umělců, zejména v období kubismu, se inspirovala exotickými předměty. Proto někteří z nich (např. Jaroslav Hašek či Josef Čapek) byli majiteli cizokrajných sbírek a předmětů, které jsou někdy k vidění v jejich ateliérech (dnes např. ateliér Anderle, africká sbírka Jiřího Anderleho).

Závěr

Vliv cestovatelské činnosti na sbírky exotických artefaktů v České republice je nesporný a zásadní. Z unikátních sbírek, které máme k dispozici, je však vystaveno jen minimum, což je také (mimo jiné) důvodem nízkého zájmu veřejnosti o tuto oblast. Dalším aspektem je způsob prezentace tohoto typu artefaktů. V zásadě se můžeme inspirovat zahraničními metodami vystavování těchto předmětů, které lze shrnout do tří způsobů: prezentace předmětů v autentickém prostředí – snaha o navození atmosféry odpovídající originálnímu prostředí vystavených artefaktů (Musée Dapper, Paříž; metoda použitá E. Holubem při jeho *Africké výstavě* v roce 1892); prezentace předmětů s minimem informací o jejich původu a originálním prostředí – jedná se o moderní umělecko-estetický přístup, kdy si divák má sám nalézt cestu k artefaktu a vytvořit si k němu subjektivní postoj (Musée du Quai Branly, Paříž);

POZNÁMKY:

1. Artefakt je materiální předmět zhotovený nebo modifikovaný lidskou činností v souladu s normami určité kultury (Soukup 2004: 637), popř. dle jiné definice umělý výtvar, lidský výrobek; uměle vzniklá nebo pozměněná struktura buněk (*Slovník cizích slov* 2006: 29).
2. Exot – předmět, věc cizokrajného původu; exotický – cizokrajný neobvyklý, a proto nápadný; exotičnost – pocházení z dalekých krajín, neobvyklost; exotika – cizokrajnost (*Slovník cizích slov* 2006: 96).
3. Informace o Náprstkovo muzeu a Vojtovi Náprstkovi srov. Zahradníček 1994.
4. O J. Kořenském a jeho fotografiích z kolekce Náprstkova muzea pojednává kniha J. Todorovové a J. Chovanec s názvem *Kolem světa...* (2011).

PRAMENY A LITERATURA:

- Africké umění v Československu: výstava v letohrádku královny Anny v Praze, červen – srpen 1983.* 1983. [Katalog výstavy.] Praha: Panorama.
- Belk, Russel 1995: *Collecting in a Consumer Society*. London: Routledge.
- Bláhová, Kateřina 2008: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*. Praha: Academia KLP.
- Borovička, Michael 2009: Učitel objevitelem pramenů Eufratu a Tigridu. *Lidé a země*, 2009, č. 4, s. 18–23.
- Cardinal, Roger 1994: *The Cultures of Collecting*. London: Reaction Books Ltd.
- Exotismy ve výtvarném umění XX. století v Čechách a na Moravě*. 2008. Autoři textů: Potůčková Alena, Kandert Josef, Křížová Alena, Ladislava Hornáková. [Katalog výstavy.] Praha: České Muzeum Výtvarných Umění.
- Frič, Alberto Vojtěch 2000: *Čerwuiš aneb z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu*. Praha: Titanic.
- Hájek, Lubor 2009: *Západ slunce na moři; Studie o mimoevropském umění*; Ladislav Kesner, ed. Praha: Nakladatelství H&H Vyšehradská, s.r.o. – Národní galerie v Praze.

a třetím způsobem je přístup antropologický – vystavení předmětů v tematických celcích s dostatkem informací o jejich původu a účelu (British Museum, Londýn; Musée l'Homme; Paříž). Většina muzeí se snaží o efektivní skloubení těchto variant, stejně tak podle mého názoru činí Náprstkovo muzeum. Jedinečnost našich sbírek, která je svou kvalitou srovnatelná s mezinárodní scénou, rozhodně přispívá k potenciálu, jež domácí sbírky mají. Velkou předností je i skutečnost, že česká kultura je situovaná do relativně malého prostředí, kde se mnozí cestovatelé, umělci, odborníci a další osobnosti osobně znali a znají, což dává možnost vytvořit jedinečné, osobité a atraktivní celky. V případě výstav exotických artefaktů může být tato přednost využita jako nit vedoucí celou výstavou, ukazující nejen na historii a užitelnou funkci předmětů, ale i na jejich cestu k nám a příběhy, které mohly po boku svých průvodců podstoupit.

5. Srov. propagační materiál výstavy v Podlipanském muzeu a informační texty výstavy *Antické starožitnosti Josefa Zounka*
6. Příběh o osobnosti českého cestovatele A. V. Friče a indiána Čerwuiše vydala v loňském roce v neobyčejně zajímavé literární podobě autorka a kreslířka Lucie Lomová pod názvem *Divoší* (Praha: Labyrint). Jedná se o výtvarně sofistikovaný komiks, který splňuje všechny klíčové požadavky grafického románu a navíc nabízí edukativně atraktivní propagaci tématu české vědy, kultury a exotiky. Doslov napsala Yvonna Fričová.
7. Náprstkovo muzeum, informační materiály o sbírce F. Pospíšila.
8. K této berlínské výstavě byl vydán ojediněle nadčasový katalog.
9. Srov. informační materiál muzea – historie budovy.

- Herold, Erich 1983: *Africké umění v Československu*. In: *Africké umění v Československu: výstava v letohrádku královny Anny v Praze, červen – srpen 1983*. Katalog výstavy, s. 18–26.
- Janáček, Josef 2003: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Jiroušková, Jana – Pecha, Lukáš 2009: *Africká sbírka, František Vladimír Foit*. Praha: Národní muzeum.
- Kuhnt-Sapodewo, Sri – Pospíšilová, Dagmar – Hesser, Philipp (eds.) 2010: *Sulawesi and Beyond. The František Czurda Collection*. Contents. Wien: Museum für Völkerkunde.
- Laude, Jean 1973: *Umění černého světadílu*. Praha: Odeon.
- Martínek, Jiří – Martínek, Miloslav 1998: *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri.
- Millerová, Judith 2007: *Primitivní umění: Podrobný obrazový průvodce*. Praha: Slovart.
- Pospíšilová, Dagmar – Hladká, Ivana – Jezberová, Anna 2010: *Pavel Durdík (1843–1903). Life and Work. Ethnological Collection of the Island of Nias*. Praha: Národní muzeum.
- Rozhoň, Vladimír 2005: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Praha: Skřivan.

Rozhoň 2008: Záměři v povědomí české společnosti. In: Bláhová, Kateřina: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, s. 38–53.

Slavíková, Zdenka 1988: *Umění subsaharské Afriky*. Praha: Univerzita Karlova.

Slovník cizích slov 2006. Praha: Encyklopedický dům, s.r.o. – KMa, s.r.o.

Soukup, Václav 2004: *Dějiny Antropologie*. Praha: Karolinum.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

„Artefact.“ *Oxford Dictionaries* [online] [cit. 13. 12. 2011]. Dostupné z: <<http://oxforddictionaries.com/definition/artefact?q=artifact>>.

bb 1996: „VRÁZ Enrique Stanko - český cestovatel a publicista“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/orient/list.php?od=v&start=21&count=10>>.

dc, sm 1996: „HLOUCHA Joe (Josef) – český japanofil, spisovatel, cestovatel, sběratel“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/orient/search.php?name=Hloucha>>.

Lebrová, Dobromila 2008: „Otakar Feistmantel – geolog, paleontolog a cestovatel – 160. výročí narození.“ *Pozitivní noviny* [online] [cit. 14. 12. 2010]. Dostupné z: <<http://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-2008110070>>.

Martínek, Jiří 2011: „Vojtěch Suk.“ *Hedvábná stezka* [online] [cit. 14. 12. 2010]. Dostupné z: <<http://www.hedvabnastezka.cz/cestovatele/vojtech-suk/>>.

Motýl, Ivan 2011: „Postřelený buvol rozsápal českého cestovatele.“ *Týden* [online] [cit. 14. 12. 2010]. Dostupné z: <http://www.tyden.cz/rubriky/media/stolety-kurir/postreleny-buvol-rozsapal-ceskeho-cestovatele_195593.html>.

oh 1996: „HOLUB Emil – český lékař a cestovatel po jižní Africe“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO*

Todorovová, Jiřina 2006: *Enrique Stanko Vráz: Záhadný cestovatel fotograf*. Praha: Národní muzeum.

Todorovová, Jiřina – Chovaneček, Jan 2011: *Kolem světa. Sběrka fotografií z cest Josefa Kořenského v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur*. Praha: Národní muzeum.

Zahradníček, Vladimír 1994: *Vojta Náprstek*. [Propagační materiál Náprstkovy muzea.] Praha: Národní muzeum – NpM.

BYL KDO v našich dějinách do roku 1918 [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/orient/search.php?name=Holub>>.

pa 1996: „KOŘENSKÝ Josef“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/kdo18/search.php?zp=7&name=KO%D8ENSK%DD+JOSEF>>.

se 1996: „NÁPRSTEK (do roku 1880 Fingerhut) Vojtěch – český mecenáš, zakladatel Českého průmyslového muzea“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/orient/search.php?name=Holub>>.

Todorovová, Jiřina 2012: „Cestovatelé Bedřich Machulka a Richard Štorch.“ *Český rozhlas Leonardo* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/leonardo/svet/_zprava/199920>.

Todorovová, Jiřina 2006: „Tichý společník Karel Řezníček (1845–1914).“ *Český rozhlas Leonardo* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/leonardo/svet/_zprava/258234>.

yf 1996: „FRÍČ Alberto Vojtěch - cestovatel, botanik, etnograf, spisovatel, novinář“. *LIBRI, nakladatelství původní české encyklopedické literatury. KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918* [online] [cit. 26. 2. 2012]. Dostupné z: <<http://www.libri.cz/databaze/orient/list.php?od=f&start=11&count=10>>.

Summary

The Influence of Czech Travellers on Exotic Art Collections

The study introduces the Czech travellers who helped form the exotic art collections in the Czech Republic significantly and supported the relationship between Czech culture and non-European nations in this way. The author pays attention to the terminology and the first collections of exotic art within the Czech Republic. She points out not only the importance of exotic art but also the interesting stories of artefacts appearing in our collections. The next part of the study presents Czech travellers whose contribution to the theme was the most essential ((Vojtěch Náprstek, Emil Holub, Enrique Stanko Vráz, Alberto Vojtěch Frič, Josef Kořenský, Joe Hloucha, Jiří Hanzelka and Miroslav Zikmund, Miloslav Stingl etc.); the development, present condition and listing of institutions exhibiting the exotic collections cannot be missing. The author puts stress on ethnological, anthropological, and artistic aspects of the theme that – even if not preferred by the present society – had a fundamental influence on forming the attitude of Czech culture to the distant civilizations. The travellers play one of the most important roles within this theme.

Key words: exotic art, non-European art, collections, traveller, curios, art trading, exoticism.

FOTOGRAFIE – NEDÍLNÝ PRŮVODCE NA CESTÁCH PO VZDÁLENÝCH KONČINÁCH

Jedná-li se o stěhování muzejních sbírek, propadají jejich kurátoři beznaději. Toto zlo však s sebou přináší i pozitiva v podobě připomenutí předmětů odsunutých z centra pozornosti, či dokonce nových objevů. Tato situace nastala i v případě stěhování sbírek Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, kde byla nalezena sada krabic, jejichž označení se vymykalo obvyklému pohledu na poslání centrální moravské instituce. Soubor s nápisem „Album z cesty prince Koburského kolem světa“ obsahující několik stovek albuminových fotografií s exotickou tematikou však dle sbírkotvorného úzu 19. století tvoří součást národopisných fondů zahrnujících jak etnologia, tak etnografika. Začlenění exotik do oddělení Etnografického ústavu odpovídalo vývoji sbírkotvorného programu muzea, neboť v organizační struktuře tehdy ještě Františkova muzea byl oddíl „Moravské lidovědy“ (tj. národopisu spravující moravské sbírky) kladen naroven sousedního oddílu „Národopis“ spravujícího kolekci tzv. cizokrajné etnologie. Cizokrajné suvenýry pocházející z cest významných rodáků tak obvykle skončily ve sbírkách nejbližšího muzea, neboť dary muzejním institucím patřily k dobrému tónu ve společnosti a posilovaly prestiž donátora. V duchu této filozofie tvořily v posledních desetiletích 19. století jádro národopisných sbírek právě kolekce získané v zámoří (*Zpráva o činnosti... 1902: 9*).

Na své zhodnocení si konvolut lodního lékaře, botanika, nadšeného sběratele fotografií a především donátora Moravského zemského muzea Jindřicha Vávry, rytíře Fernsee (1831–1887) počal až do roku 2010 (Suchomel – Suchomelová 2010). Šest skvostně vázaných alb obsahuje albuminové fotografie shromážděné ve druhé polovině 19. století při cestovatelských výpravách kolem světa. Vedle ateliérových fotografií jsou zde zastoupeny rovněž práce anonymních fotografů, formálně pak solitéry i oblíbená tematická tabla. I když se jedná o suvenýry z cest, naplňuje soubor nároky kladené na tzv. fotografii antropologickou, které byla dána do vínku dokumentace typů a ras. Tematický rejstřík nevybočuje z daného rámce – čerpá ze záběrů měst, krajin, typů lidí a momentů z každodenního života. Výjimku dokreslující pozadí vzniku kolekce tvoří skupinové portréty lodních posádek, kde první je označen jako „Velitelstvo fregaty Dunaj“, přičemž mezi důstojníky je zachycen rovněž samotný Jindřich Vávra, druhý pak představuje „Velitelstvo korvety Bedřich“. Jindřicha Vávru identifikujeme rovněž na záběru ze setkání princů Koburských s guvernérem Singapuru.

Osobnostní profil této význačné postavy ve službách arcivévody Ferdinanda Maxmiliána výstižně popsal v roce 1878 kustod Františkova muzea Mořic Trap: „*Věren své zásadě, že soukromé sbírky mají jen tehdy cenu, když pomohou doplnit velkou sbírku, myslel dr. Vávra už při svých cestách na škuneru J. V. ‚Saida‘ 1856 a na korvetě ‚Karolina‘ 1857/58 vlastenecky na Františkovo muzeum. Zrovna tak při dalších jízdách na staniční lodi ‚Adria‘ 1860/61, fregatě ‚Novara‘ 1864/65 při expedici s fregatou ‚Dunaj‘ 1868/71 a konečně při cestě kolem světa jako průvodce princů Koburských 1872/73.*“ (Šuleř ... [et al.] 1998: 17) Sám J. Vávra spojuje svého fotografického koníčka s cestováním: „*Na cestě na Karolině byl položen základ k mým fotografickým sbírkám. Byl to jeden z mých hlavních úkolů na všech cestách tuto sbírku rozmnožit a doplnit, takže obsahuje teď sbírku ze všech pěti světadílů (Evropa je zastoupena jen Levantou) a těžko by se takové podobné album fotografií z mimoevropských zemí našlo. To jsem si samozřejmě nechal pro sebe a je mou nejkrásnější vzpomínkou na mé cesty.*“ (Šuleř... [et al.] 1998: 26) Z dovětky je patrné, že samotný Vávra si tohoto souboru velmi cenil a měl k fotografiím osobní vztah, kolekce se tak do muzejních sbírek dostala až po jeho smrti (*Zpráva o činnosti... 1905: 14*).

Etnologie zaměřená na oblast mimoevropských kultur, stejně jako rodící se domácí národopis, patřily ve druhé polovině 19. století k oněm nemnoha vědeckým disciplínám, které velmi rychle odkryly obrovské možnosti skrývající se v objevu Francouze Louise Daguerra (1787–1851). I přes počáteční technické obtíže splňovala fotografie požadavek po „věrném vyobrazení“ mnohem lépe než dosavadní dokumentační techniky, což spolu s relativní dostupností způsobilo, že se poměrně záhy rozšířila. Oklikou přes fotografie exotik pořízené při cestách po vzdálených zemích se pak mladý vynález v duchu dobových trendů začal orientovat i na zobrazení dokladů tradiční domácí kultury. Fotografie jako vědomě snímáný doklad skutečnosti nabyla na významu zejména poté, co se především sami etnografové stali pozorovateli-fotografy a poznávali díky odborné erudici daný fakt „zevnitř“. Ceněna pro zdánlivě neutrální přístup k zachycovanému ději je fotografie významným prvkem naší obrazové paměti.

Případ cestovních alb Jindřicha Vávry čekal na své objevení až do počátku 3. tisíciletí. A právě v této práci, v objevování dávno zapomenutého, ve snaze přimět obrazy k výpovědi o minulých dějích, spočívá snad největší půvab zdánlivě nudné profese kurátora.

Hana Dvořáková

Příspěvek vznikl v rámci grantového úkolu MK 00009486202; je zkrácenou verzí textu publikovaného v práci F. Suchomela a M. Suchomelové *A z mlhy zjevily se útesy čínské* (Praha 2010).

Prameny a literatura:

Suchomel, Filip – Suchomelová, Marcela 2010: *A z mlhy zjevily se útesy čínské*. Řevnice – Praha: Arbor vitae – Vysoká škola uměleckoprůmyslová. Šuleř, Petr... [et al.] 1998: *Jindřich Vávra, rytíř Dalekých moří*. [Katalog ke stejnojmenné výstavě]. Brno: Moravské zemské muzeum. Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1902. In: *Věstník Moravského muzea zemského v Brně*, 1903, s. 9. Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1905. In: *Věstník Moravského muzea zemského v Brně*, 1906, s. 14.

Chicago po požáru v r. 1873. Hotel Pacific. Neznámý autor.
Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album II., list č. 129.

Chicago po požáru v r. 1873. Ruiny na Randolph Street. Neznámý autor.
Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album II., list č. 128.

Jezero Salt lake. Neznámý autor.
Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album II., list č. 133.

Tábor indiánů z kmene Hadů, Utah. Neznámý autor.
Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album II., list č. 134.

Tablo s kabinetními portréty obyvatel Limy. Příklad dobové antropologické fotografie. Fotoateliéry Courret Hermanos, J. Negretti, Richardson. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album z cesty prince Koburského kolem světa I., list č. 107.

Tablo s kabinetními fotografiemi lidských typů, Japonsko. Autor neznámý.

Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, Album I., list č. 78. – Fotografie shromáždil Jindřich Vávra při cestě kolem světa v r.1872/1873.

TANČÍCÍ IZRAEL

Od svého prvního setkání a zkušenosti s izraelským tanečním prostředím mě zajímalo, čím to je, že dnešní Izrael skutečně překypuje tancem. Zajímalo mne, jestli je tomu tak od samých počátků mladého státu Izrael a jaké k tomu byly důvody. Dále jsem se pokusila zjistit, co je pro izraelský tanec určující a charakteristické. Při své opakované návštěvě Izraele v létě 2011 jsem se pohybovala jak v oblasti současného profesionálního uměleckého tance, tak na úrovni setkávání nadšenců a milovníků izraelských lidových tanců, ke kterým se převážně vázal můj výzkum. Nemožu opomenout ani taneční projevy členů židovské náboženské komunity vztahující se k jednotlivým svátkům židovského kalendáře, či čistě jako projev modlitby a oslavy Boha.

K výzkumu jsem použila metod sociální a kulturní antropologie: zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů. Současně jsem využila možnosti přístupu do speciální taneční knihovny, která je součástí Municipal Library v Tel Avivu. Zde se nachází mnoho materiálů jak tištěných, tak vizuálních, které se týkají období prvních let přistěhovalectví do Palestiny a počátku vzniku státu Izrael, ze kterých jsem ve své studii mohla čerpat.

Svou pozornost jsem zaměřila na samotné izraelské tvůrce, jak oni vnímají tanec vlastní země. Na otázku, co je charakteristické pro izraelský tanec, se choreografka Noa Wertheim, umělecká vedoucí skupiny současného tance Vertigo Dance Company, v rozhovoru vyjadřuje: *„Jsem tu velice namixovaná. Je to nová země. Máme zde obyvatelstvo, které pochází ze středomoří, arabských, aškenázských, sefardských zemí. Tento jev, ze kterého vychází chuť, izraelsství, je nový a jeho podoba se stále tvoří a proměňuje. Pro současný tanec je tato situace přínosná a tělesnost tanečníků, která z této směsice etnik pramení, je specifická. Izraelský*

pohybový jazyk je velice působivý. Těla mají spoustu energie a potřebu ji vyjádřit. To je pro tanec něco úžasného. Máme tady daleko více skupin, než máte vy ve velkých zemích. Izraelci mají mnoho energie, kterou musí dostat ven!“

Yair Vardi, bývalý tanečník Batsheva Dance Company¹ a nynější ředitel centra pro současný tanec Suzanne Dellal Centre for Dance and Theatre² v Tel Avivu, v zaznamenaném rozhovoru vysvětluje: *„Ano, máme pár věcí, které jsou specifické u izraelských tvůrců. Máme v sobě horlivost, odhodlanost, jsme někdy agresivní, ale v pozitivním slova smyslu. Máme hodně energie, snažíme se být nejlepší a všechny tyto elementy nás činí odlišnými. Jsme země tvořenou z přistěhovalců, což přináší velkou škálu barev do naší kultury. Člověk neustále vnímá tyto barvy, ať už je to například v různých typech hudby.“*

Tato slova mohou být jen vzhledem do široké palety rozmanitosti, která izraelskou společnost charakterizuje. Jednotlivé odstíny a její zvláštní atmosféru tvoří velká různorodost etnik a kultur, konfrontace sekulárního obyvatelstva s četnými náboženskými směry a proudy uvnitř judaismu, přítomnost ostatních náboženství a samozřejmě problematika izraelsko-palestinské otázky.

Židovské náboženské texty a tanec

Ráda bych nejprve věnovala pozornost židovským náboženským textům, neboť jsou základem celé židovské kultury. Pomůžeme nám to lépe pochopit, jak byl tanec v židovské společnosti hluboce zakořeněn. V Tóře (Pěti knihách Mojžíšových), Tanachu (Starém zákoně) a pozdějších židovských náboženských knihách Mišně a Talmudu nacházíme zmínky o tanci v mnohých pasážích. Tato místa nemůžeme na první pohled zcela jednoznačně rozlišit, neboť v původním jazyce Tóry, v biblické hebrejštině, k označení *tance* bylo využíváno mnoha hebrejských slovesných kořenů. Český ekumenický překlad Starého zákona překládá termíny výrazy *tančit*, *točit se*, *vířit*,

skákat, poskakovat, křepčit aj. Přes veškeré snahy o správný překlad a uchopení podstaty slov dochází v procesu překladu k posunům a odchylkám od původního hebrejského významu slov.

Někteří badatelé (Lapson 1996: 1262) dělí tance původních Izraelitů na několik druhů podle jejich významu a funkce. Tanec byl spojován s radostí a veselím, ale také s vážností, byl prostředkem k oslavě Boha. K tanci jako projevu radosti dokládám zmínku o tanci krále Davida při přenášení schrány úmluvy do Jeruzaléma. V Bibli nalezneme tuto pasáž hned na několika místech (2 S 6, 5; 2 S 6, 14–16 a 1 Pa 15–23).³ Pasáže používají pro Davidův tanec výrazů *křepčí, poskakuje, točí se, vyskakuje*. Tyto termíny nám zároveň dovolují nahlédnout do charakteru i pohybových prostředků Davidova tance. Bible popisuje jednání významného krále při tanci a zároveň interpretuje jeho spontánní počínání velice kladně. Tím pro nás nepřímou poukazuje na skutečnost, že tanec byl v tehdejší společnosti přirozenou součástí života a byl vnímán jako projev, který má ve veřejném životě své místo, funkci a opodstatnění.

Další známou pasáží je vítězný chvalozpěv prorokyně Mirjam, sestry Mojžíše a Árona, doprovázený tancem bezprostředně po zázračném překročení Rudého moře a vyvedení izraelského lidu z egyptského otroctví (Ex 15, 20). Mirjam bere do ruky bubínky a všechny ženy vycházejí za ní v tanečním rejí. Tato zpráva poukazuje na běžnou praxi mezi Izraelity, kdy byla tancem vyjadřována radost z vítězných válečných událostí a kdy při návratu z úspěšných válečných tažení ženy vítávaly své muže tancem, a takto byla současně projevována úcta a vděčnost Hospodinu. Takový způsob použití tance je i ve známém příběhu o Jiftáchovi a jeho dceři, který patří k často zpracovávaným tragickým tématům. Po vítězném tažení se soudce Jiftách zavazuje, že daruje v zápalné oběti Hospodinu to, co mu jako první vyjde vstříc ze dveří jeho domu. Jako první mu vychází v ústřety s bubínky a s tancem jeho dcera (Sd 11, 34).

Bible nabízí širokou škálu tanců, událostí a příběhů s nimi spojených. Představuje tance spojené s přírodními svátky a oslavami, tance svatební a pohřební, nebo tance kolem magického předmětu. Tento poslední typ tanců je biblí striktně odmítán. Nečiní se tak kvůli tanci samotnému, avšak na základě porušení jednoho z příkázání Desatera, které zakazuje uctívání model. Tím se dostávám k známému biblickému příběhu, jenž je označován jako Tanec zlatého telete (Ex 32, 19). V křesťanské tradici tento příběh, stejně jako novozákonní vyprávění o princezně Salome a Janu Křtiteli, posloužil jako zdroj nové interpretace a nové skutečnosti, že tanec je konání hříšné, neboť je to konání tělesné, a tím a priori nemravné. Mravokárci minulých dob právě tyto příběhy citovali zapomínajíc zmínit mnoho dalších příběhů, kdy tanec sloužil v Písmu k oslavě a uctívání Boha. Skutečnou zprávou příběhu o tzv. tanci zlatého telete (již toto označení je zavádějící, neboť v originále se hovoří o zlatém odlitku býčka) je výpověď o neposlušnosti Izraelců vůči Hospodinu při vyjití z Egypta. Mojžíš vystupuje na horu Sinaj a Izraelci se během jeho nepřítomnosti navracejí ke starým praktikám a nechávají si zhotovit Áronem, bratrem Mojžíše, modlu v podobě zlatého býčka. Tuto modlu začnou oslavovat a tančit kolem ní, za což se po Mojžíšově návratu dočkají tvrdého trestu.

Jednotlivých zmínek o tanci bychom v Bibli napočítali desítky. K tomuto tématu by bylo však zapotřebí samostatné studie. Snažím se alespoň krátce nahlédnout do oblasti starých židovských spisů, která je sdílenou a po staletí tradovanou pamětí židovského národa a současně výchozím momentem a opěrným bodem celé židovské kultury. Vybírám na tomto místě jen několik pasáží pro seznámení se s realitou hlubokého zakořenění tanečního projevu ve starověké židovské společnosti.

Hebrejské uchopení a pojetí tance jako přirozeného lidského projevu vystihují verše z knihy Kazatel (K 3, 1–4): „*Všechno má určenou chvíli a veškeré dění pod nebem svůj čas: Je čas rození je čas*

umírání, čas sázet i čas trhat, je čas zabíjet i čas léčit, čas bořit i čas budovat, je čas plakat a i čas smát se, čas truchlit a čas poskakovat.“ Kniha Kazatel patří k biblické mudroslovné literatuře, která se zamýšlí nad lidským údělem. V básnickém výčtu lidských činností a pocitů řazených ve vzájemných protikladech zde autor nabízí sloveso *poskakovat*, což si můžeme převeš *vesele tančit* v protikladu ke slovu *plakat*. Tyto zmínky vypovídají o tom, že tanec v tehdejší společnosti byl přirozenou aktivitou a jako spontánní projev sloužil k vyjádření nejradostnějších pocitů lidského ducha.

Židovská náboženská komunita a tanec

Nahlédněme nyní do prostředí židovské náboženské komunity a na momenty, kdy je tanec a pohyb předepsaný způsob liturgie. Židovské synagogy⁴ jsou naplněny tancem speciálně při svátku Simchat Tóra, tzv. radost z Tóry, kterým si Židé připomínají obdržení Tóry od Hospodina na Sinaji (23. den měsíce tišri).⁵ V tento svátek se v synagogách všechny svitky Tóry vyjímají ze svatostánků, nosí se vysoko nad hlavami v sedmi procesích. Mezi každým procesím, jehož se účastní i děti, prodlužují přítomní dobu radosti různými tanci a tradičními, moderními hebrejskými či jidiš písněmi (Newman – Gavriel 2004: 179). Mnohdy v tomto veselém rejdu vytančí před synagogu, kde dar Tóry tímto způsobem oslaví. Tančí se izraelská hora a chasidský ruský kozáček. S touto praxí se setkáváme v synagogách nejen v Izraeli, ale i ve světě.

Tělesný pohyb je součástí židovské modlitby, kdy při odříkávání modlitebních textů Židé v pravidelných intervalech vychylují tělo vpřed a vzad. Udávají tak modlitbě rytmus a zároveň lze tento pohyb interpretovat jako opakované klánění se Hospodinu. Jiná z interpretací vysvětluje, že při tomto pohybu se duše lépe uvolňuje a vystupuje směrem k Bohu. V židovském náboženském životě je na tělo zaměřena pozornost v případě dodržování náboženské praxe chlapec-

ké obřizky, rituální lázně – *mikve* – a velkého množství zvyků spojených s manželským životem, jako je zahalení vlasů, či přímo jejich vyholení v případě ultraortodoxních žen po svatbě, kdy zahalují své hlavy šátky či parukami.

Nejvýraznější náboženskou skupinou uvnitř judaismu, která považuje tanec za základní element náboženského života, je chasidismus.⁶ Pojem *chasidim* doslova znamená *zbožní*. Od samého počátku vzniku chasidismu, který vznikl v 18. století ve východní Evropě, považovalo toto náboženské hnutí tanec za základní prvek náboženského života. Tanec je považován za nástroj k dosažení náboženského vytržení, komunikace s Bohem, označované hebrejským slovem *dvekut*. Další základní pojem náboženské praxe chasidů je *hitlahavut* – radostné nadšení – se kterým se mají vykonávat všechny *micvy*.⁷ Náboženské vytržení, které se projevuje spontánním tancem, je připisováno k textu knihy Žalmů (Ž 35, 10): „*Každá kost ve mně řekne: „Hospodine, kdo je tobě roven? Poníženého ty vysvobozuješ z moci silnějšího poníženého ubožáka od uchvatitele.“*“ Tanec napomáhá chasidům povznést se nad pozemskou existenci, odtrhnout se od materiálních záležitostí a vystoupit blíže k duchovní sféře.

Známé chasidské výroky vynášejí tanec jako stěžejní složku pobožnosti. Výrok připisovaný zakladateli chasidismu rabínu jménem Baal Šem Tov praví: „*Chasidům je tanec modlitbou.*“ (Shiloah 1992: 213) Dále Baal Šem Tov (1698–1760), celým jménem Rabi Jisrael ben Elieezer, vysvětluje základní formaci židovských tanců do kruhu slovy: „*Protože v kruhu není začátek ani konec, každý je do něho stejnoměrně zapojen a všichni jsou si v něm rovni.*“

Podobně se vyjadřuje rabín Nachman z Braclavi (1772–1810), pravnuke Baal Šem Tova a současně jeden z nejvýznamnějších učitelů chasidismu, že tanec je nedílnou součástí bohoslužby a modlitby a má své výlučné postavení v období Vysokých svátků. Mezi Vysoké svátky patří Roš Ha Šana – židovský Nový rok

(1. a 2. den měsíce tišri) a Jom Kipur – Den smíření (10. den měsíce tišri), kdy převládá vážná nálada a pokání (Shiloah 1992: 214). Skupinové kruhové tance se odehrávají při různých příležitostech uvnitř nebo vně synagogy. Ve zmiňovaný svátek Simchat Tóra je náboženskou povinností připojit se do kruhu tanečníků vždy, když je svitek Tóry nesen okolo synagogy, což se týká také dětí, starých lidí, dokonce i náhodných kolemjdoucích.

U chasidů se vyskytují kromě tanců kruhových též tance v párech a stejně tak téměř akrobatické sólové tance, které vyžadují velké soustředění a svalovou sílu. Tanečníci si přitom staví láhev na hlavu nebo balancují s tyčí na čele. Někdy tanec končí s celou pyramidou postavenou z lahví, jindy tanečník tančí své sólo s hořící pochodní v ústech (Shiloah 1992: 214).

Chasidé mají také specifické svatební tance. Mezi oblíbené patří *Sher* a *Sherele*, veselé tance pro čtyři dvojice podob-

né čtverylce. Dále je to *Broigez Tantz*, taneční hra pro páry, kdy jeden předstírá zlobu a druhý ho udobňuje. Tento tanec se ve skutečnosti skládá ze dvou spojených tanců, a to *Broigez* a *Sholem*.

Tanec, který je možno důvěryhodně datovat, je *Micva Tantz*. Můžeme jej blíže určit na základě starých textů. Zmínka o oblíbě tohoto tance ve čtrnáctém a začátkem patnáctého století je doložena v záznamu Rabiho Löwa (celým jménem Jehuda Levi Ben Becalel, akronymem Maharal), slavného pražského vrchního rabína žijícího v dobách Rudolfa II., který je velice významnou postavou v dějinách judaismu. Rabi Löw zmiňuje *Micva Tantz* ve své knize o tradicích a zvycích hebrejským termínem *Minhagot* (Shiloah 1992: 215). Při *Micva* tanci příbuzní nevěsty, muži, měli tančit s nevěstou, aniž by se jí dotkli. Tento zvyk se vyvinul do obecně známého tance nevěsty se šátkem, který dvojici spojuje a tančí se na svatbách v chasidských komunitách dodnes.

Chasidské tance, stejně tak jako chasidská hudba, se rozšířily a jsou součástí židovské kultury. Některé žijí dnes dál nejen v náboženském prostředí, ale mnohé z nich byly integrovány do sekulárního prostředí izraelských lidových tanců a celkově do izraelské společnosti.

Postupné osidlování Palestiny a úloha tance

Ráda bych se nyní přenesla do Palestiny v dobách počátků židovského přistěhovalectví konce 19. a první poloviny 20. století. Od této doby lze sledovat počátky vzniku izraelských lidových tanců, neboť židovští sionističtí přistěhovalci si zároveň s sebou přinášejí dědictví kultur, ze kterých přišli.

Vznik a příchod sionismu⁸ do tehdejší Palestiny znamenal svým způsobem přerušení tradice a vzpouru vůči ní. Pro ortodoxní židovstvo to znamenalo vměšování se do Božího plánu spásy, neboť nový pořádek obnovení židovského národa a návrat do jeho domoviny mohl být nastolen až s příchodem Mesiáše. Sionističtí přistěhovalci však na Mesiáše nečekali. První přicházejí do Země otců od roku 1882 přistěhovalci z Ruska, kteří takto reagují na pogromy po smrti cara Alexandra II. (Krupp 2010: 125). Konflikt mezi ortodoxním a sekulárním židovským táborem, který byl přítomen od počátku státu, se vzrůstající intenzitou trvá dodnes. Izrael tvoří v současné době sedmdesát procent sekulárních Židů, jejichž židovství se projevuje vesměs etnický a kulturně, nikoli náboženskou příslušností. Náboženství však zasahuje výraznou měrou do chodu izraelské společnosti od samotného vzniku státu Izraele (r. 1948) v podobě aplikování náboženských směrnic do veřejného života. Pro ilustraci lze uvést například zastavení hromadné dopravy v době šabat, kdy v pátek odpoledne přestává fungovat městská i meziměstská autobusová a železniční doprava. Rovněž všechny svatby jsou platné pouze tehdy, když je na nich přítomen rabín a není možné vybrat si mezi občanskou a náboženskou svatbou. Dále jsou velké rozdíly mezi se-

Scénické ztvárnění izraelských lidových tanců. Foto T. Indráková 2011.

kulárními a ortodoxními obyvateli Izraele ve výkonu tříleté vojenské služby a v placení daní státu, neboť zbožní Židé jsou těchto povinností zproštěni.

Jaké však byly první taneční projevy mezi nově přichozími sionistickými přistěhovalci? Tanec byl ovlivněn romantickými představami o národním projevu 19. století v Evropě, které rovněž měly svůj vliv na sionistické hnutí. Cílem prvních přistěhovalců bylo vytvořit společnou národní identitu a zároveň vymazat etnické rozdíly mezi tradicemi jednotlivých židovských komunit, jako jsou aškenázští, sefardští, orientální⁹ Židé nebo Židé přicházející z Jemenu či Etiopie. Rozdíly mezi etniky uvnitř židovstva, dané náboženským či světským způsobem života nebo rozdíly mezi generacemi, se v prvních letech židovské imigrace do Palestiny dařilo přemostňovat zapojením všech do společného tanečního kruhu.

Vznik izraelských lidových tanců byl ovlivněn ideálem vytvoření společné národní identity a rovnoprávné společnosti, která měla být v novém státě zřízena (Ronen 1994: 123). Postavy nových dělníků, zemědělců a průkopníků sloužily jako vzory nového progresivního a produktivního „nového Žida“. Tehdejší představa dobrých vztahů mezi arabskými, drúzskými¹⁰ a židovskými obyvateli podnítila k využití hudebních a pohybových motivů této oblasti v nově rodících se izraelských tancích.

Na toto období vzpomíná Yossi, jeden z pamětníků založení Izraele, se kterým jsem vedla rozhovor: „První přistěhovalci potřebovali vybudovat novou kulturu. Součástí kultury jsou židovské svátky. Například svátek prvních plodů. Aby mohli tento svátek oslavit, vytvořili tance. Tance vznikaly z těchto oslav v prostředí nově zakládáných kibuců a mošavů. Tance vznikaly na různých místech Izraele. První, kdo inicioval jakýsi společný festival, byla Gurit Kadmon v kibucu Dalia v středním Izraeli v roce 1944. Tato událost se spojuje se vznikem izraelských lidových tanců. Později Gurit Kadman iniciovala šíření samotné idey lidového tan-

ce na základě výběru a vedení tanečních učitelů – madrichim. Vznik lidových tanců je zasazen do zemědělského prostředí kibuců. Ve městech se lidé věnovali spíše uměleckému tanci. Někde našli zdroj vody, a tehdy na to zareagovali ihned vytvořením tance o vodě. Jedna z prvních tanečních tvůrkyň byla Rivka Sturman, která vytvářela tance k těmto příležitostem pro jeviště, a pak si je lidé společně zaťancovali. Původně bylo velice malé množství písní, a proto na každou píseň mohl vzniknout tanec. Znalí jsme tedy píseň pastevců nebo tanec rybářů. Hlavním tancem, který se tančil vždy a všude, byla hora, jednoduchý kruhový tanec, který přišel z Rumunska.“

Odkud pocházejí prvky a motivy jednotlivých tanců? Izraelský lidový tanec je postaven na integraci tanců různých etnik. Setkáme se zde s tanečními motivy východních Židů, s prvky z Balkánu, Ruska, s chasidskými tanci z východní Evropy, dále s písněmi a tanci jemenských Židů a s vlivem orientálních Židů

přicházejících z Maroka a oblasti severní Afriky s typickými tanci typu debka. Tyto všechny tance a prvky utvářejí současnou podobu izraelských tanců jak v lidové, tak ve scénické podobě.

Festival izraelských lidových tanců v Karmieli

Letní festival izraelských lidových tanců v Karmieli v roce 2011 oslavil již svůj 25. ročník. Karmiel je malé městečko uprostřed galilejských kopců asi dvě hodiny cesty autem na sever od Tel Avivu. Většina lidí, se kterými jsem se během tří festivalových dní setkala, sem jezdí pravidelně již od prvního ročníku. Za ta léta se mnozí znají, přestože se vídají jednou za rok. Izraelská povaha je velice srdečná a neformální, všichni se spolu dávají do řeči a k cizincům (v tomto případě k mé osobě) jsou velice pozorní a pohostinní. Bydlí se ve stanech, vaří se na plynových vařičích. Tančí se na rozlehlých prostranstvích pod širým nebem nebo ve velkých halách.

Harkada pro tělesně postižené. Autor: Tereza Indráková, 14. července 2011.

Festival trvá tři dny a jeho program je naplněn k prasknutí. Hlavní aktivitou, kvůli které se sem lidé sjíždějí ze všech koutů Izraele, jsou společné tance – hebrejsky *harkadot*, ke kterým se může připojit každý, kdo chce a kdo tance ovládá. Dále jsou na programu vystoupení jednotlivých tanečních souborů z celého Izraele zaměřené na izraelské lidové tance. Hostují zde rovněž skupiny současného tance, jako jsou Batsheva Dance Company, Vertigo Dance Company, Kibbutz Dance Company či nezávislí choreografové, prezentující se pod záštitou sdružení Israeli Choreographic Association. Úvodní a závěrečná představení a ceremonie probíhají ve velkém přírodním amfiteátru uprostřed města, kde lidé sedí na donesených židlích nebo na trávě. Při těchto představeních vystoupí na několik set tanečnic ve společných choreografiích a jednotlivé taneční výstupy jsou prokládány písněmi populárních

zpěváků. Na zahajovacím a závěrečném večeru festivalu vždy zní izraelská hymna *Ha Tikva* – naděje.

Hlavní společná harkada začíná o půlnoci a tančí se bez přestání do brzkých ranních hodin.

Jednotlivá zaměření společných tanců jsou uvedena v programu, aby si každý mohl vybrat dle svých fyzických předpokladů a pohybového i hudebního vkusu. Existují zde tance kruhové, tance v řadách či tance párové. Zvláštní pozornost se věnuje lidem na vozíku, kteří jsou nedílnou součástí tanečního dění a je pro ně každoročně vymezený speciální čas.

Izraelské lidové tance se tančí na hebrejské písně, od původních, starobyklých, po nejnovější hity populární hudby. Většina starších tanečnic, se kterými jsem se setkala, inklinovala k tancům původních etnik, kde se ozývají tradiční písně řecké, bulharské, rumunské, arabské, jemenské a písně mnoha jiných zemí, odkud se Ži-

dé navraceli do Palestiny. Hlavním důvodem oblíbenosti je původní charakter hudby využívající tradiční lidové hudební nástroje. Těmto večerům se říká *nostalgia*. Teenageři se naopak zúčastňují tanců řadových, kde je na první pohled zřetelný vliv současné konzumní společnosti, a to v charakteru hudby tvořené hity současné populární scény a v pohybových prvcích využívajících street dance, hip hop a další novodobé styly.

Způsob šíření těchto tanců měl od počátku velmi organizovanou podobu. Existuje systém certifikace učitelů izraelských lidových tanců, hebrejsky *markidim*, kteří po řádném vyškolení v zaštiťující organizaci Ulpan Markidim a získání oprávnění mohou tuto činnost vykonávat. Jak vysvětlil Ron, jeden z účastníků festivalu v Karmieli: „*Ano, lidové tance jsou pro nás volnočasová aktivita a koníček, ale zároveň je to i velký byznys.*“ Tito učitelé tance (*markidim*) následně organizují pravidelné či příležitostné taneční *harkady*. Pravidelné *harkady* se odehrávají jednou či vícekrát do týdne. Konají se ve společenských místnostech v kibucech, mošavech nebo ve městech. Existují pravidelné *harkady* ve městech i pod širým nebem. Pro ilustraci uvádím pravidelnou *harkadu* v Tel Avivu na břehu moře, každou sobotu ve dvacet hodin na severním konci místní promenády. Vstup na tyto *harkady* bývá zpoplatněn. Příznivci izraelských tanců tak mohou navštěvovat pravidelně až několik tanečních příležitostí do týdne.

Učitel tance využívá pomoci názorné ukázky nebo pouze podle slovních instrukcí, které udává do mikrofonu. Většinu tanců pravidelní návštěvníci těchto *harkad* znají a jsou schopni na danou hudbu ihned začít tančit odpovídající choreografii. Počet tanců, který každý tanečník zná, se pohybuje od desítek až po stovky. Většinou stačí zahrát začátek melodie a všichni účastníci taneční příležitosti už vědí, o jaký tanec se jedná a jak jej interpretovat. To vysvětluje skutečnost, že náhodný účastník podobných příležitostí, který neměl dříve možnost se s tan-

Společná harkada v hale na festivalu izraelských lidových tanců v Karmieli.
Foto T. Indráková 2011.

ci seznámit, nemá předpoklady k zapojení se do tance. Tance jsou mnohdy velice promyšlené a komplikované. K jejich osvojení mohou posloužit také rozmanité DVD výukové materiály, které jsou na izraelském trhu snadno dostupné.

Mnozí z učitelů tance jsou současně i tvůrci nových izraelských lidových tanců. Postup při tvorbě tanců je zde velice ojedinělý a pro nás Evropany až úsměvný. Každý choreograf má možnost registrovat svou vybranou skladbu či píseň a zkomponovaný tanec na *Výboru písní*, instituci, která napomáhá k šíření jednotlivých zkomponovaných tanců mezi lid (Dvořák 2008: 35). Zde mu sdělí, zda na danou skladbu je již tanec zkomponován, či nikoli. Cesta nového tance dále směřuje do semináře pro choreografy. Zde se jednou za měsíc představují všechny nově vytvořené tance a pomocí *markidim* se odtud mohou šířit dále. Buď se uchytlí, nebo brzy zapadnou v zapomnění.

Zeptejme se v závěru, jak v dnešní společnosti plně protichůdných proudů a kontroverzních skupin může existovat tanec. Jakou úlohu zde může sehrávat? Jistým přiblížením nám mohou být následující slova z rozhovoru s Yairem Vardim: „*Možná jsme někdy zajímavější kvůli situaci, ve které žijeme, kvůli způsobu, jakým naše společnost žije, tlaku, ve kterém se nacházíme, nedostatku pohodlí. To nás svým způsobem žene, abychom byli nejlepší v tom, co děláme.*“ Politická situace Izraele skutečně přináší často velké napětí. Tanec může sloužit jako přímý katalyzátor vzniklých pocitů a emocí. Možná tato situace ve společnosti zvyšuje současně intenzitu vzájemně sdílené radosti a veselí, které lze najít právě v prostředí izraelských lidových tanců.

Závěr

Jak jsem se ve svém příspěvku pokusila nastínit, proces vzniku izraelských lidových tanců je stále živý, mění se jeho charakter a společenská funkce a zároveň i generační obliba. Zatímco v prvních letech přistěhovalectví a počátku

státu Izrael byly rodící se izraelské lidové tance doménou mladých lidí a stejných lidí jsou nadále hlavními aktéry v této oblasti, dnešní mladí Izraelci mezi 20–40 lety se lidovým tancům amatérsky příliš nevěnují a od lidových tanců se distancují. Je tomu tak možná i z ideologických důvodů, neboť tance vznikaly v kibucech, kde dříve fungovalo socialistické zřízení, od kterého se dnes již Izraelci odklání. Ve městech se mladí lidé mohou věnovat nejrůznějším jiným tanečním stylům, jako je salsa, břišní tance. Z moderních tanečních směrů je to například nový pohybový jazyk Gaga choreografa a uměleckého vedoucího Batsheva Dance Company Ohada Naharina. Gaga se těší velké oblibě laické veřejnosti v Izraeli i mimo něj. Na základě výzkumu lze konstatovat, že tanec sehrál výraznou úlohu při formování nové kultury mladého Izraele. I dnes v každém městě existuje soubor věnující se scénickému zpracovávání izraelských lidových tanců.

Izraelské tance se v mnohých motivech a písních opírají o Bibli. Na počátku nestalo náboženské stanovisko, ale snaha o vytvoření společných národních hodnot. V dnešní době se tanečníci touto hodnotou příliš nezaobírají. Pravidelná taneční setkávání vytvářejí příležitosti k mezilidským setkáním a společné umělecké aktivitě, která je dle mého soudu v současné době primární hodnotou izraelských lidových tanců v současném Izraeli.

Tereza Indráková

Poznámky:

1. Batsheva Dance Company je přední soubor současného tance se sídlem v Tel Avivu v centru Suzanne Dellal. Uměleckým vedoucím souboru je od roku 1990 choreograf Ohad Naharin. Soubor nese jméno Batshevy de Rothschild, která byla donátorkou a zakladatelkou této skupiny.
2. Suzanne Dellal Centre for Dance and Theatre je zastřešující organizací pro současný izraelský tanec. Centrum bylo založeno v roce 1989 rodinou Dellal z Velké Británie a nese jméno jejich dcery Suzanne.

3. Zkratky jednotlivých biblických knih uvádím dle systému zkratk zavedeným Českým ekumenickým překladem Bible (ČEP) z roku 1985.
4. Původ synagogy spadá do období babylonského exilu (587–537 před občanským letopočtem), kdy Židé nemohli přinášet oběti a vykonávat obřady v jeruzalémském Chrámu. Začali se tak shromažďovat v provizorních prostorách, shromaždištích, odtud původní označení synagoga, z řeckého *synagogein* – shromažďovat se.
5. Židovský kalendář je lunisolární. To znamená, že v židovském systému kalendáře se měsíce počítají dle měsíčního cyklu a roky podle slunečního. Měsíční cyklus má dvacet devět a půl dne. Za dvanáct měsíců o délce dvacet devět či třicet dní vznikne součet 354 dní v roce, proto se sedmkrát v průběhu devatenácti solárních roků vkládá třináctý měsíc. Židovský rok začíná na podzim oslavou svátku Nového roku, zvaném Roš Ha Šana, ve dnech 1. a 2. tišri, prvního měsíce židovského kalendáře. Židovský letopočet se počítá od počátku světa.
6. V dnešní době jsou tyto komunity silně zastoupeny zejména v Izraeli a v Americe. Chasidy poznáme podle jejich tradičního oděvu, který kromě tradiční bílé košile, černých kalhot a modlitebních třásní zvaných *cicit*, zavěšených okolo pasu, doplňuje černý kabát a výrazný černý klobouk. Jelikož tento oděv s sebou chasidé přivezli z mrazivé východní Evropy, v Izraeli, kdy je člověku stále horko, musí s nimi ve starém městě či při návštěvě čtvrti Mea Šearim v Jeruzalémě silně soucítit.
7. *Micva* je židovský náboženský předpis či příkazání, které je Žid povinen plnit. Podle Talmudu existuje 613 příkazání, z čehož 248 je kladných a 365 záporných.
8. Sionismus je ideový směr, který vznikl v druhé polovině 19. století mezi evropskými Židy. Hlavním cílem jeho představitelů bylo a je přesídlení Židů do Izraele a vybudování a udržení nezávislého židovského státu.
9. Orientální Židé (Mizrachim) přicházející z východních arabských zemí.
10. Drúzové jsou etnicko-náboženskou komunitou v oblastech horského Libanonu, Izraele, Jordánska, Sýrie a Turecka. Jsou chápáni jako na islámu nezávislé vyznání a samostatná etnická komunita. Zvenčí je jejich učení značně utajováno. Drúzové jsou loajální vůči státu Izrael a někteří dokonce slouží v izraelské armádě.

Prameny a literatura:

- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona.* 1985. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost.
- Čejka, Martin 2008: *Izrael a Palestina*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu Barister and Principal.
- Dvořák, Milan 2008: *Židovské folklorní tance v současném Izraeli*. Bakalářská práce. Praha: Husitská teologická fakulta UK.
- Lapson, Dvora 1996: In *Ancient Israel* [část hesla Dance]. In: *Encyclopedia Judaica*. Jerusalem: Keter Publishing House Jerusalem Ltd., sl. 1262–1264.
- Ingber, Judit Brin 2011: *Seeng Jewish And Israeli Dancing*. Detroit: Wayne State University Press.
- Johnson, Paul 1995: *Dějiny židovského národa*. Řevnice: Rozmluvy.
- Krupp, Michael 2010: *Osmnáct století Izraele*. Praha: Nakladatelství P3K.
- Nosek, Bedřich – Damohorská, Pavla 2005: *Úvod do synagogální liturgie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Oesterley, William Oscar Emil 1923: *Sacred Dance In The Ancient World*. New York: Dover Publications, Inc. Mineola, s. 36–44.
- Newman, Jaakov – Sivan, Gavriel 2004: *Judaismus od A do Z*. Praha: Sefer.
- Ronen, Dan 1994: Fifty Years of Israeli Folk Dancing 1944–1994. *Israel Dance*, vol. 4, s. 121–123.

„VLÁDA PADLA! VLÁDA PADLA! KTOŽE NOVÝ POSTAVÍ?“

Václav Hrníčko a Bohuslav Beneš v práci *Nápisy v ulicích* (1993) hovorí o ústnych dejinách, ktoré vznikajú v „ľude“ popri dejinách oficiálnych. V súčasnosti sú zastúpené anekdotami, fámami, klebetami a autori k nim radia aj nápisy na stenách, ktoré sú hlavnou témou uvedenej publikácie. Venujú sa prelomovým rokom 1968 a 1989, teda udalostiam významným pre našu históriu. Dianie na politickej scéne, ktoré na Slovensku prebehlo počas jesene 2011, neašpiruje na zápis do učebníc dejepisu (i keď to necháme posúdiť historikom). V podstate je bežným chodom v demokratických kraji-

nách – vlády sa zostavujú, vládu a niekedy predčasne končia. No i napriek tejto historickej „bezvýznamnosti“ koalíčná kríza, otázka ne/prijatia navýšenia eurovalu a následný pád vlády Ivety Radičovej¹ dlhšiu dobu držali v napätí nielen samotných politikov, ale aj občanov, ktorí sa o dianie zaujímali. Po páde vlády sa časť tohto napätia transformovala a filtrovala v podobe humoru, ktorý sa začal rýchlo šíriť a komentovať situáciu.

Atmosféru na Slovensku som mala možnosť pozorovať len nepriamo, cez internet a sprostredkovane cez niekoľko málo informátorov. V priebehu hlasovacieho dňa (utorok 11. 10. 2011) som sledovala internetové novinové stránky, na ktorých boli priebežne aktualizované informácie o vývoji situácie v rokovacej sále Národnej rady. Okrem týchto oficiálnych komentátorov som sledovala i reakcie ľudí na Facebooku a ďalších internetových portáloch. Zjavné napätie bolo filtrované v podobe statusov, a to v rôznych formách. Ako jedna z prvých reakcií, ktorá sa objavila, bola základná otázka: „*Tak čo, padne alebo nepadne?*“² Pod ňou sa počas dňa hromadili odpovede (celkom 10), zakončené „tak, a padla.“ Časť ľudí dávala svoje postoje najavo komentármi. Tie sa dajú rozdeliť na dve skupiny: 1. emocionálne – zastúpené nadávkami, citovo zafarbenými vyjadreniami („*sleduje dianie na pieskovisku a od tých nervov všetko pulíruje*“);³ 2. racionálne, ktoré pozostávali z obhajoby a vysvetľovania osobného názoru na vládnu krízu a euroval. Zaradenie problematiky statusov na sociálnych sieťach do oblasti záujmu folkloristiky je na dlhšiu odbornú diskusiu. Tento fenomén využívam hlavne na ilustrovanie atmosféry a nálad ľudí. V jednom prípade sa stal status spúšťačom protofolklórnych mechanizmov, čo minimálne poskytuje podnet na spomínanú diskusiu. Počas hlasovacieho dňa sa do médií (hlavne do bulvárnej tlače) prepracovala fáma/klebeta o užívaní drog jedným z politických predstaviteľov. Táto téma nie je nová, v minulosti sa už počas tohto vládneho obdobia riešila a stala sa

aj objektom vtipov. V tomto napätom období ju obnovil verejný status na Facebooku jedného z hovorcov.

Na druhý deň (streda 12. 10. 2011), kedy už bolo rozhodnuté, sa na sociálnych sieťach a na webových stránkach denníkov začali objavovať vtipy a ďalšie doklady „ľudovej tvorivosti.“ Napätie z predošlého dňa sa kryštalizovalo (aj) do humoru, ktorý glosoval už jasnú situáciu. Mal rôznu formu, pre potreby tohto príspevku som si ho roztriedila na štyri skupiny – slovesné vtipy, obrázkový humor, parafrázy a autorská tvorba. Vo všetkých boli objektmi a postavami koalíční predstavitelia na čele s Richardom Sulíkom a Ivetou Radičovou, „vláda“ ako zhrňujúca, ale presne vymedzená skupina a Gréci. V menšom počte sa objavil Robert Fico, raz nemecká kancelárka Andrea Merkelová a francúzsky premiér Nicolas Sarkozy. Pri tvorbe slovných vtipov boli využívané tradičné postupy komiky v anekdote – spájanie na prvý pohľad nesúvisiacich vecí a protikladov, neočakávaná pointa, absurdnosť, slovné hračky atď. (Freud 2005: 17). Čerpali z rôznych reálií, objavili sa inšpirácie z reklám, obchodu („*Viete prečo padla slovenská vláda? Lebo v Lídli je grécky týždeň!*“);⁴ staršie politické, spoločenské témy („*Celá kríza sa skončí 21. decembra 2012, kedy podľa majského kalendára nastane koniec sveta. Preto treba rokovať s Majským,*“⁵ kým je na slobode, lebo ak odmietne zmeniť kalendár, nielen ľudstvo ako také, ale dokonca aj národná rada aj s predsedom skončili...“);⁶ historické udalosti („*Keď k nám v roku 863 prišli Konštantín a Metod, tak to sme ešte nevedeli, že si po 1148 rokoch Grécko vyúčtuje cestovné a diéty aj s úrokmi.*“)⁷ V druhej ukážke sa popri súčasnom dianí a starších spoločenských udalostiach objavuje aj naša budúcnosť zastúpená mayským kalendárom a jedným z jeho výkladov.

V súčasnosti sú zrejme najrozšírenejšou formou humoru v rámci internetu obrázkové vtipy. Dôvod môžeme hľadať vo vizuálnej forme. Žánrová škála takých-

to vtipov je široká. Nachádzame medzi nimi kreslené vtipy, fotografické koláže, fotografie doplnené textom alebo kresbou.⁸ Pomocou týchto techník sa dávajú objekty do nových kontextov, prelínajú sa s inými oblasťami kultúry (napr. film, televízia, reklama). V týchto nových súvislostiach vyvolávajú pobavenie. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že autorstvo takýchto vtipov bude ľahšie dohľadateľné, pretože ich tvorbu musel niekto venovať konkrétny čas, musel ovládať prácu v konkrétnych počítačových programoch a nakoniec ich musel sám začať šíriť. No iba menšia časť je podpísaná. Anonymita v priestore internetu, rýchle šírenie mnohými smermi, možnosť preberania útvarov z iných krajín a ich následné úpravy na naše prostredie – to všetko sú viac či menej vlastnosti a mechanizmy príbuzné s tými, ktoré nachádzame pri štúdiu ľudovej slovesnosti.

Samostatnú skupinu, ktorá sa objavila ako reakcia na politické dianie, tvoria parafrázy ľudovej slovesnosti, filmových dialógov, odvolávky na televízne reklamy a pod. Ako prvá sa ponúka pieseň *Pec nám spadla*:

*Vláda padá, vláda padá,
ktože nám ju postaví?
Radičová na to nemá
a Sulík to nespraví.
Ostáva to na Ficovi,
ten má veľkú papuľu.
Čo sa stane, nikto nevie,
Slovač padá na hubu...⁹*

Po zámene slov sa uchováva rytmus piesne a zároveň pôvodný text obsahuje motívy pádu a opätovného postavenia. Využitá bola tiež jedna z živých poverových predstáv: „*Padá vláda. Želaj si niečo.*“¹⁰ Parafrázovaný bol aj dialóg z filmu *Císařův pekař – pekařův císař* (réžia Martin Frič, 1951): „*Padla vláda, mí rád-cové,... padla vláda Vaše veličenstvo, konečně padla !!*“¹¹

Humor sa objavil i v reakciách, ktoré sa kvôli forme nedajú zaradiť k žiadnemu sledovanému slovesnému či protofolklor-nému žánru. Jedná sa hlavne o humorné

konštatovania, absurdné reakcie, odpovede a pod.: „*Na druhu stranu, nic vazne sa nestalo. Padla len vlada. To neni, jak keby zomrel dajaky hokejista.*“¹² Medzi odpoveďami na anketovú otázku *Kto je podľa vás zodpovedný za pád vlády?* sa objavovali odpovede *Majka z Gurnu* (mimozemšťanka, postava zo seriálu *Spadla z oblakov*, 1978), „*podľa mňa Broňa. DÍKY BROŇA!*“ (prebraté z televíznej reklamy, fráza sa v roku 2011 stala obľúbenou súčasťou bežnej neformálnej komunikácie), trikrát sa objavila odpoveď *Šmajdova mama* (Miroslav Šmajda – finalista speváckej súťaže Československá SuperStar 2009) a pod.

Poslednú skupinu, ktorú som si vyčlenila, je autorský humor. V tejto problematike by sa dalo sledovať niekoľko procesov, napríklad samotná postava politického humoristu, proces folklorizácie autorského vtipu a opačný proces, pri ktorom autor vo svojej tvorbe využíva „ľudový“ materiál. Vzhľadom na náročnosť, ktorú by takýto výskum vyžadoval, a na jeho následný rozsah sa obmedzím iba na mechanizmy šírenia. V spomínanom období sa šírili najmä karikatury Martina Šútovca (Shooty) a krátke video *Ďakujeme smradi!* od Sama Trnku a Lukáša Kodoňa. Všetci traja pôsobia v denníku SME, v jeho tlačenej alebo v internetovej podobe. Šírenie prebiehalo v rámci sociálnych sietí a cez emaily, preberaním internetových odkazov karikatúr a videa, na ktorých boli uverejnené. Mechanizmus je rovnaký ako pri šírení neautorských vtipov. Zaujímavá je otázka motivácie šírenia. V prvom rade je to akési stotožnenie sa s obsahom a odkazom autora. Opäť môžeme nájsť paralelu so slovesnou aktivitou – rozprávač do svojho aktívneho repertoáru preberá ten materiál, ktorý uzná za hodnotný a ten ďalej šíri. Zaujímavosťou a takisto aj motiváciou (vzťahuje sa na veľkú časť internetovej komunikácie) môže byť snaha získať symbolické uznanie. Publikum ocení rozprávača anekdoty smiechom, príspevky na internete môžeme ohodnotiť spôsobom, ktorý provider stránky umožní („like“ na Facebooku, hodnote-

nie diskusných príspevkov na portáloch novín a pod.) Symbolické uznanie autor príspevku získava, čím viac pozitívneho ohodnotenia dostane, a nezáleží až tak na tom, či je jeho vtip/reakcia prebratá z iného zdroja, alebo je jeho vlastná.

Politická anekdota je typická svojou životnosťou. Vzniká rýchlo po konkrétnej udalosti. Šíri sa počas obdobia, kedy je téma v spoločnosti aktuálna a istú dobu po tom. Z aktívnych repertoárov sa preto vytráca rýchlo. Dôvodom je práve strata aktuálnosti – starý vtip už nepobaví, nie je zaujímavý, všetci ho poznajú. Prvé vtipy reagujúce na pád vlády sa objavili už v noci z 11. na 12. 10. Posledný vtip, ktorý som zachytila, je z dňa 14. 11. 2011, teda viac ako mesiac po samotnom rozpade vlády (*Rozbili sme Rakusko-Uhorsko. Rozbili sme ZSSR. Rozbili sme Česko-Slovensko. Nejaka EU nam predsa nebude robiť problémy!*)¹³ Pri ňom nie je jednoznačné, či reaguje na jesennú vládnú krízu. Neobsahuje žiaden konkrétny odkaz na osobu alebo udalosť, a mohla by byť aplikovateľná aj na české prostredie. Spojitosť môžeme hľadať len v tom, že naše prípadné nepriate navýšenia eurovalu bolo vnímané ako ohrozenie samotnej existencie menovej eurozóny a Európskej únie. Posledný vtip dokladá krátku životnosť politických anekdot a zároveň možnosť ich prispôsobovania, variovania, potenciálneho znovuoživenia. Stačí tieto slová vložiť do úst konkrétnej politickej osobnosti a vtip dostáva nové súvislosti. Vzhľadom na pretrvávajúcu finančnú krízu v Európe je možné, že sa s ním čoskoro stretne opäť.

Udalosti na slovenskej politickej scéne, ktoré sa odohrali na jeseň 2011, dali možnosť nahliadnuť do života politickej anekdoty. Zároveň poskytli pohľad na svojich tvorcov, nositeľov a šíriteľov. Smiech cez slzy, zosmiešnenie moci a jej symbolická degradácia v humore poskytli filtráciu napätia, hnevu, nespokojnosti, bezmocnosti ovplyvniť udalosti a zároveň vedomia o kúsku vlastnej viny. Veď keď sme si ich upiekli, tak si ich aj zjedzme.

Eva Šipőczová

Poznámky:

1. Koalícia pod vedením Ivety Radičovej (SDKU – DS) mala v parlamente prijať rozhodnutie o navýšení eurovalu – finančná podpora pre krajinu EU najviac ohrozené ekonomickou krízou. Koaličná strana SaS Richarda Sulíka bola zásadne proti, i po týždňoch rokovanií a hľadania kompromisu. Hlasovanie bolo spojené s hlasovaním o vyslovení dôvery vláde. Počas hlasovania 11. 10. 2011 návrh na prijatie navýšenia eurovalu, a teda aj vyslovenie dôvery vláde, nebol prijatý, kvôli chýbajúcim hlasom poslancov zo SaS. Z opozičných strán hlasy tiež neprišli. Vláda sa rozpadla. Na nasledujúcom hlasovaní (13. 10. 2011) o navýšení eurovalu návrh prešiel, pretože ho podporila opozičná strana Smer – SD na čele s Robertom Ficom. Porov. „Euroval a pád vlády.“ *SME.sk* z dňa 12. 10. 2011.
2. Citácie od informátorov uvádzam v presnom znení, v akom som ich nazbierala. Ml, 11. 10. 2011 (zdroj: Facebook).
3. JŠ, 11. 10. 2011 (zdroj: Facebook).
4. DB, 17. 10. 2011, prišlo mailom. Nazbierané štyri verzie.
5. Podnikateľ, ktorý bol odsúdený za tunelovanie skrachovaných nebankových subjektov SR v deväťdesiatych rokoch 20. storočia.
6. joZCo. 2011: „17.10.2011-18:20:43“ *Kyberia.sk* [online] [cit. 14. 10. 2011]. Dostupné na: <<http://kyberia.sk/id/6278066/>> [logovaný prístup].
7. MH, 19. 10. 2011, prišlo mailom.
8. Vzniklo niekoľko ustálených vizuálov/foriem, ktoré sú dokola využívané a obmieňané podľa potreby.
9. „Pád vlády niektorí zobrali s humorom: Takéto vtipy ste nám poslali.“ *topky.sk* [online] z dňa 14. 10. 2011.
10. MŠ, 2. 11. 2011, prišlo SMS počas noci z 11. na 12. októbra. Obdoba kolovala aj v septembri 2011. V Rusku havarovalo lietadlo s hokejovým tímom. Spoločne s ruskými hokejistami zahynul aj slovenský a traja českí. „Padajú hviezdy, želaj si niečo.“
11. VTV, 13. 10. 2011, zdroj Facebook.
12. wo_wa. 2011: „12.10.2011-0:02:14.“ *Kyberia.sk* [online] [cit. 12. 11. 2011]. Dostupné na: <<http://kyberia.sk/id/6267973/>> [logovaný prístup].
13. MH, 14.11.2011, prišlo mailom.

Pramene a literatúra:

Beneš, Bohuslav – Hrnčíko, Václav 1993: *Nápis v ulicích*. Brno: Masarykova univerzita.

Freud, Sigmund 2005: *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

„Euroval a pád vlády.“ *SME.sk*, 12. 10. 2011 [online] [cit. 9. 11. 2011]. Dostupné na: <<http://ekonomika.sme.sk/tema/pad-vlady/?st=7>>.

„Pád vlády niektorí zobrali s humorom: Takéto vtipy ste nám poslali.“ *topky.sk*, 14. 10. 2011 [online] [cit. 19. 11. 2011]. Dostupné na: <http://www.topky.sk/cl/100278/1289022/Pad-vlady-niektor-i-zobrali-s-humorom-Taketo-vtipy-ste-nam-poslali#disqus_thread>.

KRASLICE ANNY RUSOVÉ

Zdobení velikonočních vajíček je záležitostí lidí různých generací a různých společenských vrstev, žen, mužů, dětí. Různý je i způsob osvojování této dovednosti. Škála příležitostí k tomu je široká. Jak ukázaly naše výzkumy, zájem podnítila a získání potřebných informací umožnila i návštěva výstavy či náhodný kontakt s osobou zabývající se zdobením kraslic.

Tak se setkala s kraslicemi, které se jí staly natrvalo životní zálibou, Anna Rusová (*1928) z Červeného Kostelce, povolá-

Anna Rusová. Foto E. Večerková 2011.

ním úřednice v textilním podniku. Asi v roce 1957 se seznámila s učitelkou Vlastou Horákovou z Přerova, která pobývala v Červeném Kostelci na návštěvě u příbuzných a ve chvílích volna polepovala vejce slámou.¹ Annu Rusovou to zaujalo a po několika dní sledovala postup zdobení, výběr a zpracování slámy. Osvojila si techniku i základní dekory a kraslice pak vytvářela pro okruh známých a příbuzných a po dva roky, spolu s Horákovou, je dodávala do pražské Zadruby.

V dětství, které prožívala v osadě Kvíčala u Červeného Kostelce v početné a chudobné rodině (otec pracoval jako tovární dělník) se velikonoční vejce pro chlapce za pomlázku (*dynovačku*) barvila v odvaru ze slupek cibule či z obalů od cikorky, příp. zdobila otisky rostlinných částí, jak to uměla i Annina matka.

Anna Rusová používá ječnou slámu; v době, kdy ječmen dozrává, odšťahuje stébla, a to jejich horní část, jak říká *dvě až tři kolínka pod klasem*. Z vyhlazeného stébla vyděluje špendlíkem proužky o různé šířce, z nichž pak vystřihuje segmenty potřebné k vytváření dekoru.² Pro její styl je příznačná bohatá zásoba motivů a preciznost provedení dekoru. Rostlinné a geometrické kompozice sestavuje z nastříhaných trojúhelníků, kosočtverců, pásků i obličejů koleček a srpků, vyrážených z proužku slámy průbojníkem, jak to kdysi viděla u Vlasty Horákové. Od ní převzala motiv hvězdy, obilného klasu, granátového jablíčka i květinových sestav. Zpočátku se držela vzorů viděných a přejatých, ale jak svou práci zdokonalovala po technické stránce, rozvinula motivický fond o nové prvky (např. mřížku). Dekor větších hvězdicových kompozic postupně rozšířila o vzory stříhané z tenkých proužků slámy, takže na skořápce slepičího vejce najde své místo 600–1000 dílků slámy.

Kraslice Anny Rusové jsou dvojího druhu. Na výdunkách barvených v odvaru z cibulových slupek sestavuje ze stříhaných segmentů velké, převážně hvězdicové vzory na protilehlých stranách vejcové výduti (tyto kraslice má za tradiční a tak je

i nazývá). Na skořápkách barvených štět-
cem vytváří drobnokresebný dekor, a to
i z prvků, vyražených průbojníkem; pře-
devším květinové kompozice a mřížku.
Plochu vejce dělí v poledníkovém směru
do polovin, třetin a čtvrtin proužkem slámy
i ornamentálním pásem, do výsečí umís-
tuje střídavě členité hvězdy, motiv květin,
mřížku. Do kyticových kompozic používá
i slámu barvenou v běžných potravinář-
ských barvách, anebo si barevnost slámy
sama upraví: když se sláma dlouho va-
ří v cibulovém odvaru, zhnědne. Pracuje
i se slámou přirozeně zbarvenou, narůžo-
vělou, kterou nalézá na konci stébela pod
klasem a ve florálním vzoru kombinuje se
slámou se stříbrným a zlatavým leskem.
Na kraslicích Anny Rusové uvidíme i dvo-
jí zbarvení vejce – černý nebo modrý pruh
v bordovém fondu, červený příčný pás
v černém fondu. Škála variací na kras-
licích druhého typu (nazývá je *salonní*)
je co do motivů a kompozic neobyčejně
široká, zrcadlí se v tom autorčina nápa-
ditost a vynalézavost, podmíněná doko-
nalým zvládnutím techniky; řečeno jejími
slovy „*zabraňte nápadu, když vám nedá
pokoj a nutí vás to zkusit*“! A tak jsou tu
(asi od poloviny devadesátých let 20. sto-
letí) i kraslice s ornamentem z barevných
dílků slámy na bílé půdě, které Anně Ru-
sové připomínají výšivku na krojích. De-
kor ze slámy uplatňuje také na pozván-
kách a gratulačních lístcích.

Záměr ponechat si určité vzory pro
reprízu i obměnu, získání kraslic od
osob zabývajících se stejnou činností,
a zejména potřeba prezentace kraslic
na četných výstavách vedly Annu Ru-
sovou k vytváření vlastní sbírky. Mnohé
další kraslice, a jsou to jedinečné kusy,
získala při svém pobytu v zahraničí, kde
předváděla v letech 1998–2009 své umě-
ní (Dánsko/Haarlev, Německo/Berlin,
Hannover, Bad Lippspringe, Švýcarsko/
Lyss, Hüttikon, Polsko/Krakov aj.). Po tři
sezóny se zúčastnila prestižního výstav-
ního „trhu na velikonoční vejce“ ve měs-
tě Lyss u Bernu (*Lysser Ostereier Märkt*).
Umění Anny Rusové se dostalo řady ve-
řejných ocenění.³

Po více než třicet let, od konce sedm-
desátých let 20. století, seznamuje Anna
Rusová se zdobením kraslic slámou dě-
ti z Červeného Kostelce a okolí a za tu
dobu, jak počítá, jich přibýlo už na dvě
stě. Zpočátku si je zvala k sobě do do-
mu, potom je učila v místní Lidové ško-
le umění. Zaujala svým uměním i učně.
Mnoha jejím žákům se dostalo ocenění
na celostátních soutěžích „o nejkrásně-
ší kraslici“ dětí a mládeže, pořádaných
od roku 1979 v Libotenicích na Roud-
nicku, ve Veselí nad Moravou, v Roud-
nici nad Labem, v Praze. Ve spolupráci
s různými spolky organizuje Anna Ru-
sová jarní výstavy, na nichž prezentuje
kraslice své, svých žáků i exponáty ze
své sbírky. Spolupracuje na výstavách
a kurzech *Klubu lidové tvorby* v Hradci
Králové. Práce s dětmi a výstavy mě-
ly a mají širokou odezvu v regionálním
tisku. Tak se s Annou Rusovou rozšířily
ve východních Čechách kraslice zdo-
bené slámou, jimž se dostalo už koncem

19. století přízviska *hanácké*⁴ podle kra-
je, kde jsou doloženy, a dostaly se do šir-
šího povědomí veřejnosti.

Nejen kraslice jsou zálibou Anny Ru-
sové. Přirozený talent pro slovo vyjadřu-
jící dění myslí, pocity, prožitky, názory, ji
přivedl k literární činnosti, k poezii; něko-
lik jejích básní bylo zveřejněno v básnic-
kém almanachu.⁵

Pro bádání o lidové tradici v minulos-
ti i současnosti je důležité poznání způ-
sobů a cest jejího šíření i jejích proměn.
Příspěvkem k tomu je i případ novodo-
bé kraslicové tradice ve východních Če-
chách.

Eva Večerková

Poznámky:

1. Vlasta Horáková získala tuto dovednost
u V. Liškové z Přerova (učitelky ručních
prací) a B. Procházkové z Chropyně, kte-
ré obě se tím zabývaly.
2. Vyfouknutá vejce natírá acetonovou bar-
vou v odstínech tmavočervené (bordó),

Kraslice A. Rusové z let 2010–2011. Foto E. Večerková 2011.

černé, tmavozelené, dílky slámy nalepuje na skořápku lepidlem Herkules nebo bezbarvým nitrolakem. Skořápky barví také tradičním způsobem, v odvaru z cibulových slupek.

3. Kraslice Anny Rusové byly oceněny Čestným uznáním v soutěži o nejkrásnější kraslici ve Zlíně (tehdy Gottwaldov) v roce 1970, titulem *Pracovník lidové umělecké tvorby* ji jmenovalo Ministerstvo kultury (1980), v roce 1999 získala ocenění *Mistr lidové umělecké tvorby* od Asociace malířek a malířů kraslic, již je členkou. Je nositelkou vyznamenání *Zlatý kolovrat* (2002), kterou Rada Královéhradeckého kraje každoročně oceňuje tvůrce v oboru tradičních lidových řemesel. Na kraslicových soutěžích obdržela řadu diplomů za výkon dětí a mládeže.
4. Poprvé Josef Klvaňa: *Kraslice moravské* (Český lid 2, 1893, s. 485).
5. *Len kvete modře. Almanach úpických básníků čtyř generací*. Vydal Klub přátel bratří Čapků a města Úpice, b. d.

OLGA DANGLOVÁ JUBILUJE

V nedávnej dobe oslávila dlhoročná vedecká pracovníčka Ústavu etnológie SAV v Bratislave Olga Danglová významné životné jubileum. Avšak je nanajvýš nepravdepodobné, že niekoho kto nepozná jej „osobné údaje“, vôbec môže napadnúť, že má dočinenia s jubilujúcou sedemdesiatničkou (* 24. 9. 1941). Životná púť jublantky k jej súčasnej pozícii v akademickej sfére nebola ani priamočiara, ani jednoduchá. Podobne ako pre mnohých iných príslušníkov povojnových generácií s „kádrovými problémami“, ani pre Olgu nebolo ľahké dostať sa na štúdium humanitného odboru. Aj keď išla okľukou cez zdravotníctvo, priťahovala ju predovšetkým oblasť umeleckej tvorivosti. Po ukončení štúdia a nástupe do Národopisného ústavu SAV v roku 1968 sa preto orientovala na oblasť ľudového výtvarného umenia. Počas nasledujúcich štyroch desaťročí vedeckej práce si však postupne priberala do spektra svojich od-

borných záujmov aj ďalšie témy a problémové oblasti; niektoré témy ľudového umenia problémovo rozširovali a precizovali, iné jubilantku posúvali do úplne odlišných sociálnovedných dimenzií.

Uzatvárajúce sa dielo Olgy Danglovej špecifickým spôsobom vyjadruje vývoj disciplíny – momentálne označovanej ako etnológia a v čase mladosti jubilantky ako etnografia alebo národopis – počas poslednej tretiny 20. a v úvode 21. storočia. Samozrejme vývoj jej lepšej, t.j. tvorivejšej, inovatívnejšej, intelektuálne nápaditejšej a čitateľsky príťažlivejšej, a tak aj menšinovej časti.

Ako mnohých iných príslušníkov národopisnej generácie narodenej v štyridsiatych rokoch, ani Olgu Danglovú neminula mnohoročná participácia na kolektívnych dielach, predovšetkým na *Etnografickom atlase Slovenska* a *Encyklopédii ľudovej kultúry*, čo nepochybne odčerpalo veľa jej tvorivého času a energie. Ale na rozdiel od mnohých iných táto časovo istotne náročná práca nezasadila jej tvorivosti ani vedeckú zvedavosť, ktoré ju neustále posúvali nielen k novým témam, ale aj k objavovaniu nových vedeckých problémov a inovatívnych prístupov. Danglovej vedecké dielo je prepojením medzi klasic-

kým národopisným prístupom, založeným na tzv. záchrannom výskume a metodológii z prelomu 19. a 20. storočia, a úsilím o antropologizáciu post-národopisu, spojeným s vedeckým záujmom o dynamické procesy, ktoré dramaticky menia život dnešných generácií. V prípade jubilantky je pozoruhodné, že tento vývojový oblúk nie je rozkročením medzi jej ranými a neskorými prácami. Nakoniec časové úseky medzi vydaním reprezentatívnej publikácie *Dekor symbol* (2001), monografiou o transformácii poľnohospodárstva *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektívy rozvoja* (2006) a monografiou o roľníckej výšivke *Výšivka na Slovensku* (2009) tvorí iba niekoľko rokov. Takáto tendencia v jubilantkinej odbornej produkcii sa dá sledovať aj na stránkach vedeckých časopisov a zborníkov prakticky od sedemdesiatych rokov. O. Danglová sa týmto svojím prístupom výrazne odlišuje od väčšiny príslušníkov svojej generácie, ktorá nebola ochotná či schopná odpútať sa od charakteru odborovej metodológie, obsiahnutej v prednáškach ich univerzitných pedagógov, resp. ešte v odborných prácach učiteľov týchto ich pedagógov. A zároveň aj od tej časti ponovembrovej generácie spoločenských vedcov, ktorá už mala možnosť (a treba dodať, že zároveň aj záujem) nasávať inšpiráciu na zahraničných univerzitách, čo samozrejme výrazne formuje aj jej metodický a teoreticko-metodologický pohľad na spoločenskovedné bádanie.

Po nástupe do SAV sa absolventka štúdia národopisu Olga Danglová zamerala na problematiku ľudového umenia. Svoje odborné záujmy v priebehu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov rozširovala na oblasť výtvarnej kultúry slovenského vidieka a všeobecne materálnej kultúry. Už v tomto období boli jej štúdie výtvarnej kultúry socialistických vidiečanov na Záhorí ľahko identifikovateľné v záplave zväčša fádnych deskriptívnych časopiseckých a zborníkových príspevkov orientovaných na klasifikáciu etnografického materiálu; a to vďaka originalite jej bádateľského prístupu a svie-

žosti jej autorského štýlu. Danglovej dizertačná práca z roku 1980 sa tematicky venovala estetike a výtvarnej kultúre dediny na Záhorí. Súbežne sa však popri klasickom záujme o tradičnú výtvarnú kultúru a o výtvarnú kultúru socialistickej dediny zaujíma o produkciu neprofesionálnych a insitných umelcov. Najmä niektoré jej štúdie na túto tému z deväťdesiatych rokov sú veľmi originálne a čitateľsky atraktívne.

Politická zmena roku 1989 vniesla nový tematický a problémový rozmer aj do jubilantkiných vedeckých záujmov. Ohlasovateľkou začiatkov nového prístupu k uchopeniu problémov slovenskej dediny 20. storočia bola jej štúdia zo začiatku deväťdesiatych rokov *Modernizácia alebo de-modernizácia roľníckej ekonomiky* (1992), zamýšľajúca sa nad tým, nakoľko boli dramatické zmeny meniace život na vidieku v tomto období jeho modernizáciou, alebo demodernizáciou. Sledujúc aktuálny socio-ekonomický vývoj postsocialistickej spoločnosti obracia bádatelka svoju pozornosť na transformáciu socialistického štátneho aj kolektivizovaného poľnohospodárstva, na transformáciu jednotlivých roľníckych družstiev, privatizáciu, na proces formovania sa novej vrstvy agropodnikateľov. A na dopady, aké mal/má tento proces na život postsocialistického vidieka, vrátane fenoménu ruralizácie chudoby a jej špecifik v niektorých sociálnych skupinách žijúcich na vidieku. Popri viacerých časopiseckých a zborníkových príspevkoch sústreďuje jubilantka výsledky takto orientovaných výskumov v jednej kolektívnej a jednej autorskej monografii.

Nemožno nespomenúť ani ďalší aspekt akademickej kariéry Olgy Danglovej, ktorý sa viaže k jej práci v Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, a predovšetkým jej zvolenie za predsedníčku tejto spoločnosti krátko po prevrate v roku 1990. Počas obdobia nasledujúceho po odstránení totalitného modelu riadenia akademických inštitúcií zastávala opakovane pozíciu predsedníčky, resp. podpredsedníčky Vedeckej rady Ústavu etnológie SAV. Popri organizačnej práci

v akademických štruktúrach sa angažovala aj vo folklórnom hnutí.

Jubilantka doteraz prežila naozaj naplnený vedecký život; pre charakterizáciu jeho odborného zamerania je možné ho metaforicky zaradiť niekde do tematického priestoru medzi renesančnú výšivku a transformáciu kolchozov. Do ďalších rokov by sme jej chceli zaželať popri pevnom zdraví a osobnom a rodinnom šťastí hlavne to, aby svojou nápaditosťou, originalitou a šarmom aj naďalej obohacovala naše životy.

Juraj Podoba

JIVITNÍ JUBILEUM MILOŠE TOMANDLA

Životní jubileum pracovníka Ústavu etnologie FF UK v Praze a vědeckého redaktora časopisu Acta Ethnologica Pragensia PhDr. Miloše Tomandla (*11. února 1952) je dobrou příležitostí k připomenutí jeho odborné a pedagogické práce, v jeho případě o to významnější, že jde o dlouhodobého redaktora odborných časopisů, příležitostných publikací a sborníků Ústavu etnologie.

M. Tomandl nastoupil do Ústavu etnologie FF UK (tehdy katedra etnografie a folkloristiky) v roce 1986 jako odborný asistent se zaměřením na etnologii sociálních skupin. Když se v polovině devadesátých let ujal ediční práce na sborníku *Česká lidová kultura a střední Evropa* (1996), zřejmě sám netušil, že tato příležitost ho předurčí k další editorské činnosti a výrazně poznamená jeho profesní dráhu. Jubilant už tehdy prokázal své pracovní přednosti: přesnost, systematickosti, smysl pro detail, důslednost a nesmlouvavou náročnost, zároveň však zdvořilost k autorům textu. A tak bylo samozřejmostí, že v roce 1998 mu byla svěřena redakce v té době ústředního sborníku Ústavu etnologie *Studia ethnographica* (později přejmenován na *Studia ethnologica*). Editor dokázal kolem sebe soustředit skupinu pravidelných přispěvatelů, kterou systematicky rozšiřoval zejména z řad mladých a zahraničních autorů. Sborník začal být připravován do tisku s půlroční pravidelnou frekvencí (vycházel však podle možnosti vydavatele nepravidelně). Když v roce 2009 vedení fakulty v čele s děkanem M. Stehlíkem naznačilo možnost reorganizovat sborník v recenzovaný časopis, byl to opět M. Tomandl, kdo se ujal organizace této zásadní změny. Navrhl složení mezinárodní redakční rady a zajišťoval kontakt s autory i recenzenty. Značně se podařilo rozšířit síť přispěvatelů. Je potěšitelné, že jsou mezi nimi zahraniční autoři, doktorandi, nadaní studenti i autoři z příbuzných oborů.

Jubilantova publikační činnost přesahuje organizaci uvedených sborníků. Na edičním úseku bylo záslužné sestavení několika informativních příruček o studiu etnologie, např. *Informatorium* (2003), *Compendium Ethnologicum* (2006), *Institute of Ethnology: Information* (2006), v nichž byl zároveň podán profil ústavu a hlavní směry a výsledky vědecké práce. Opomenout nelze ani sborníky vydané u příležitosti konferencí, např. *Česká lidová kultura a střední Evropa* (1996), *Etnologické inspirace* (1997), *Etnologie*

a kuriozity (2006). Užitečná je také *Bibliografie diplomových prací* (2004) umožňující rychlou orientaci zájemcům o studium diplomových prací.

Pedagogická a badatelská činnost M. Tomandla se příkladně doplňují, a tak umožňují prezentovat v přednáškách vlastní vědecké poznatky. Hlavními tematickými okruhy jsou studium lokálních komunit v tradiční i urbánní společnosti, problematika identit a česko-německých vztahů, zejména v regionu Jihlava. Výsledky své badatelské činnosti jubilant pravidelně prezentuje nejen v domácích, ale i v zahraničních odborných médiích a na zahraničních přednáškových po-
bytech. Rozsáhlé výzkumné zkušenosti a nabyté teoretické znalosti úspěšně zúročuje při výuce předmětů Etnologie sociálních skupin, Urbánní etnologie, Metody a techniky terénního výzkumu, příležitostně pak v dalších předmětech a při organizování terénní etnologické praxe studentů.

M. Tomandl se výrazně podílí rovněž na organizační práci ústavu, jednak ve funkci tajemníka ústavu jednak jako referent pro řízení spolupráce se zahraničím v rámci programu CEEPUS. V letech 1991–1996 se zapojil také činnosti Národopisné společnosti, nejdříve jako vedoucí sekce dopisovatelů NS a v letech 1993–1996 jako člen kontrolní a revizní komise.

Přejeme jubilantovi mnoho zdraví, klid a pohodu do další odborné a ediční práce, na jejichž výsledky se těšíme.

Jan Pargač

Výběrová bibliografie prací M. Tomandla (2000–2012):

Žitý prostor a jeho subjektivizace u nositelů lokálního a regionálního vědomí. In: *Studia Ethnographica X*. Praha: Karolinum, 2000, s. 57–70 (spoluautor J. Pargač).

Cultural and Historical Aspects of Inter-Ethnic Communication: Case of Jihlava Language Island. In: *Ethnological Scripts (1990–2002)*. Prague: Institute of Ethnology, Faculty of Philosophy and Arts, Charles University, 2003, pp. 169–174.

Mechanism of Integration of Local Communities in Czech Urban Society: The Case of Prague. In: *Ethnological Scripts (1990–2002)*. Prague: Institute of Ethnology, Faculty of Philosophy and Arts, Charles University, 2003, pp. 89–96 (co-author J. Pargač).

Research of National Identity: Case Study of the Czech Republic. In: *Ethnological Scripts (1990–2002)*. Prague: Institute of Ethnology, Faculty of Arts, Charles University, 2003, pp. 175–182.

The Consciousness of Czechness and Belonging to the Czech Nation. In: *Ethnological Scripts (1990–2002)*. Prague: Institute of Ethnology, Faculty of Arts, Charles University, 2003, pp. 183–190.

The Incolat: Symbol of Membership of the Local Community. In: *Ethnological Scripts (1990–2002)*. Prague: Institute of Ethnology, Faculty of Arts, Charles University, 2003, pp. 191–198.

Krakovská „škola“ polské etnologie. Příspěvek k formování oboru na Jagellonské univerzitě. In: *Studia Ethnologica XII*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 81–96.

Tradiční lidová kultura v pracích „Pražské etnografické školy“. Praha: Ústav etnologie FF UK, 2005, 109 s.

Katedra etnologie FIF UK v Bratislavě. Reflexe minulosti a přítomnosti. In: *Studia Ethnologica XIII*. Praha: Karolinum, 2005, s. 147–159.

Etnické vztahy v kulturně-historickém kontextu. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 2006, 6, s. 32–41.

Obraz národopisců v diplomových pracích Ústavu etnologie FF UK Praha. *Národopisný věstník*, 2006, 23, s. 251–258.

List of Theses on Extra-European Themes Deposited in the Institute of Ethnology Charles University, Prague. *Annals of Náprstek Museum Praha*, 2006, 27, pp. 73–81 (co-author O. Kašpar).

Tradiční lidová architektura: *Opera Ethnologica Archivalia*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2008, 347 s.

Katedra etnologie a kulturní antropologie Univerzity ve Vratislavi. In: *Studia Ethnologica XIV*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 143–151.

K normativní dimenzi sociokulturních aktivit lokální společnosti. In: *Studia Ethnologica XVI*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 159–177.

Výzkum chorvatské národní identity. In: *Studia Ethnologica XVI*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 185–190.

Národní identita v etnometodologické perspektivě. In: *Studia Ethnologica XVI*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 51–58.

Interdisciplinární relace: Causa incolat. *Národopisný věstník* 26, 2009, č. 1, s. 170–187.

K teoretickým aspektům formování sociální identity. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2010, č. 1, s. 49–59.

K teoretickým aspektům formování sociální identity. In: *Etnické komunity v kulturní a sociální různosti*. Praha: FHS UK, 2010, s. 19–37.

Národní identita v etnometodologické perspektivě. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2010, č. 2, s. 25–32.

Interetnické vztahy v urbánním prostředí. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2011, č. 1, s. 37–56.

Mediální percepce osobnosti: MUDr. Leopold Fritz. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2011, č. 2, s. 31–44.

OLGA SKALNÍKOVÁ (1922–2012)

Tuto vzpomínku věnujeme PhDr. Olze Skalníkové, CSc. – osobnosti, jejíž tvorbu ovlivnily, kromě první světové války, snad všechny velké otřesy české společnosti 20. století. Její studia přerušila druhá světová válka a na vysokou školu nastupovala až ve svých 25 letech v roce 1947 (první rok studovala obor filozofie a estetika, od roku 1948 národopis a historie). Její vědeckou dráhu směřoval komunistický převrat v roce 1948 a odborný růst paralyzovala normalizace sedmdesátých let. Krátké období její plně tvořivé práce v padesátých a šedesátých letech ukazuje, že se jednalo o jednu z nejvýraznějších a nejschopnějších osobností české etnologie této doby. Již během studií aplikovala tehdejší etnologický přístup Karla Chotka na hornické prostředí a rozšířila spektrum etnografického výzkumu na městský terén, do něhož do té doby zaznamenáváme spíše ojedinělé kulturně historické sondy (např. Zíbrt, Winter). Spolu s Karlem Fojtíkem zavedla do české etnologie studium průmyslových regionů. Vedle Příbramska se orientovala zejména na Kladensko a následně na Ostravsko.

Odborný vzestup Olgy Skalníkové byl spojen zejména s tehdejší Československou akademií věd. V roce 1952 byla přijata do nově založeného Kabinetu pro národopis ČSAV a v roce 1954 se stala sama spoluzakladatelkou osobností Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Roku 1953 převzala redakci časopisu *Český lid* a byla jeho šéfredaktorkou do roku 1962. V letech 1956–1963 byla v Ústavu pro etnografii a folkloristiku (dále ÚEF) vedoucí oddělení současnosti, v letech 1963–1967 vědeckou tajemnicí ústavu a v letech 1967–1972 zástupkyní ředitele. Organizační schopnosti a možnost řídit vědecký kolektiv dokázala Olga Skalníková zúročit i ve vědecké práci. Kolektivní monografie *Kladensko*, kterou připravila k vydání a publikovala v roce 1959, je na svou dobu mimořádnou prací, která pečlivě a detailně mapuje konstituování a reprodukování dělnické kultury v jedné z jejích regionálních modifikací, jak se vytvořila v průběhu 19. století, a právě těsně po druhé světové válce se začala z dělnické každodennosti vytrácet. Olga Skalníková svou práci v padesátých letech předznamenal na dlouhou dobu historickou orientaci etnografického výzkumu dělnické kultury, reorientovala metodologický aparát svých předchůdců a ještě výrazněji posílila využití historie při etnografických výzkumech jevů souvisejících s městskou a industriální kulturou.

Vedle hornické tematiky se ale Olga Skalníková věnovala i dalším tématům. V šedesátých letech uskutečnila se svým manželem výzkumy v Africe a studovala Čechy v Rumunsku. V téže době se začala prosazovat na evropské etnologické scéně a publikovala též v Německu. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se frekventovaně věnovala teoretickým a metodologickým otázkám výzkumu v městských oblastech a etnografii současnosti. Možnosti zúročení její práce však limitovalo období normalizace. V roce 1972 nuceně opouští vedoucí funkce v ÚEF a v roce 1976 byl její pracovní poměr v ústavu ukončen. Získala však zaměstnání v Národním technickém mu-

zeu a zde pokračovala ve svých výzkumech hornické kultury i ve druhé polovině sedmdesátých let. V osmdesátých letech se již jako důchodkyně vedle hornictví zaměřovala i na problematiku malého města. Spolupráci s ÚEF však ani po svém odchodu v sedmdesátých letech zcela nepřerušila. Podílela se například na tvorbě kolektivní monografie *Stará dělnická Praha* (1981). Po roce 1989 Olga Skalníková svou spolupráci s ÚEF ČSAV (později AV ČR) opět upevnila. Zasloužila se především s Milenou Seckou o publikování rukopisných textů pracovníků ústavu vytvořených na základě jejich výzkumů u Čechů v Rumunsku, zpracovávala též své poznatky o českých emigrantských ženách v Libanonu.

S úmrtím Olgy Skalníkové si připomínáme generaci kontroverzních žáků Karla Chotka, kteří se profilovali na ostré kritice svých učitelů, aby si teprve postupně uvědomovali, jak mnoho s nimi mají společného. Připomínáme si generaci talentovaných a pracovitých osobností, jejichž práce má význam zejména pro

Olga Skalníková s dětmi v osadě Svatá Helena v Banátu / Rumunsko. Foto V. Scheufler 1961. EÚ AV ČR, v. v. i., inv. č. 56 135.

rozvoj etnologie v České republice, neboť vnější podmínky jim nedovolily předat své znalosti celosvětové etnologické obci. Jejich životy byly plné nečekaných zvratů a zklamání nad nedoceneným úsilím a plně nucených odchodů od rozpracovaných témat. Materiálové sběry jsou dodnes jen částečně vytěženy a čekají na zhodnocení a využití v kontextu nových oborových poznatků.

Zdeněk Uherek

Výběrová bibliografie prací O. Skalníkové:

- Život a sociální poměry horníků na Příbramsku v II. polovině 19. století. (Příspěvek k národopisnému studiu života dělníků).* Rkp. doktorská práce. Praha, 1952.
- Národopisný obraz života kladenských horníků koncem 19. a na počátku 20. století.* Rkp. kandidátská práce. Praha, 1953.
- Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti.* Praha: ČSAV, 1959.
- Hmotná a duchovní kultura rumunských Čechů. *Český lid* 49, 1962, s. 147–160 (spolu s V. Scheuflerem).
- Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii. *Český lid* 52, 1965, s. 131–143 (spolu s K. Fojtíkem).
- Rodinný a společenský život. In: *Československá vlastivěda III.* Praha: Academia, 1968, s. 212–217, 227–231.
- Die Nachbarschaft in Prager Mietshäusern am Ende des vorigen und am Anfang dieses Jahrhunderts. In: *Kontakte und Grenzen. Probleme der Volkskultur und Sozialforschung.* Göttingen: Schwartz, 1969, s. 345–352.
- K teorii etnografie současnosti.* Praha: Academia, 1971 (spolu s K. Fojtíkem).
- Die Bedeutung der Traditionen in der Bergbaukultur. *Ethnologia Slavica* 8–9, 1977, s. 203–215.
- Společenský život pražského dělnictva. In: *Stará dělnická Praha 1850–1938.* Praha: Academia, 1981, s. 52–84.
- Pět století hornického kroje.* Příbram: Hornická Příbram ve vědě a technice, 1986.
- Zhodnocení výzkumu velkoměsta v ČSSR. *Slovenský národopis* 35, 1987, s. 403–411.
- Venkovské město – centrum rekreační oblasti. In: Frolec, V. (ed.): *Venkovské město 2. Uherské Hradiště: Slováké muzeum,* 1987, s. 49–55.

České vesnice v rumunském Banátě. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992 (s J. Jechem, M. Seckou a V. Scheuflerem).

Czech women in the Lebanon (mixed marriages between Czech women and Lebanese men). In: Uherek, Z. (ed.) *Ethnic Studies and the Urbanized Space in Social Anthropological Reflections*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1998, s. 98–106.

The Foundation of the Czechoslovak Academy of Sciences in 1952 and Its Importance for Czech Národopis. In: Hann, C. – Sárkány, M. – Skalník, P. (eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle, Münster: LIT Verlag 2005, s. 171–181.

ZA KLIMENTOM ONDREJKOM

Odišiel ďalší z priekopníkov folklórného hnutia na Slovensku, choreograf, vedecký a osvetový pracovník PhDr. Kliment Ondrejka, CSc. Narodil sa 9. 12. 1929 v obci Liptovské Sliače. Po krátkom pôsobení v Ústredí národopisných a tanečných ochotníckych súborov Matice Slovenskej (1950 – 1951) študoval na Karlovej univerzite v Prahe, neskôr pokračoval v štúdiách v Bratislave na Univerzite Komenského (špecializácia národopis – dejepis). Popritom tancoval v Lúčnici.

V rokoch 1956–1959 pracoval v Osvetovom ústave v Bratislave a v rokoch 1959–2005 pôsobil v Ústave hudobnej vedy SAV v Bratislave. Špecializoval sa na tanečnú folkloristiku, venoval sa výskumu, zbieraniu a dokumentácii ľudových tancov, hier a zvykov. Rozsiahla a mnohostranná bola jeho spolupráca s ružomberským folklórnym súborom Liptov, ktorý vznikol v roku 1946. Ešte ako študent gymnázia začal v tomto súbore tančovať a spolupodieľal sa tak na formovaní jedného z najstarších folklórnych telies na Slovensku. Spolupracoval aj s ďalšími folklórnymi súbormi a skupinami (napr. so SL'UK-om) a je autorom desiatok tanečných a hrových choreografií.

V rokoch 1970–1985 inicioval spolu s Elenou Medveckou zberateľské hnutie „*Ku prameňom krásy a poznania*“. Zameriavali sa najmä na detské riekanky, hry, zábavky a zvyky. Výsledky svojich výskumov vydal v 14 zväzkoch s názvom *Deti deťom* (1974–1990). Z Ondrejkovkej bohatej samostatnej publikačnej činnosti spomeňme ešte napr. *Hry horehronských detí I.–III.* (1971), *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku* (1976), *Poviestky spod piecky* (1977), *Povesti a zvesti z dolín stredoslovenských* (1982), *Čo rozprával sváko Vajda* (2000), *Rozprávania spod Salatína* (1972), *Tanečná, hrová a zábavová bibliografia I–V.* (1991–1993, 1996) či *Malý lexikón ľudovej kultúry Slovenska* (2002). Bádateľ je tiež spoluautorom publikácie *Slovenské ľudové tance* (1991, spolu s Máriou Mázorovou). Hoci prvoradým vedeckým záujmom Klimenta Ondrejku bol výskum ľudového tanca, uverejnil aj niekoľko prác z oblasti dialektológie (*Krátky slovník nárečia slovenského liptovskosliačskeho*, 1997; *Slovník stredoslovenského nárečia z Liptovských Sliačov a okolia s pôvodmi a hniezdovaním slov*, 1998, spolu so Štefanom Cifrom).

Zatiaľ nevydaná je Ondrejкова vyše tisícstranová kniha o tanečnom a zábavovom folklóre Slovákov v Maďarsku, ako aj zbierka viac ako 40 000 slovenských ľudových prísloví. K jeho bohatej tvorivej činnosti treba prirátat' aj veľké množstvo folklórnych programov pre televíziu, rozhlas a film ako aj programy pre folklórne slávnosti a festivaly. V roku 1999 mu generálny riaditeľ Národného osvetového centra udelil Medailu D. G. Licharda za dlhoročnú aktívnu činnosť v oblasti tradičnej kultúry.

V roku 2009 boli životnému jubileu etnológa Klimenta Ondrejku venované viaceré scénické programy na festivale Východná. V auguste 2009 vyšla publikácia o chránených krajinných oblastiach Slovenska s názvom *Chránené krajinné oblasti*, ktorej autorom bol popri Jánovi Lacikovi aj vtedy osemdesiatročný Kliment Ondrejka. Ešte vo februári 2011 vyšla aj publikácia *Rekordy Slovenska*, na ktorej

sa pod vedením Klimenta Ondrejku podieľali desiatky odborníkov.

Kliment Ondrejka zomrel 19. 2. 2011 v Bratislave a pochovaný je v rodných Liptovských Sliačoch.

Miroslava Záhumenská

ODEŠEL SKLADATEL BLAHOŠLAV SMIŠOVSKÝ (1931–2011)

Je tomu už pekná rádkla let, kdy jsem se ocitl v jedné vesnici na hudebním pořadu místní dechovky. Polka *Ty falešná frajárko* rozezpívala celý sál. Když dozněla, naklonil se ke mně přes stůl muž z manželské dvojice, s níž jsem seděl u stolu a, mně, cizímu návštěvníkovi, s nefalšovanou hrdostí řekl na adresu písničky: „To je naša, slovácká!“

Ne každému skladateli se podaří vstoupit svou tvorbou do povědomí široké veřejnosti, jako se to podařilo Blahoslavu Smišovskému. Z takřka pěti set skladeb, které zkomponoval, nejedna zlidověla. Zmíněnou *Falešnou frajárku*, ale také *Zahradu Moravy*, *Pod dubňanskú horú*, *Za tichú Moravú* a mnohé další lidé rádi poslouchají z rádia či hudebních nosičů, ale ještě raději si je prozpěvují při tanci na tanečních veselících, při posezení s přáteli, doma, v zahradě, ve vinném sklepe – aniž by možná tušili, že se ty skladby „narodily“ u klavíru ve vilce v Uherském Ostrohu, kde skladatel prožil větší část svého života. Na Slovácku, zejména mezi příznivci dechovky, byl Slávek, jak ho oslovovali přátelé, osobností známou a ctěnou.

Blahoslav Smišovský se narodil v roce 1931 na Vysočině v Dolní Cerekvi; již jako klučina tloukl do bubínku v místní Konířově kapele a v deseti letech zkomponoval první skladbičku *Šípový květ*. Co jiného ho také mohlo potkat v muzikantské rodině, kde otec bubnoval a starší bratr hrál na bicí. Záhy se naučil hrát na harmoniku, na trombon a baskřídlovku, později i na basu a klavír. Po studiích na univerzitě v Brně se mu stalo osudovým vojače-

ní ve Bzenci; poznal zde svoji celoživotní lásku Věru a kraj oplývající nejen příslavným strdím, ale také lidovými písněmi a hudbymilovností jeho obyvatel. Oženil se v Uherském Ostrohu a zůstal historickému městečku na břehu Moravy věrný do posledních dní. Jako učitel působil na středních školách, na lidové škole umění i jako muzikant v četných kapelách.

Byť je Blahoslav Smišovský spojován především s dechovou hudbou, jeho tvůrčí potenciál byl mnohem širší. Psal pro dětské sbory, písně taneční i poslechové, vánoční pastorely i chrámovou hudbu, zhudebňoval poezii. Jen některé skladby sám otextoval, většinou však spolupracoval s textaři tohoto žánru, kupříkladu Václavem Babulou, Vladimírem Salčákem, Růženou Sypénovou, Marií Kolomazníkovou, Stanislavem Pěnčíkem. Osobní přátelství jej spojilo s básníky Františkem Kožíkem, který je mj. autorem textu oblíbené písně *Za tichú Moravú*, a Miroslavem Kapinusem, jehož lyrické verše zhudebňoval

Hudební skladatel a pedagog, čestný občan Uherského Ostrohu i rodné Dolní Cerekve, citlivý umělec a laskavý člověk Blahoslav Smišovský zemřel 14. listopadu 2011 ve věku osmdesáti let. Na rozloučení v Uherském Ostrohu mu 19. listopadu 2011 na poslední cestu hrála dechová hudba Mistřiňanka a velká rodina muzikantů pod taktovkou Vojtěcha Ducháčka, kapelníka Šohajky.

Jiří Jilík

VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ ČESKÉ NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI S KONFERENCÍ „ETNOLOGIE SOUČASNOSTI“

Ve dnech 21. a 22. září 2011 proběhla v Hrabyni u Opavy konference na téma *Etnologie současnosti* uspořádaná Českou národopisnou společností, která měla za cíl zmapovat současné výzkumy na poli etnologie, změny v metodách

bádání a jejich teoretických východiscích po roce 1989. Dvoudenní konferenci předcházelo valné shromáždění ČNS, na kterém se volil nový devítičlenný hlavní výbor a předseda Společnosti.

Tato vrcholová profesní organizace českých národopisců založená v roce 1891 má v současnosti statut občanského sdružení a je začleněna do Rady vědeckých společností České republiky, působící při Akademii věd České republiky v Praze. V roce 2011 si navíc připomínala 120. výročí od svého založení. Její aktivity spočívají v ediční práci, vydávání Národopisného věstníku či Zpravodaje ČNS. Při Společnosti působí Komise pro lidové obyčaje a Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení.

V rámci valného shromáždění zazněly pozdravy zahraničních hostů, příspěvky o činnosti Společnosti v uplynulých letech či o spolupráci ČNS s Ústavem evropské etnologie FF MU na projektu Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí podpořeného z prostředků ESF. Valné shromáždění bylo zakončeno společenským večerem v Obecním domě v Opavě.

Následující den byla zahájena konference, která byla rozdělena do několika tematických okruhů. Úvodní přednášku nazvanou *Vybraná témata sociální teorie v 21. století a etnografie jako výzkumný nástroj* přednesl Zdeněk Uherek. V příspěvku byly shrnuty přístupy v bádání kontinentální etnologie a angloamerické antropologie, byla přiblížena vnitřní struktura těchto oborů, zmíněna národní problematika při výzkumu. Přednášející poukázal na důležitost přeshraničních výzkumů, stejně jako na učení se metodám příbuzných oborů.

Úvodní část programu vystřídal první tematický blok nazvaný Směřování etnologie po roce 1989 a její subdisciplíny. Jiří Woitsch ve svém referátu – *Časopis Český lid v letech 1990–2010* podal stručnou sondu do historie ústředního etnologického časopisu, který během let změnil jednak svoji grafickou podobu, ale i obsahovou strukturu. Autor provedl statistické

šetření, během kterého zjistil, že ubývá počet historicky zaměřených statí a empirických studií ve prospěch teoretických příspěvků. Na druhé straně přibývá témat ze současnosti a od roku 2000 taktéž studií zaměřených na mimoevropskou problematiku. Současně bylo poukázáno na oslabení recenzní a informativní činnosti a malou autorskou kázeň.

Následující příspěvky byly zaměřeny na metodologický vývoj v bádání. Blanka Soukupová prezentovala ve svém příspěvku *Česká urbánní antropologie a antropologie etnických menšin* základní charakteristiky a směr ve výzkumech dvou subdisciplín současné české antropologie a Marta Toncrová (v zastoupení Jiřiny Kosíkové) v etnomuzikologii.

Dopolední blok konference zakončil Petr Janeček příspěvkem *Současný folklór? Výzkum soudobého slovesného folkloru v České republice v mezinárodním kontextu*. Ve svém příspěvku identifikoval aktuální výzkumná témata současného folkloru, jako je např. nápisový folklór, elektronický folklór, současné pověsti a fámy. V příspěvku zazněly i teoretické a metodologické otázky akcentované soudobou folkloristikou, vztah k populární a umělecké kultuře nebo sociální kontext současného folkloru.

Další blok byl věnován „tradičním“ tématům a jejich výzkumům po roce 1989. Zahajující příspěvek přednesla Věra Frolcová a prezentovala tak své výzkumy lidových duchovních písní. Následující příspěvek zazněl z úst Miroslava Války na téma *Současný etnologický výzkum u Lužických Srbů* s důrazem na aktuální otázky výzkumu, jako je asimilace Srbů, proměny lidového oděvu, vesnické architektury, vyrovnání se s minulostí, kolaborací, vztahy mezi majoritou a minoritou v oblasti obývané Lužickými Srby atd. Referát Martina Šimši *Proměna systému vytápění obytných objektů ve druhé polovině 20. století a jeho současné trendy* přinesl rozšíření výzkumů otopných systémů v obydlí o fenomén ústředního vytápění. Po ukončení tohoto bloku konference následovala prohlídka

expozice *Doba zmaru a naděje* v Památ-níku II. světové války v Hrabyni.

Třetí blok konference s názvem Men-šiny v ČR po roce 1989 zahájil Stanislav Brouček s příspěvkem *Vietnamci v čes-kém lokálním prostředí*, po kterém ná-sledoval příspěvek Borise Iljuka *Postčer-nobylská reemigrace do ČR*. První den konference uzavřel filmový dokument Ji-řiny Kosíkové *Moje války. Věra Fialová*.

Čtvrteční pokračování konference bylo věnováno tématům lokální iden-tity, subkultury a novým tématům na poli etnologie. Magdaléna Maňáková před-stavila projekt „Tady jsme doma“, který se snaží propojit dětský svět v tradič-ním lidovém prostředí se světem měst-ských dětí. Tento projekt umožňuje od roku 2008 školám zařadit do svých os-nov projektovou výuku tradiční lidové kultury za pomoci odborníků. *Současné etnologické bádání o tramské subkultu-ře* přiblížil Karel Altman. Do popředí jeho výzkumů se dostává historie a součas-nost tramských osad, tramské festivi-ty, tramská periodika, webové stránky, diskusní fóra na facebooku, tramské kapely či hospody. Referátem Václava Michalíčky *Transformace beskydských obcí pod Ondřejníkem a lokální identita po roce 1989* bylo poukázáno na okol-nosti konstrukce lokální identity ve třech současných obcích (Čeladná, Kozlovice a Metylovice).

Konferenci uzavřela Margita Jágero-vá, která prezentovala své výsledky vý-zkumu věnovaného *Zmenam v prístupe k dojčeniu a starostlivosti o novorozen-ca na príklade dvoch generácií matiek*, v němž srovnávala praxi kojení v šede-sátých a sedmdesátých letech 20. sto-letí (Ø 1,45 měsíce kojení) a na počátku 3. tisíciletí (Ø 11,4 měsíce kojení). Závě-rečným programem setkání se stala ex-kurz do okolních slezských obcí.

Příspěvky, které byly prezentovány na konferenci, budou součástí další-ho čísla Národopisného věstníku v ro-ce 2012. Na závěr bych chtěla vyjádřit uznání organizátorům za výborně přípra-venou konferenci a doprovodný program

a samozřejmě všem zúčastněným před-nášejícím za jejich podnětné a hodnotné příspěvky, kterými obohatili široký záběr naší vědní disciplíny.

Marie Novotná

25. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ASOCIACE EVROPSKÝCH MUZEÍ V PŘÍRODĚ

Ve dnech 20.–25. srpna 2011 se uskutečnila v pořadí již 25. konference Asociace evropských muzeí v přírodě (Association of European Open Air Mu-seums – AEOM). Tematicky zaměřená setkání členů tohoto sdružení, která se pravidelně konají od roku 1966, slouží k výměně vědeckých, praktických a or-ganizačních zkušeností. Hlavními pořá-dateli byly tentokrát Slovenské národné múzeum v Martine a Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Hostitelské role se tak ujaly Slovensko a Česká republika.

Jednání muzejní asociace, na kte-rém zaznělo celkem 29 referátů, bylo rozděleno do dvou okruhů. První se tý-kal práce s dětmi v muzeích v přírodě, zatímco druhý byl věnován novému způsobu prezentace kulturního dědictví se zaměřením na tradiční zemědělství (zvláštní důraz byl kladen na pěstování tradičních plodin a chov hospodářských zvířat). Konference se zúčastnilo 118 od-borníků z devatenácti evropských zemí a Austrálie. Každý z tematických bloků začínal hlavním referátem, za kterým následovaly dva koreferáty a příspěvky zástupců jednotlivých institucí.

První kolo konference zahájila hlav-ním referátem s názvem „Práce s dětmi – získavanie detského návštevníka (formy špecializovaných programov a aktivít pre rôzne vekové skupiny, ich zábery, ciele a výsledky a metódy práce s detmi)“ Bar-bora Mesárošová z katedry psychológie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Jednalo se o zajímavý

pohled na činnost muzeí v přírodě z po-zice vývojové psychologie s přiblížením celé řady pozitivních faktorů, kterými tyto instituce přispívají k rozvoji mladé gene-race. Slouží například k upevnění socio-kulturní identity, pěstování úcty k tradicím i ke kulturnímu dědictví, a pomáhají ta-ké udržovat generační kontinuitu. S ko-mentářem k tématu vystoupili Richard Evans z britského Beamish Muzea, Mar-tin Šimša a Martin Novotný z Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. V této části jednání zazněla řada podnětných příspěvků z různých oblastí Evropy, jež seznamovaly účastníky konference s no-vými programy v muzeích přírodě, při kterých jsou aktivně zapojováni děts-tí návštěvníci. Tyto aktivity formou specia-lizovaných programů pro různé věkové skupiny korespondují s trendy moderní muzejní prezentace a v současné době se těší značné popularitě.

Druhý blok jednání zahájil hlavním referátem historik Jan Rychlík z Ústavu českých dějin FF UK, který přiblížil hlav-ní faktory, jež v minulém století ovlivni-ly vývoj zemědělství ve střední Evropě s ohledem na prezentaci tradičního ze-mědělství v muzeích v přírodě. Jednalo se o historický exkurz, ve kterém byly podrobně rozebrány zejména dopady společenských změn ve druhé polovi-ně 20. století na tradiční život na ves-nici. Příspěvek vyvolal živou diskusi, do které se zapojili především kolegové ze západní Evropy. S komentáři vystoupili Zdravka Myhailova z Národního země-dělského muzea v Sofii (BG) a Wojciech Mielewczyk z Národního muzea země-dělství a potravinářství v Szreniawě (PL). Příspěvky členů, které následovaly po přednesu hlavního referátu a kome-tářů pak přiblížily specifika prezentace tradičního zemědělství v muzeích v pří-rodě napříč Evropou. Pozornost byla věnována regionálním variantám jed-notlivých odrůd a jejich pěstování, pro-blematické chovu hospodářských zvířat, specifikům jednotlivých oblastí i ohla-sům, s jakými se tyto snahy setkávají u návštěvnické veřejnosti.

Konference se setkala s velkým zájmem a pozitivní odezvou, což svědčí o důležitosti pořádání podobných setkání mezinárodního charakteru. Pochvalu si zaslouží organizátoři, kteří dokázali zorganizovat nabitý a zajímavý program.

Příští konference Asociace evropských muzeí v přírodě, v pořadí šestadvacátá, se uskuteční v srpnu 2013 v Německu. Jejím hlavním tématem budou „dějiny domu“.

Martin Novotný

KONFERENCE O REGIONÁLNÍCH MÍSTECH PAMĚTI V GREIZU

Technická univerzita v Saské Kamenici (Chemnitz) zastoupená profesorem regionálních dějin Milošem Řezníkem společně s třemi dalšími organizacemi – Dialog mit Böhmen, Antikomplex o. s. a Státní okresní archiv Cheb – uspořádala v Greizu v Duryňsku 11.–13. listopadu 2011 konferenci, která se věnovala regionálním místům paměti. Přesný název konference, jež proběhla v rámci programu *Grenzüberschreitungen – Neue Wege von Land zu Land* (Překračování hranic – nové cesty země k zemi) zněl *Regionale Erinnerungsorte: Westböhmen und Mitteldeutschland im europäischen Kontext*. Jak ukázal program, referáty se ovšem zdaleka neomezily pouze na oblast západních Čech a středního Německa, ale věnovaly se problematice míst paměti v širším středoevropském prostoru.

Koncept míst paměti byl do odborné literatury uveden francouzským historikem Pierrem Norou v osmdesátých letech 20. století. Jeho tematizování souviselo s tehdy rostoucím zájmem o kolektivní (národní) paměť a kolektivní identity a jejich vzájemné ovlivňování, o vztah mezi pamětí a historií v době, v níž dle P. Nory (tradiční) paměť již neexistoval. P. Nora, garant několikadvacátého díla s názvem *Les lieux de mémoire* byl později kritizován (ale zároveň ve své kon-

cepci v řadě dalších nejen evropských zemí následován). Kritici poukazovali především na jednoznačnou preferenci takových míst paměti v „jeho“ díle, která byla důležitá pro národní francouzskou historii republikánského zaměření, a tím pádem nereflektovala na existenci i jiných míst paměti – nadnárodních či transnacionálních, etnických menšin, regionů atd. A právě tato (doposud) opomíjená regionální komponenta byla zvolena jako hlavní téma konference.

Konference byla rozdělena do šesti tematických sekcí, v nichž odeznělo 17 příspěvků. Jejich autorkami a autory byli především zástupci historie a etnologie z Německa, České republiky, z Polska a ze Švýcarska. Organizátoři se chtěli zaměřit především na materiální místa paměti, referáty se týkaly tedy oslav, náměstí, památníků a pomníků věnovaných jak historickým osobnostem, tak upamatovávajících na historické události, ale také například historicky utvářené kulturní krajiny. Nakonec ale nezůstala stranou ani „symbolická“ místa paměti (např. postava švédského krále Gustava Adolfa a událost třicetileté války). Zvláštní pozornost byla věnována v rámci jedné sekce muzeím, respektive výstavám jako možnému místu paměti (např. třetí zemské saské výstavě Via Regia ve Zhořelci).

Většina autorů referátů se koncentrovala na doložení vzniku, vývoje a proměn interpretací jednotlivých míst paměti v širším historickém záběru, poukazovala na způsoby konstruování těchto míst paměti, jejich instrumentalizaci v různých historických obdobích (např. oslavy básníka Friedricha Schillera během 19. století v Sasku, vytváření regionu Chebska/Egerland jako místa paměti během 19. a 20. století v souvislosti s rostoucím nacionalismem atd.). Několik referátů tematizovalo problematiku „národních“ míst paměti (např. Gustav Adolf) a jejich vztahu k určitému regionu nebo nadnárodnímu rámci. Část referátů se zabývala regionálními místy paměti, která pomáhají vytvářet a upevňovat regionální identitu – to byl příklad příspěvku o oldenburských

místech paměti. Jeho autoři postupovali tak, že uspořádali anketu mezi obyvateli Oldenburku (Německo) a požádali je, aby uvedli, co jsou dle jejich názoru místa paměti tohoto města. A právě zde se ukázaly možné hranice přístupu práce s „místy paměti“. Obyvatelky a obyvatelé města (jako laici) jmenovali nejen architektonické památky, historické postavy a známé osobnosti spojené s městem, ale také oblíbené kulinařské speciality, pěší zónu, cyklisty, resp. místa, kde poprvé viděli nebo se setkali se svým nastávajícím partnerem/svou nastávající partnerkou. Toto pojetí ukazuje na šířku pojetí místa paměti v laickém diskursu – do jisté míry se však zdá, že je tento pojem stejně tak široký i ve vědeckém světě, a tak je v současnosti spíše „nálepkou“, resp. slovem, které je používáno jako módní etiketa, a díky tomu se pod něj dá zahrnout téměř vše. Autoři příspěvku nakonec provedli výběr ze sesbíraného materiálu a vyloučili z oldenburských míst paměti cyklisty, kteří se jim nezdáli dosti „specifičtí“. To ovšem do jisté míry odporuje definici, na kterou se odvolávali a která tvrdí, že „místa paměti“ jsou taková místa, která jsou „dlouho žijícími, generace přetrvávajícími krystalizačními body kolektivní paměti a identity“ (definice vydavatelů trojsvazkového díla o německých místech paměti *Deutsche Erinnerungsorte* Etiennea François a Hagena Schulzeho). Konference tedy poukázala na řadu otázek, které nebyly zcela zodpovězeny. Stejně tak téměř v žádném referátu nedošlo k diskusi o tom, co je „region“, resp. co je lokální, co regionální.

Na konferenci naváže příští rok další konference pořádaná v rámci jmenovaného projektu – organizátoři počítají s tématem týkajícím se využití regionální historie (a tedy i „míst paměti“), resp. historie v regionu v turistickém průmyslu. Příspěvky z obou konferencí, jejichž témata se zajímavě doplňují, budou publikovány – lze se tedy těšit, že některé z nezodpovězených otázek budou řešeny právě ve slíbených publikacích.

Jana Nosková

XVII. ROČNÍK PODUJATIA KOŠICKÉ FOLKLÓRNE DNI

Podujatia folklorizmu v Košiciach majú dlhú tradíciu. Svedčia o tom aj Košické folklórne dni (KFD), ktorých sedemnásť ročník sa konal 18.–27. 11. 2011. Hlavným organizátorom KFD je Košické folklórne štúdio v spolupráci s umeleckou a reklamnou agentúrou Kultobin, košickými folklórnymi súbormi a Domom ľudového tanca.

Prvý festivalový víkend už tradične patrí športovým súťažiam, kde o najlepší výsledok bojujú tímy košických folklórnych súborov v stolnom futbale, volejbale a bowlingu. Novinkou tohtoročných KFD bol 1. Spoločný tanečný dom v sobotu 19. 11., ktorý nadviazal na podujatie Noc divadiel a spolupracoval tak s Divadlom Thália, Štátnym divadlom a Bábkovým divadlom. Skúsení taneční pedagógovia Michal Kupec a Vlado Michalko vyučovali maďarské, slovenské a rumunské tance.

Vyvrcholením festivalu je však tradične druhý víkend s bohatým programom rôznych tanečných a speváckych súťaží, tanečných domov pre deti aj dospelých, zábavy do skorých ranných hodín a vyvrcholením festivalu je nedeľňajší galaprogram košických folklórnych súborov a ich hostí.

V piatok 25. 11. sa v košickom Jumbo centre najprv stretli košické detské súbory v programe *Tancujeme, hráme sa a školička tanca*. Išlo o interaktívne stretnutie detí spojené s výučbou tancov. Večerný program bol venovaný súťaži mužských speváckych skupín *O cenu Štefana Mráza*. Súťažilo spolu desať speváckych skupín z východného Slovenska. Po zaspievaní vlastnej pripravenej piesne porota v zložení Anna Derevjaniková, Igor Danihel, Margita Jägerová posunula do ďalšieho kola šesť speváckych skupín. V druhom kole spevácke skupiny zaspievali jednu z dvoch povinných piesní podľa autentickej predlohy: Už ide október – regrútsku pieseň

z Liptovskej Tepličky alebo pieseň *Drobna komanička*. V poslednom treťom kole každý súťažiaci tím mal zaspievať tri slohy piesne Šofere, šofere, no každú iným štýlom – hlavným kritériom hodnotenia v tomto kole bola najmä kreativita. Porota nakoniec rozhodla nasledovne: 3. miesto získali Košické hudaci (mix košických spevákov a hudobníkov), na 2. mieste skončila mužská spevácka skupina zo Župčian – Záborský a súťaž vyhrala mužská spevácka skupina Hermanovčan z Hermanoviec.

Sobotňajší program sa začal už na obed *Školou tanca pre dospelých*, kde sa vyučovali nielen tance zo Slovenska (čardáš z Ostrova a z Turzovky), ale taktiež exotický tanec baníkov z Japonska (Tankoo-bushi) pod vedením Seiichi Okuba – jedného z dvanástich členov súboru Krásna Hôrka, ktorí prišli na Slovensko, aby na nedeľňajšom galaprograme predviedli, čo sa za roky pôsobenia ich súboru v Japonsku naučili zo slovenských ľudových tancov. Program pokračoval *Súťažou detských tanečníkov*, ktorí sa pretekali v tancoch do šafflika (z Košickej Novej Vsi), čardáš (z Nižného Klatova) a inštalate (zo Žakaroviec). Večerný program sa oproti predchádzajúcim ročníkom skončil skôr – konala sa len jedna z dvoch plánovaných tanečných súťaží – *Súťaž družstiev a jednotlivcov v tancovaní nepoznaných tanečných motívov*. Predtancovávali Stanislav Marišler a Vladimír Michalko. Porota rozhodla, že na 3. mieste sa umiestnilo družstvo FS Jahodná z Košíc, na 2. mieste skončilo družstvo FS Želiezko z Košíc a súťaž vyhralo družstvo tiež košického FS Čarnica. *Súťaž párov v tancovaní ľudových tancov* sa nekonala, keďže sa neprihlásil dostatočný počet súťažných párov.

V nedeľu dopoludnia sa konala *Rozprava o choreografickej tvorbe* pod vedením Hany Hlôškovej, kde odznali príspevky Vladimíra Urbana, Emila Bartka, Jána Blaha, Stanislava Marišlera a Vladimíra Michalka. Aj nasledujúca diskusia bola zaznamenaná a organizátori jej prepis plánujú uverejniť na internete.

Vyvrcholením 17. ročníka KFD bol galaprogram košických folklórnych súborov a ich hostí pod názvom *Naše tance a hostia* v Štátnom divadle v Košiciach. Vo viac ako dvojhodinovom programe vystúpili FS Hornád, FS Jahodná, FS Čarnica, FK Omladina – „stará“ zložka FS Želieziar a hostia – TS Partia z Bratislavy, skupina tanečného humoru Všetechníci z Bratislavy a súbor Krásna Hôrka z Japonska. Jednotlivé čísla programu prepájali humorné dialógy Michala Nogu st. so Seiichi Okubom, ktorí sa akosi stále nevedeli dohodnúť – každý rozprával „po svojom“ – jeden po východniarsky, druhý v japončine. No napriek jazykovej bariére sa každé ich stretnutie skončilo pri „poldeci“. Nakoniec vystúpil aj japonský súbor s tancami verbunk a čardáš zo Zámutova a košické publikum ich odmenilo búrlivým potleskom. Takto chceli autori galaprogramu ukázať, že aj napriek niekoľkotisícovej vzdialenosti krajín a jazyka bariéry v oblasti folklóru neexistujú.

Je škoda, že podujatie, ktoré má dobrú tradíciu, nerezonuje v početnejšom zázemí košických „nefolkloristických“ divákov.

Martina Takácsová

ALBERTO VOJTĚCH FRIČ: ČERWUIŠ ANEB Z PACHEKA DO PACHEKA OKLIKOU PŘES STŘEDNÍ EVROPU. Úprava, příprava k vydání a poslední kapitola Yvonna Fričová. Praha: Nakladatelství Titanic, 2011, 233 s.

Publikaci *Čerwuiš aneb z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu* uvedlo na knižní trh Nakladatelství Titanic již potřetí. Odbornou úpravu opět citlivě provedla Yvonna Fričová, která spravuje pozůstalost a archiv Fričovy rodiny. Kniha zahrnuje vzpomínky cestovatele Alberta Vojtěcha Friče na jeho roční pobyt v Čechách s indiánem Čerwuišem z kmeny Čamakoko, jehož si přivezl do Prahy v roce 1908 z třetí cesty. Yvonna Fričová

tentokrát do knihy přidala nejenom další dokumentární fotografie a vlastní kapitolu na závěr, nýbrž i nikdy nepublikovaný deníkový záznam Friče, jímž knihu uvedla. Zde jsou popsány bolestné pocity Friče po návratu z první cesty, které dokládají změnu jeho chování i myšlení. „*Oni zůstali stejní, ale já už k nim nepatřím*“ (s. 7). Frič v záznamu uvádí zážitky ze své třetí cesty, kterou zahájil v roce 1906. V průběhu této cesty se stal ochráncem indiánů a usiloval sjednat smír mezi indiány a novými osadníky v brazilském státě Santa Catarina. Fričovým záměrem bylo založit indiánskou rezervaci, neboť chtěl přispět k zamezení vzájemných konfliktů a zajištění bezproblémového soužití. Situaci v Brazílii prezentoval na zpáteční cestě v roce 1908 na mezinárodním kongresu amerikanistů ve Vídni a byl obviněn ze záměrného vyvolání ochranné a humanitní události. V doprovodu Čerwuiše poté z kongresu směřoval do Prahy. Analogicky k dalšímu osudu tohoto indiána z kmene Čamakoko si kladl otázky související s jeho návratem z Evropy zpět do paraguayského Gran Chaka. „*Jak on bude přijat, až se vrátí obtížen novými poznatky mezi své naivní a nevědomé krajany a bude jim vyprávět o svých zážitcích? [...] Přizpůsobí se lépe než já svému bývalému prostředí?*“ (s. 12).

Jádro třetího vydání tvoří Fričovy vzpomínky na Čerwuiše, které poprvé vycházely v roce 1943 jako seriál *Indiánský Guliver, který jel vyzkoumat Evropu* v periodiku Pestrý týden. Frič sepsival seriál v období, kdy na protest proti německé okupaci Československa nevycházel z domu a nechal si narůst plnovous jako jihoameričtí barbudos. Publikování vzpomínek ovšem znemožnil nedostatek papíru v období války a Fričova náhlá smrt v roce 1944. První knižní vydání spatřilo světlo světa přesně po padesáti letech pod názvem *Červíček*, upozorňujícím na přezdívkou, již byl Čerwuiš označován v kruzích pražské bohémy. Druhé vydání *Čerwuiš aneb Z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu* (2000) obsahovalo nikdy nezveřejněný

konec příběhu, náhodně nalezený ve Fričově pozůstalosti.

Pobyt Čerwuiše doprovázely mnohé kuriózní zážitky, jež vyvolávala jeho odlišná kulturní zkušenost a vzorce chování. Za pozornost stojí i forma, již Frič zpravidla Čerwuiše přesvědčoval, až donucoval: tělesné rvačky nebo hrozba zlými duchy, například v případě pití piva. Frič uvedl Čerwuiše do prostředí pražské bohémy, ovšem sám Červíček oslovil pražské prostředí a ulice vlastními procházkami, navazováním kontaktů a návštěvami. Inspiroval například i spisovatele a novináře Jaroslava Haška k sepsání povídky *Indián a pražská policie* (1913). Čerwuiš se musel též adaptovat na chladné klimatické podmínky. Velkým překvapením pro něj byl sníh, který považoval za sůl a chtěl ho nasbírat domů. „*Když jsem mu přišel otevřít, našel jsem ho zděšeného, ruce vodorovně od těla, prsty roztažené a řval. [...] Byl to Čerwuišův první sníh. Báł se, že umře*“ (s. 97). Na pozadí příběhů s Čerwuišem zaznívá ve vzpomínkách i příkoří, jemuž se Fričovi několikrát dostalo, například když realizoval přednáškovou činnost. Ovšem jeho přednášková činnost začala postupně sklízet úspěch a Frič překonával monopol jiných cestovatelů. Navzdory tomu se Frič i Čerwuiš netrpělivě těšili na dobu odjezdu zpět do Jižní Ameriky. „*Jen pryč, pryč odtud, i kdyby se nám tu vedlo sebelíp*“ (s. 130). Za krátkou dobu dokázal Čerwuiš v českém prostředí odhalit přetvářku, pokrytectví, předsudky nebo lež, aniž by ho Frič ovlivňoval vlastními názory. „*Přišel, protože tě chtěl ošidit, jeho úmysl nebyl dobrý. Nevaroval jsem tě, protože jsem na tobě viděl, že to víš také*“ (s. 132).

Na zpáteční cestě se již v Benátkách ve Fričovi probudily obavy z Čerwuišova návratu, který začal projevoval nebezpečné podnikatelské sklony. Indián si uvědomoval, co zažil, a měl úmysl svoje poznatky doma zpeněžit. Litoval těch, kdo necestují. „*To já znám celou Ropu a všechny kmény, které tam žijí [...]*“ (s. 182). Při cestě do Gran Chaka Čerwuiš šeptal Fričovi, jak jsou indiáni špi-

naví, otrhaní a vyzábli. Friče překvapilo, jak po ročním pobytu v Evropě Čerwuiše pohoršuje to, co je u indiánů zcela běžné. „*Evropská cesta změnila jeho názory a pohled na krajany, tomu jsem rozuměl – prožíval totéž, co jsem sám poznal na vlastní kůži. [...] Svěsil hlavu a zamyslel se. Kde asi bloudila jeho duše? Ve velkém sále na plese na Žofině, plném světel a nádherných večerních toalet, ve vídeňské radnici, kde se setkal s princí, knížaty a diplomaty v uniformách s nabýskanými řády, kříži a hvězdami?*“ (s. 197–198). Osud a proměna identity byla v případě Čerwuiše i Friče totožná. „*Ted' zase má duše bloudila domovinou. Věděl jsem, že každý návrat bude pro mě těžší a těžší. Budu se už nadosmrť dívat jinýma očima [...]*“ (s. 202). Ihned po přivítání mezi Čamakoky vzbudil Čerwuiš vyprávěním o své cestě nedůvěru a záhy byl vyhlášen za lháře. Frič se o jeho dalším životě, který byl poznamenán ztrátou důvěryhodnosti i vlastní kulturní identity, dozvěděl po mnoha letech – „*indiáni ho sami zavrhli*“ (s. 225). Čerwuiš zemřel patrně v roce 1967 a byl pochován na hřbitově v Puerto Diana, kde jeho hrob zcela pohltila tropická vegetace.

Příběh Čerwuiše dopsala Yvonna Fričová v závěrečné kapitole, která je věnována výpravě do Paraguaye po stopách hrdinů knihy, již uskutečnili v roce 2000 čeští filmaři Alice Růžicková a Martin Čihák. Ti se zde setkali s tehdy ještě žijící Fričovou dcerou Herminíí Fric Ferreira (1905/1906–2009). Ta celý život čekala na neznámé evropské příbuzné, kteří ji skutečně v roce 2002 navštívili. Tak se zjistilo, že dívka z obrazu visícího ve Fričově pracovně, indiánka Loray z kmene Čamakoko, byla také matkou jeho prvního dítěte. Sama Herminia, která byla údajně velmi krásná a jejíž bledá pleť a světlé vlasy překvapovaly antropology ve druhé polovině 20. století, věděla o svém otci velmi málo. „*Byl z Evropy, antropólogo, jako všichni běloši, co jezdí do Chaka kvůli indiánům*“ (s. 229). Matka jí však zemřela v dětství a dokonce se o ni staral Čerwuiš.

Publikace *Čerwuiš aneb z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu* není pouze sugestivním vyprávěním o osudech cestovatele a jeho přítele, jihoamerického indiána, který se ocitl v jiném, pro něj exotickém prostředí. Tato kniha v sobě obsahuje hlubší poselství a aktuální výzvu k zamyšlení nad tématem, kde začíná a končí hranice kulturní identity v podmínkách intenzivní akulturace. Frič i Čerwuiš stanuli na hranicích odlišných kultur, z nichž pocházeli. Přitom se ani jeden z nich nedokázal v plném rozsahu zpětně integrovat do své původní společnosti a kultury. Možná právě proto se z nich stali „lidé na okraji“, kteří nemohli a možná až dodnes nemohou být pochopeni příslušníky svého kmene.

Barbora Půtová

KATEŘINA MILDNEROVÁ: MŮJ SOUSED JE ČARODĚJ. Brno: Jota, 2011, 160 s., barevné ilustrace Ivany Směšné a barevné fotografie.

Kniha *můj soused je čaroděj* byla příznivě přijata na loňském květnovém veletrhu v Praze a poté v červnu slavnostně „pokřtěna“ v plzeňské galerii Masné krámy. Do čtenářského světa vstoupila svým literárním debutem Kateřina Mildnerová, antropoložka a afrikanistka, donedávna působící na někdejší Katedře historických a antropologických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Graficky efektně řešená publikace vznikla na základě autorčina jednoletého stacionárního výzkumu prováděného v Zambii, především pak v jejím hlavním městě Lusace.

Zájem K. Mildnerové o subsaharskou Afriku se utvářel ruku v ruce s jejím doktorandským studiem i aktivitami dalších studentů a pedagogů. Těm se v Plzni zdařilo zorganizovat několik konferencí pod názvem *Viva Afrika*, z nichž vznikly zároveň i sborníky.

Již samotným začátkem – obrazem probouzející se Lusaky jako často užívaným literárním topoi (neubráníme se reminiscenci na úvodní stránky Rey-montovy *Země zaslíbené*) – dala autorka najevo, že zvolila formu uměleckého cestopisu. Po obsáhlejších úvodu obsahujícím nezbytné základní informace o ekonomických a sociálních poměrech v Lusace přechází k hlavní oblasti svého zájmu – tradičnímu léčitelství, jež podle ní vykazuje právě v této části Afriky neobyčejně silnou životnost.

Každá z následujících kapitol je věnována setkání s jedním ze čtyř léčitelů, kteří byli ke své profesi přivedeni různými okolnostmi. „Hledač čarodějnic“ Joseph Mudenda byl do role *ngangy* (lidového léčitele) zasvěcen po očistném rituálu duchem předka, „doktoři“ Lukwesa a Kadansa Sansakuwa jsou pokračovateli rodinné tradice (podstatný impuls představuje ve všech případech smrt otce), léčitel Banda Lekani se však ujal svého poslání dobrovolně poté, co prošel tzv. školou kouzel.

Je sympatické, že autorka se snaží popsat léčivé praktiky z emického pohledu. Při vytváření portrétů všech čtyř léčitelů čerpá buď z vyprávění svých informantů, nebo z vlastního pozorování. Zaznamenává tak všechna zdůvodnění, výklady a dojmy, které jí po léčbě pacienti sdělili. I když se zpočátku zmiňuje o způsobu konverzace (její znalost místního jazyka prý vzbuzovala u místních smích, domácí často volí lámanou angličtinu, jedna z kadeřnic hovoří perfektní oxfordskou angličtinou apod.), ponechává až příliš na domněnce čtenáře, prostřednictvím jakého jazyka byly informace získávány. Vzdor emickému pojetí však v textu přece jen nalezneme místa, kde se autorka jako Evropanka neubrání spontánnímu údivu. Svůj odstup pak vyjádří v několika komentářích suplujících *conclusions* odborných statí: Příčinou obliby lidových léčitelů je podle ní hluboko zakofeněná tradice spojená se zoufalými ekonomickými a sociálními podmínkami. Čarodějnictví pak charakterizuje jako „odvrácenou tvář dobrého

a spravedlivého světa člověka odkazujícího na ztrátu lidství, soucitu a morálních principů, v němž se stává člověk člověku vlkem“. Takových hodnotících momentů je v knize vcelku málo. Autorka vítězí především popisem, opírajícím se o vizuální, sluchové a čichové dojmy, zároveň však i živými dialogy, jež dodávají její umělecké výpovědi pečeti autenticity. Konečně i sám závěr posouvá text jednoznačně do oblasti beletrie. „*Pochopila jsem, že tento fascinující neviditelný svět plný kouzel, magických letadel, čarodějů a voňavých bylin neexistuje jen ve slovech, ale vibruje všude kolem nás ... stačí jen otevřít oči a uvěřit. Uvědomila jsem si, že všudypřítomná nespoutaná síla imaginace, která touto zemí proudí jako divoká řeka, strhne každého, kdo se k ní jen přiblíží. Její mocný proud má nesmírný potenciál – dokáže léčit stejně jako zabíjet.*“ Doufejme, že mladá antropoložka nezůstane u jediné knihy, ale že své dojmy a poznání z výzkumu prezentuje, ať již v jakékoliv formě, i v dalších publikacích.

Marta Ulrychová

MARIE BÍLKOVÁ: MANKA ŘÍMANKA. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2011, 144. s. + černobílé fotografie a faksimile rukopisu (54 s.).

Poutnictví představuje zcela specifickou formu poznávání. I když hlavním cílem putujícího člověka byla touha přiblížit se obrazu Krista a jeho učedníkům, poutě jako projev hluboké zbožnosti se druhotně stávaly i zdrojem informací o životě v cizině, a to zejména v malých uzavřených komunitách. Zážitky předávané dál se posléze včlenily do místního vypravěčského repertoáru tradovaného po několika generacích. Tak tomu bylo i v případě Marie Bílkové (1829–1888) z Mrákova u Domažlic zvané Manka Římanka. „*Veselé povahy, rychlá v práci, prudká v zlosti. Vždycky prorazila, co si umínala a všechno jí vyšlo v dobrém.*“ Tak

ji charakterizuje její jmenovkyně a praneť Marie Bílková (1886–1981), která zapsala původně pouze ústně tradované vyprávění do dvou rukopisných verzí – první, nedatovaná, později věnovaná Alžbětě Vondrašové z Mrákova (nar. 1928), vznikla patrně mezi dvěma světovými válkami, druhá, z roku 1954, byla o dvaadvacet let později svoji autorkou dedikována Hančí Kozinové ze Stráže.

Nejprve o samotné aktérce příběhu. Z obou rukopisů je zřejmé, že podnikla dvě pěší cesty do Říma. Na první se vydala r. 1875 ve věku 46 let, na druhou o tři roky později. Na myšlenku vydat se do Říma přišla Manka v Bavorsku, kam pravidelně odcházela na sezónní práce. Měla již jisté zkušenosti z poutí, které rok co rok podnikala buď na Svatou Horu u Příbrami, nebo do Prahy o svátku sv. Jana Nepomuckého či na sv. Václava. Chudá žena z Chodska se zřejmě díky své horlivě a nezištně projevované zbožnosti mohla zároveň těšit přízni a podpory ze strany příslušníků české šlechty. Několikrát navštívila kněžnu Lobkovicovou (1835–1908) pocházející z hořínko-mělnické větve Lobkoviců, ba dokonce samotného kardinála Schwarzenberga (1809–1885). Ti nejenže ji na dlouhou pout' opatřili průvodními dopisy, ale zdá se, že ji i jistým příspěvkem cestu částečně financovali (při návratu z druhé cesty již použila vlak). Na cestu se Manka vydala s bavorskými poutníky, hovořila plyně německy, později částečně i italsky, k čemuž ji dovedl mrákovský soused Nejdla přezdívaný Maršál, kdysi sloužící v Itálii. Její výbavu tvořil ranec s chlebem a svátečními šaty, vysoká poutní hůl, „vatýrovaný bačkory“ na cestu do hor, růženec, lahvička svěcené vody, „bůtky“ (vyšívané střevíce k chodskému slavnostnímu kroji) a „salup“ (vlňný šátek).

Oba rukopisy, o jejichž odlišnostech se ještě zmíníme, líčí Manku v duchu vypravěčské tradice, již známe z Chodska od mnohých autorů (Baar, Hruška, Šmíd, Korandová) jako ženu pracovitou, zvládající řadu činností, ale také ráznou, nezfídka vyjadřující nespokojenost s ne-

šikovností druhých, kurážnou, zároveň však hluboce zbožnou. Pro svůj staropanský stav měla svérázné vysvětlení: „*Jsem srdce houterpného a mne chtíli dyc-ky chlapci dobráčkové, ti si přece zasloužili za jejich dobrotu tichoučkou ženskou a né s vostrým jazykem. Náture se nedá zlomit a jazyk zakulatit – taktera rači zvo-stanu svobodná.*“

V *Netálii* ji zaskočila především strava – „*chudinky mají jen a jen rejby*“, pozoruhodnosti krajiny „*náramnyj kopec pl-nyj vohně*“, či ony „*nešťasně skály*“, které musela při cestě alpskými průsmyky zdolat. Zajímavé jsou její postřehy stran praktik během církevní služby. Např. ministrantům má pro jejich lenost chuť do slova „*namlaskat*“. „*Chlapec si odřiká ministranci a jde k mřížce, porepře rukou houbu ha rozhlíží se. Tak sem na něho zahrozila. Marně – vypláz jazyk haž přes bradu – na místě Božím! Vobrátila sem hůl ha koncem levce cákla chlapce. Kluk chtíl hůl vytrhnout mi z ruky! Přišel vokrágluvanyj fráter, nebo kostelník a chlapce vodvet k oltáři. Se mi zdá, že kněz neví vo ničom – já bych jim nabančila, ha vy-razila ze zákristie!*“

Před setkáním s papežem je sice su-žována trémou a dlouhým čekáním: „*Po-nyjprv v životě míla strach, Duše sv., pomoz mi!*“ volala v duchu Manka – v tom jí vřuk sv. Duch, dyk je to náš táta – cák se buru bát!“, zároveň si však neodepře poznamenat, že Svatý otec (rozuměj Pi-us IX.) podle ní „*mluvil tak zčerstva, jako hdyž se sypou perličky*“, z čehož usoudila, že „*bure asi teký kvaltovní – teký jou – jakpa by stačil na to chtíví náramný lidstvo, co ho chodí navštívit!*“. Při druhé cestě byla přijata Lvem XIII, jemuž předala sošku Pražského Jezulátka v „*chod-ských dracounem vyšívaných šatíčkách*“.

Obě verze rukopisu Marie Bílkové, která byla se svoji sestrou Annou nepřehlédnutelnou postavou chodského národopisu, se shodují v základní dějové linii, liší se však v řadě detailů. V souvislosti s dobou zde kolísá především užití nářečních výrazů. Protože rukopis mění vypravěčskou perspektivu – autorka volně

přechází z pozice vypravěče do přímé řeči, má starší verze dialektu v případech Mančiných výpovědí výraznou charakterizační funkci. Vyprávění Marie Bílkové čerpající z rodinné tradice do sebe vstřebalo i motivy, známé z pověstového žánru, např. osamělý mlýn v Alpách, který Manka vykropením svěcenou vodou zbavuje strašidel, dále Mančina příprava na vlastní smrt, její umírání, pohřeb či její rozmlouvání se svatým Petrem u nebeské brány.

Rukopis, který tvoří základ současného vydání, zřejmě existoval v četných opisech. O tom, jak byl ještě donedávna na Chodsku předčítán mládeži, mně potvrdily mnohé informantky. Nevšední příběh prosté ženy provázený dobovými reáliemi se tak poprvé dostává zásluhou textové redakce Heleny Gruberové, poznámek Josefa Nejdl a péčí čilého domažlického vydavatelství za hranice svého regionu, aby nás potěšil svou bezprostředností a poučil o hodnotách minulých dob.

Marta Ulrychová

JIRÍ PAJER: NOVOKŘTĚNECKÉ FA-JÁNŠE Z MORAVY 1593–1620. SOU-PIS DOKLADŮ Z INSTITUCIONÁL-NÍCH A PRIVÁTNÍCH SBÍREK. Stráž-nice: Etnos 2011, 86 stran, 125 kata-logových položek s barevnými vyob-razeními.

Poslední vydanou knihou předního znalce novokřtěnské (habánské) kera-mické produkce Jiřího Pajera se stala publikace, která přináší přehled nejstarších novokřtěneckých fajánsových výrob-ků, uložených v muzejních i soukromých sbírkách. Autor prověřil dosud známé informace v celosvětovém měřítku a se-stavil katalog celkem 125 zachovaných výrobků z let 1593–1620, jež jsou z vel-ké části opatřeny vročením. Nejstarší da-tované výrobky reprezentují dva džbány z roku 1593, z nichž první pochází ze

sbírkou Oldřicha Blažíčka a je nyní uložen v pražském Uměleckoprůmyslovém muzeu, druhý představuje součást soukromé sbírky L. Rétiho v Budapešti. Rok 1620 je zároveň zásadním mezníkem v životě moravských novokřtěnců, neboť porážka českých stavů v bitvě na Bílé hoře znamenala zahájení rekatolizačního procesu, jehož důsledkem byl zánik většiny výrobních dílen a nucený odchod této náboženské skupiny z Moravy.

Z hlediska fajánsové produkce dokládá právě moravské období pozoruhodnou úroveň profesních schopností novokřtěneckých keramiků, jejichž práce se řadí k předním uměleckořemeslným výtvorům pozdně renesanční doby. Výrobu fajánsů na jihomoravském území dokládají archeologické nálezy od osmdesátých let 16. století. Výrobky byly určeny především odběratelům z vyšších společenských vrstev, čemu nasvědčuje zejména sortiment zachovaných, delikátně zdobených předmětů, který zahrnuje početnou skupinu podnosů na nožce – zejména tzv. šálů s prolamovanou stěnou, dále misky a misky s plasticky členěným povrchem, osmihranné talíře s úzkým okrajem, kulovité džbány, soudky, konvice a kónické holby, dále albarella, lahve, lavaba a soubor dlaždic s dietrichsteinským erbem, pocházejících z Mikulova. Na objednavatele z kruhů domácí šlechty odkazují doložené erby.

V úvodní studii autor poskytuje zasvěcený výklad o moravské novokřtěnecké fajánsové produkci, která byla archeologickými nálezy prokázána v dvanácti jihomoravských lokalitách (Dabochicích, Kobylí, Ostrožské Nové Vsi, Podivíně, Pouzďřanech, Staré Břeclavi, Strachotíně, Šakvicích, Tavíkovcích, Trstěnicích, Vacenovicích a Žádovicích), k nimž by bylo možno připojit ještě další tři místa (Alexovice, Ládna, Přibice), kde na zhotovování fajánsů odkazují údaje z písemných pramenů. V další části studie se zaměřuje historii sbírek těchto dokladů. Jádrem publikace pak tvoří katalog zachovaných památek, který obsahuje vyobrazení předmětu a jeho výstižný po-

pis s dalšími údaji o jeho uložení a publikování. Některé exempláře však byly bohužel zničeny v průběhu druhé světové války nebo se během doby ztratily. Autor proto použil fotografie těchto předmětů z archivu významného badatele Karla Černohorského, uloženého v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea. Příložené statistické přehledy v závěru publikace, které seřazují uvedené předměty podle chronologie, četnosti výskytu, současného uložení v institucích i v soukromých sbírkách a předpokládaných výroben, mohou dobře posloužit při dalším studiu novokřtěnecké keramiky.

Kniha shrnuje dosavadní poznatky o nejstarší fázi výroby novokřtěneckých fajánsů na našem území a podává výstižný obraz nejstarší zachované produkce. Přínosem pro badatele se jeví určení dílen u jednotlivých exemplářů, při němž autor využil výsledků archeologických výzkumů a vlastního mnohaletého studia. Mezi výrobky nejstaršího výrobního období nejčastěji identifikoval produkty dílen ve Vacenovicích, Strachotíně a Tavíkovcích.

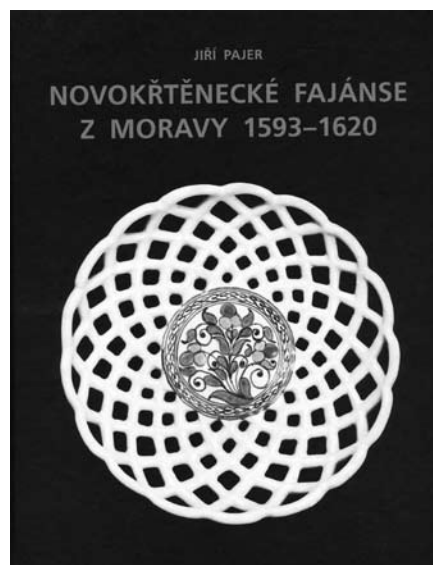
Bylo by možné vyslovit přání, aby se dané téma J. Pajerovi podařilo v bu-

doucnu souborně zpracovat a do celkového přehledu zahrnout rovněž torzovitě zachované materiály z výzkumů. Vzhledem k značnému významu publikace pro keramologické bádání a územní přesah sledované problematiky lze ocenit, že kniha vyšla současně v anglické verzi.

Alena Kalinová

MIROSLAV VÁLKA (ED.) A KOLEKTIV: LIDOVÁ KULTURA A NÁŘEČÍ NA BOSKOVICKU. Vlastivěda Boskovicka. Svazek 2. Boskovice: Albert, 2009, 369 s.

Území Boskovicka, vymezené přibližně hranicemi bývalého stejnojmenného okresu (před r. 1960), nepředstavuje z národopisného hlediska jednotný celek. Podle charakteru tradiční lidové kultury jej tvoří několik víceméně ohraničených subregionů. Malou Hanou v úrodné Boskovické brázdě charakterizují jevy materiální kultury (lidový kroj a dům) a také dialekt. Drahanská vrchovina, už podle názvu horský kraj, se těšila ve 20. století zájmu badatelů – Františky Kyselkové, Zdenky Jelínkové a Oldřicha Sirovátky. Obživu obyvatelstvu poskytovalo vedle málo výnosného zemědělského hospodaření tkalcovství, zpracování přírodních pletiv a šití konfekce pro továrny. Západní cíp kraje sahá k Olešnici a Kunštátu, severní k Letovicím a Křetínské kotlině; tato část Boskovicka je z etnografického pohledu nejméně probádaná. Do regionu zasahovaly dva jazykové ostrovy, tvořené Němci v okolí Brodku u Konice a na tzv. Hřebečsku s hospodářskými a kulturními centry v Moravské Třebové, Svitavách a Lanškrouně. Etnickou mapu dotvářeli Židé – boskovické ghetto bylo jedno z největších na Moravě. Ani po náboženské stránce nepanovala jednotata – tajní evangelíci přečkali rekatolizaci a po vydání tolerančního patentu (1781) vznikly sbory v Prosetíně, Rovečném a Vanovicích.

Ke spolupráci na monografii se sešel autorský kolektiv. Miroslav Válka se kromě editorské práce ujal přehledu dosavadního zájmu o zdejší lidovou kulturu v literatuře a dále etnografické rajonizace a diferenciaci. Pojednal také o tradičním zemědělství a chovu dobytka, domácí výrobě a řemesle, zpracování potravin a stravě. Jiří Pokorný se věnoval vesnickému sídlu, domu a bydlení, nadto poskytl veškerou po léta shromažďovanou dokumentaci. Lenka Nováková se zaměřila na tradiční oděv a Alena Kalinová na lidovou výtvarnou kulturu. Roman Doušek rozebírá společenský život v obci, rodinné a kalendářní zvykosloví a religiozní projevy. Kapitoly o duchovním bohatství lidu ukládaném po staletí do pohádek, pověstí, pověrečných povídek, memorátů, písní a tanců zpracovaly Marta Šrámková a Marta Toncrová. Jak významně ovlivnila geografická poloha poblíž rozhraní Čech a Moravy nářeční vývoj, se dovídáme z příspěvku Stanislavy Kloferové. Knihu uzavírá M. Válkou sestavený biografický slovník národopisných a vlastivědných pracovníků, především z řad místních zájemců o vlastní kraj, ale i odborně vzdělaných etnografů a folkloristů. Nechybí vyčerpávající seznam literatury a pramenů ani bohatý obrazový doprovod.

Od vydání jednotlivých svazků Vlastivědy moravské věnovaných tehdejšímu soudním okresům spadajícím dnes do regionu Boskovicka (Boskovský, Kunštátský a Jevický) uplynulo celé století. Šlo vskutku o „převratné“ období a přineslo sebou mnohé zásadní změny, jež byly víceméně způsobeny nejdříve nacismem, posléze komunismem a do jisté míry i vývojem posledních dvou desetiletí. Vyvražděním Židů, vyhnáním Němců a dosídlením Konicka několika slovenskými rodinami a jihomoravskými Charváty se proměnilo etnické složení obyvatelstva. Došlo také k posunu ve způsobu obživy (zánik tradičního zemědělského hospodaření), bydlení či vztahu k lidovému kroji. Četné zvraty nastaly v náboženských postojích ovlivněných sekularizací

s přesahy do rodinného zvykosloví (civilní sňatky, kremace apod.). To všechno ovlivnilo podobu lidové kultury na začátku 21. století nejen na Boskovicku.

Myslím si, že monografii by prospělo, kdyby těmto skutečnostem byla věnována samostatná kapitola, nikoli pouze několik závěrečných vět toho kterého oddílu, a někdy ani to ne. Uvedu příklad. Kapitoly R. Douška doprovázejí tyto fotografie: procesí o Božím těle (1958), hody (1957), pouťové atrakce (1978), skupinový portrét děvčátek o prvním svatém přijímání (1955), zalikování svatby (padesátá a šedesátá léta 20. století), pohřeb (1966). Obrazová dokumentace pochází z obecních úřadů a soukromých sbírek. Dovolte mi dvě otázky. Jak k nim autor přišel? Pozornému čtenáři je jasné, že konal archivní výzkum (případně mluvil s pamětníky), a proto se ptá: Proč se s námi o svá zjištění nepodělil? Zajímalo by to nejen nás, jeho současníky, ale hlavně ty, kteří knihu otevrou za dvacet, padesát nebo sto let. A já věřím, že ji otevrou rádi.

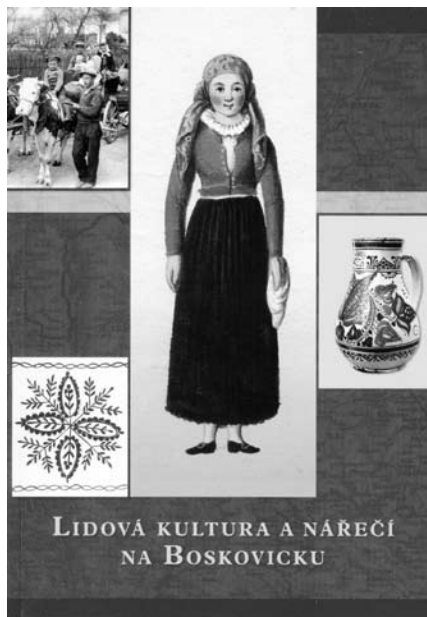
Andrea Zobačová

K RECENZÍ KNIHY LIDOVÁ KULTURA A NÁŘEČÍ NA BOSKOVICKU

Jako redaktor si jménem autorského kolektivu dovoluji reagovat na některé kritické připomínky, které se objevily v recenzi A. Zobačové. Vznik publikace iniciovalo Muzeum Boskovicka a *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku* je součástí ediční řady, kde byl první svazek věnován přírodě; připravuje se svazek zaměřený na prehistorii regionu a budou následovat svazky o středověkých a nových dějinách Boskovicka. Témata, o nichž A. Zobačová hovoří (společenské změny způsobené nacismem a komunismem, vyvraždění Židů, vyhnání Němců, dosídlení Konicka), budou jistě řešeny v historických svazcích. Naším cílem bylo podat obraz tradičních kulturních jevů v jejich historickém vývoji s přesahem do minulého století a současnosti, pokud se udržely v aktivní podobě. Společenským a kulturním změnám v minulém století jsme se z uvedených důvodů detailně nevěnovali, nebo jen okrajově, protože už i tak je rozsah publikace oproti prvnímu svazku, věnovanému přírodě, dvojnásobný.

Zmíněná obrazová dokumentace pochází z různých zdrojů: z muzejních sbírek, archivů obecních úřadů i od soukromých osob. Všechny jsou uvedeny v úvodu, kde jejich majitelům za spolupráci autorský kolektiv děkuje. Konkrétní snímky v kapitolách R. Douška pocházejí z obecních archivů, jak je u fotografií vždy uvedeno, a jejich použití bylo s vlastníky předem projednáno a odsouhlaseno. Vzhledem k poslání publikace bylo na přání vydavatele upuštěno od citačního aparátu. V závěru publikace je nicméně souborně uvedena komplexně pramenná základna (seznam literatury, prameny, hlavní respondenti), která ukazuje naše zdroje, z nichž jsme čerpali. Naším cílem bylo sdělit fakta a popsat charakteristické jevy tradiční kultury regionu Boskovicka a myslíme si, že v tom publikace své poslání splnila.

Miroslav Válka

ZPŮSOBY PREZENTACE TRADIČNÍ LIDOVÉ KULTURY V MUZEÍCH V PŘÍRODĚ

V roce 2011 započala realizace projektu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici *Způsoby prezentace tradiční lidové kultury v muzeích v přírodě, jež si klade za cíl věnovat se především dětskému návštěvníkovi*. Zaměřuje se ale také na průvodcovskou službu, kterou tvoří zpravidla studentky a studenti vysokých škol. Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici poskytuje ideální prostředí pro realizaci určitých částí tohoto záměru a v dětském návštěvníkovi vzbuzuje intenzivní emoce, které – podpořeny hmatatelným zážitkem – uchovávají mnohem delší paměťovou stopu.

Prostřednictvím návštěv ostatních muzeí v přírodě v České republice se u průvodců snažíme o rozšíření znalosti o tradiční lidové kultuře, rozšíření obzorů v rámci provázení a zpestření o dal-

ší typy prohlídek. Inspiraci hledáme mj. i v programech určených pro školy. Právě změna prostředí (školní třída x muzeum v přírodě) napomáhá k zájmu o tyto informace. Muzeum nemůže nahrazovat školu ve smyslu formálního vzdělávání, avšak může poznatky získané ve škole doplňovat, prohlubovat, upevňovat a ověřovat (srov. Žalman, Jiří: *Je muzeum vzdělávací institucí?* In: Acta musealia, suplementa 2005. Sborník příspěvků z konference Muzeum a škola aneb Nebojte se muzea 8.–9. března 2005. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, s. 10–17.

Realizace projektu začala na jaře loňského roku. Připraveny byly dvě studijní cesty pro průvodce do muzeí v Rožnově pod Radhoštěm a na Veselý Kopec. První byla realizována 8.–9. června 2011. V rožnovském Dřevěném městečku se průvodci aktivně zúčastnili programu pro školy s názvem „Tajemný hrad Rožnov“. Interaktivní program pro průvodce strážnického muzea probíhal pak ve večerních hodinách. Byl připraven

formou společenských her směřujících k prohloubení znalostí o lidové kultuře, o sobě navzájem i k budování kolektivu. Druhá studijní cesta směřovala na Veselý Kopec a do Betléma (Soubor lidových staveb Vysočina), kde účastníky ředitelka Ilona Vojancová seznámila s činnostmi průvodců v jednotlivých areálech. Diskutovalo se o možnostech prohlídek s průvodcem, bez průvodce, ale o prohlídkách zaměřených na nejrůznější typy návštěvníka. Poslední část této exkurze proběhla v Oldřeticích u výtvarnice a národopisné pracovnice Kamily Skopové, která průvodcům přiblížila zvyky a obyčeje Chrudimska a předala četné rady a zkušenosti ze svého působení v muzeu v přírodě.

V měsíci září realizace projektu pokračovala dvoudenním pracovním seminářem s názvem *Setkání s tradicí I*. Cílem projektu bylo co nejširší zapojení studentů do daných činností, jež mělo pomoci vyzkoušet si život předků na Slovácku na přelomu 19. a 20. století. Rozdíl v získávání informací prostřednictvím literatury, odborného výkladu ve škole nebo při pobytu v prostředí, kde je člověk v přímém kontaktu se sbírkovými předměty a pohybuje se v reálném historickém prostředí, je zásadní. Dojmy a prožitky jsou ještě znásobeny a více osvojeny, je-li vtažen přímo do děje a zapojen do praktických činností. Průvodci-studenti se během workshopu mohli (za pomoci kvalifikovaných řemeslníků a při setkáním s pamětníky) přiučit dovednosti a řemeslům, která by měli při programech i volných prohlídkách předávat dále. Program byl zahájen přednáškou Vlastimila Ondry o tom, jak zaujmout děti výkladem a způsobem komunikace. Tento pedagog s mnohaletou praxí v oblasti práce s dětmi (ve škole i v dětských folklorních souborech) své zkušenosti již několikrát zúročil v pořádání seminářů s názvem *Siločáry duše dítěte*. Večer pak uzavřel společný interaktivní program pro průvodce věnovaný problematice zkvalitnění přístupu k dospělému i dětskému návštěvníkovi.

Školní děti si hrají na pasáčky ve strážnickém muzeu v přírodě. Foto Z. Bobčík 2011.

Workshop *Setkání s tradicí I.* pokračoval následující den v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici. Průvodci byli po trojicích rozděleni do jednotlivých objektů, přičemž v každém z nich se naučili jiný typ činnosti. Úkony byly záměrně vybrány tak, aby co nejvíce přiblížily běžné domácí práce. Účastníci si vyzkoušeli tkaní na stavu pod vedením Miroslava Urbana z Hrubé Vrbky, práci na hmčířském kruhu osvětlil Josef Benedík z Hroznové Lhoty, pletení košíků manželé Křížkovi, vyšívání Vlasta Bučková z Vracova, přípravu domácích nudlů a kynutého těsta Irena Příkazká a výrobu nepálených cihel Pavel Žák ze Strážnice. Workshop byl zaměřen na aktivity, které mohou obohatit volné prohlídky muzea a které jsou nenáročné na každodenní provoz, zároveň však simulují běžné denní práce na venkově na přelomu 19. a 20. století. Z většiny uvedených činností si odnesli účastníci svůj vlastní výrobek domů a mnohé z nich si osvojili natolik, že je mohou předvádět již samostatně během sezóny v objektech MVJVM.

Workshop *Setkání s tradicí II.*, který proběhl na stejném místě 7. října 2011, byl zaměřen na školní děti ve věku do dvanácti let. Právě v období mladšího školního věku je nejideálnější podchytení zájmu jedince o určitou oblast reality. Školní třídy byly vybrány tak, aby jedna byla z prostředí venkova a druhá z města. Tato selekce posloužila ke komparaci ve vnímání a osvojování si dovedností a přinesla zajímavé zjištění: děti z města, o kterých by se dalo předpokládat, že jim budou předložené aktivity cizí, si všech-

ny vyzkoušené činnosti osvojily mnohem lépe než děti z vesnice. Cílem semináře bylo především podtrhnout zážitkový potenciál dětí – předat jim naučená řemesla a dovednosti, přiblížit tradiční lidovou kulturu a přimět je k samostatnému objevování a zkoumání této problematiky. Zároveň také motivovat práci průvodcovské služby k práci s dětským návštěvníkem, k jeho lepšímu porozumění a podpořit prohlubování vzájemných vztahů dětí a jejich rodičů. Důležitý je především přímý kontakt s demonstrátorem určité činnosti, tedy i možnost ptát se na další podrobnosti týkající se dané aktivity (K problematice specifického postavení a edukace muzeí v přírodě např. publikace *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm – Uh. Hradiště – Staré Město, 1981). K větší míře interaktivy programu přispěl také fakt, že si děti mohly vyzkoušet nejrůznější činnosti, ke kterým se během běžných návštěvních dnů v muzeu nedostanou. Mezi některé z nich patřila např. možnost obléci si kroj, vylézt na pec nebo pást kozu. Program každé skupinky byl ukončen společným obědem v jednotlivých objektech. Průvodkyně po celou dobu programu seznamovala nenásilnou formou děti se životem lidí v minulosti.

Cílem programu bylo pomocí zážitku probudit zájem dětského návštěvníka o pátrání v minulosti, získání vztahu ke svému regionu, lidové kultuře a muzeu. Program byl pozitivně hodnocen jak ze strany pedagogů, tak ze strany žáků. Zpětnou vazbu podaly slohové práce,

které na téma uvedeného workshopu žáci vypracovali.

V roce 2012 bude projekt pokračovat. Naplánovány jsou dvě tuzemské a jedna zahraniční exkurze pro průvodce a dva workshopy, z nichž jeden je směřován k handicapovaným dětem.

Smyslem projekt je ovšem také plán vypracování metodický materiálů, který by měl posloužit všem pracovníkům muzeí v přírodě, podílejících se na přípravě tematicky zaměřených programů zacílených na nejrůznější skupiny návštěvníků. Současné tendence muzeí v přírodě vedou k oslovení co nejširšího spektra návštěvníků a zároveň k nabídnutí možnosti poznávání reality všemi smysly. Ostatně vzdělávací funkce muzeí a galerií se v posledních letech stávají prioritou ve většině institucí tohoto typu. Dokazuje to i konání mnoha konferencí a projektů týkajících se edukační činnosti v muzeích, které využívají k výchovně vzdělávacím cílům své sbírkové fondy a do jisté míry autentické prostředí, jež poskytují především muzea v přírodě.

Markéta Lukešová

OMLUVA REDAKCE

V Národopisné revui 4/2011 bylo u původně německého textu o betlemářích na Šluknovsku (autorka Eva Habel) opomenuto připojení jména překladatelky Heleny Vykoupilové. Za toto nedopatření se redakce omlouvá.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2012

(Revue für Ethnologie 1/2012)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 1/2012 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist den Weltenbummlern und dem Kulturaustausch gewidmet. Barbora Půtová richtet in ihrem Beitrag das Augenmerk auf das Leben und das Werk von drei bedeutenden tschechischen Weltenbummlern – E. S. Vráz, A. V. Frič und J. Kořenský (*Tschechische Weltenbummler und Ethnografen an den Grenzen zwischen verschiedenen Kulturen: Vráz, Frič und Kořenský*). Im Beitrag von Jana Jiroušková wird dem Rezipienten die Person von M. B. Lány (1876-1941) näher gebracht, der sein Leben in Ostafrika als evangelischer Missionar verbrachte und seine Beobachtungen und Erkenntnisse in seinem Briefwechsel sowie in seinen Sammlungen festhielt, die er nach Böhmen zu schicken pflegte (*Stolzer Kämpfer, faule Dienerin und abergläubischer Ureinwohner. Der Blick eines Europäers auf außereuropäische Kultur*). Stanislav Brouček berichtet über das Schicksal von Helena Šťastná-Bübelová (*1920), deren Verhältnis zu Afrika 1946-1947 durch ihr Leben als Weltenbummlerin und 1948-1964 als Exilantin geprägt wurde (*Afrika als weltenbummlerisches Erlebnis und ein Ort zum Leben für einen Europäer /Der Fall Helena Šťastná-Bübelová*). Kateřina Štěpánová befasst sich mit der Einstellung der Weltenbummler zum Aufbau von exotischen Sammlungen im tschechischen Milieu (*Einflüsse tschechischer Weltenbummler auf Sammlungen exotischer Artefakte /Von den Anfängen tschechischer Sammlungen bis zum Zweiten Weltkrieg*).

In der Rubrik „Fotografische Rückblicke“ präsentiert Hana Dvořáková eine Auswahl aus Fotoalben des Schiffszurtes, Botanikers und Donators des Mährischen Landesmuseums Heinrich Wawra Ritter von Fernsee (1831-1887). Die Rubrik „Tradition im Wandel“ enthält Beiträge von Tereza Indráková über den israelischen Tanz der Gegenwart (*Tanzendes Israel*), von Eva Šipöczová über aktuelle politische Witze in der Slowakei sowie von Eva Večerková über eine traditionelle Ostereiermalerin (*Ostereier von Anna Rusová*). Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der slowakischen Ethnologin Olga Danglová (*1941) und des tschechischen Ethnologen Miloš Tomandl (*1952). Außerdem enthält sie Nachrufe auf die Ethnologin Olga Skalníková (1922-2012), den slowakischen Folkloristen und Volksbildungsmitarbeiter Kliment Ondrejka (1929-2011) sowie den Komponisten Blahoslav Smešný (1931-2011). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Berichte über Konferenzen, Besprechungen neuer Bücher und Aktuelles aus dem Fachbereich.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2012

(Journal of Ethnology 1/2012)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 1/2012 is devoted to wanderlust, travelling and cultural contacts. Barbora Půtová focuses her study on fortunes and works of three important Czech travellers – E. S. Vráz, A. V. Frič and J. Kořenský (*Czech Travellers and Ethnographers on the Boundary of Civilizations: Vráz, Frič and Kořenský*). Jana Jiroušková pays attention to the personality of M. B. Lány (1876–1941), who spent his life as an Evangelic missionary in East Africa and included his observations and knowledge into the correspondence and collection he sent to Bohemia. (*A Proud Warrior, a Lazy Maidservant and a Superstitious Native. One of the European Views of Non-European Culture*). Stanislav Brouček presents the fortunes of Helena Šťastná-Bübelová (born 1920), who created her relationship to Africa between 1946 and 1947 as a traveller, and between 1948 and 1964 as an expatriate (*Africa as a Traveller's Experience and a Place to Live for a European (Story of Helena Šťastná-Bübelová)*). Kateřina Štěpánová writes about the travellers' relationship to the creation of exotic collections within the Czech environment. (*The Influence of Czech Travellers on Exotic Art Collections / since the Beginnings of Czech Collections until the World War II*).

In Stopping with Photos column, Hana Dvořáková presents a selection from photo albums compiled by Jindřich Vávra, Knight Fernsee (1831-1887), a ship doctor, botanist and donator of the Moravian Museum. Transferring Tradition column includes a Tereza Indráková contribution about the contemporary Israeli dance (*Dancing Israel*), an Eva Šipöczová article about the actual political anecdote in Slovakia (*The Government Fell! The Government Fell! Who Will Form a New One?*) and an Eva Večerková contribution about a producer of traditional Easter eggs (*Easter Eggs Made by Anna Rusová*). Social Chronicle remembers the anniversaries of Slovakian ethnologist Olga Danglová (born 1941) and Czech ethnologist Miloš Tomandl (born 1952), and publishes obituaries for ethnologist Olga Skalníková (1922-2012), Slovakian folklorist and worker in public education Kliment Ondrejka (1929-2011) and composer Blahoslav Smešný (1931-2011). Other regular columns include reports from conferences, reviews of new books, and actual professional activities.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2012, ročník XXII

(XLIX. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 31. března 2012

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

